

SYMPÓZIÁ, KOLOKVIÁ, KONFERENCIE

**Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku
v rokoch 1948 – 1989**

Grantová úloha VEGA č. 1/4620/07

Zborník z teoretického seminára
konaného 26. novembra 2009 v Bratislave

Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
2 0 0 9

Vedecký redaktor:

Prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

Recenzent:

Dr. h. c. Prof. JUDr. Peter Mosný, CSc.

Zostavila:

Mgr. Eva Vlková

Riešitelia grantovej úlohy VEGA č. 1/4620/07 publikovali z problematiky vývoja práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989 aj ďalšie príspevky, napríklad:

JUDr. Dušan **Holub**: Vývoj obchodného práva a hospodárskeho práva po roku 1948. Zborník *Acta Facultatis Iuridicae UC* nr. XXVII. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 181-211.

Doc. JUDr. Matúš **Nemec**, CSc.: Náboženstvo a trestné právo na území Slovenska od roku 1918. Zborník *Acta Facultatis Iuridicae UC* nr. XXVII. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009, s. 307-319.

Vyjde v roku 2010:

PaedDr. JCDr. Róbert **Brtko**, CSc.: Postoj apoštolskej stolice voči marxizmu, komunizmu a socializmu. Zborník *Acta Facultatis Iuridicae UC* nr. XXVIII. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, v tlači 14 normostrán

Mgr. Petra **Capandová**: Vývoj občianskeho práva po druhej svetovej vojne do prijatia jednotného Občianskeho zákonníka z roku 1950. Zborník *Acta Facultatis Iuridicae UC* nr. XXVIII. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, v tlači 43 normostrán

JUDr. PhDr. Tomáš **Gábriš**, PhD., MA: Československý parlament a (ne)realizácia princípov parlamentarizmu v rokoch 1945 – 1954 a 1986 – 1992. Zborník *Acta Facultatis Iuridicae UC* nr. XXVIII. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, v tlači 35 normostrán

© Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009

ISBN 978-80-7160-294-1

Obsah

BEŇA, Jozef: K vývoju práva na Slovensku v rokoch 1948 – 1989	5
FÁBRY, Branislav: Marxistická teória štátu a práva v rokoch 1948 – 1989. Antitéza dejín alebo politická propaganda?	25
HOLUB, Dušan: Vývoj hospodárskeho zákonodarstva v rokoch 1963 – 1968.....	41
KLUKNAVSKÁ, Andrea: Vývoj československého trestného práva v rokoch 1948 – 1961 (Trestný zákon z roku 1950 a materiálne ponímanie trestného práva).....	57
NEMEC, Matúš: Ústavnoprávna úprava náboženskej slobody v Československu v rokoch 1948 – 1989	73
PODOLEC, Ondrej: K vývoju legislatívneho rámca vzniku a pôsobenia Jednotných roľníckych družstiev	84
TURČAN, Martin: Ponímanie vzťahu práva a morálky, zákonnosti a koncepcie právneho štátu u nás v období minulého režimu	96

Content

BEŇA, Jozef: On the Development of Law in Slovakia in the Period of 1948-1989	5
FÁBRY, Branislav: Marxist theory of state and law between 1948 and 1989. Anthithesis of history or political propaganda?	25
HOLUB, Dušan: The Economical Legislation Progress in 1963-1968....	41
KLUKNAVSKÁ, Andrea: The evolution of Czechoslovak criminal law between 1948-1961 (Criminal Code from 1950 and material perception of criminal law).....	57
NEMEC, Matúš: The Constitutional Law Regulation of the Religious Freedom in Czechoslovakia from 1948 to1989.....	73
PODOLEC, Ondrej: To the Development of Legislative Framework of the Origin and Activity of Collective Farms (JRD).....	84
TURČAN, Martin: Understanding of legality, concept of rule of law and relation between law and morality in Slovakia in the time of previous regime.....	96

K VÝVOJU PRÁVA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1948 – 1989

Prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

I.

A.

Historickoprávna téma, ktorá bola predmetom riešenia nášho grantového projektu, má v súčasnej historiografii všeobecne a osobitne v právnom dejepisectve, tiež už svoju históriu.

Možno povedať, že ide o historiografiu primeranú obdobiu ideologického monopolu štátostrany, čiže jednofarebnú, že ide o texty iba deskriptívne rekonštruujúce normy a ich obsah na úrovni historickoprávneho pozitivizmu, ďalej o príspevky, ktoré odhaľujú odchýlky zákonodarstva od údajne večne platných hodnôt práva a spravodlivosti, ale i texty s rigoróznymi rozsudkami zatratenia. Je to produkciu o minulosti, ktorá nie je myšlienkovú a hodnotovo pluralistická, vôbec nie je vyvážená ani rozvážna vo vzťahu k predmetu svojho bádania, naopak, je aprioristická, paušálne k nemu antagonistická. Na chválu tejto dobovej, viac-menej, či s výnimkami „režimistickej produkcie“ slúžia však početné edície dokumentov z tohto obdobia.¹ Sú to pramene, ktoré sa už onedlho stanú edíciami dokumentov o epoche, ktorá „rozborila sveta starý základ“, ktorá tiež „rúbala starý les aj s ívermi“ ale budú to aj pramene o dobe nasledujúcej po nej, ktorá podnikla púť *ad fontes* v mene reštaurácie sveta, ktorý sa už nedá zreštaurovať, ktorého hýbateľom je prioritne láska k zisku, k profitu, ktorá je sebadeštruktúrna a „píli si aj konár na ktorom sedí“. Nástup tejto amplitúdy vývoja, teda prevratu, revolúcie, krachu režimu a systému, je „zákonitý“, historicky stochastický. Pravdepodobnosť tohto výsledku sa spája s uplynutím ďalších štandardných dvoch desaťročí, ktoré sa v našej histórii ukázali ako pravidlo uskutočnenia osudovej premeny, prevratu či revolúcie. Analogicky sa takéto pravidlo, či regula presadila po dvadsaťročí 1918 – 1938, po rokoch 1948 – 1968, potom po dvoch decéniach 1970 – 1989, po platnosti Poučenia z krízového vývoja v strane a v spoločnosti, ktoré sa pre Slovensko predĺžilo až do 1. januára 1993 do zániku ČSFR, rozpadom na Českú republiku a Slovenskú republiku. Možno vzhľadom na túto našu špecifickú regulu či kánon v najbližších rokoch očakávať ďalšiu historickú zmenu. Revolúciou v tomto zmysle by bol aj prevrat v historiografii, v historických metódach práce, v poznávaní, prevrat od ideologickej čiernobielej historiografie k historiografii odideologizovanej, držiacej sa pravdy vo faktografii a v ich výkladoch spektra pluralistických hodnotení, v tolerancii reálnych sociálnych stanovísk a uhlov pohľadu historikov. V súčasnosti takýmito kánonmi, vedomia a svedomia historiografie slovenskej a excelentne českej sú, ako sa zdá, zákony parlamentu o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu, ktoré boli vydané v rokoch 1991, 1993 a 1996.

Znaky takejto ideologickej nezmieriteľnosti v spisbe, ktorá sa začleňuje

¹ LETZ, R. (ed.): *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gajdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007; JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha : Vyšehrad, 2008 a mnohé ďalšie.

medzi odborné výstupy a vedeckú produkciu, sú evidentné už v tom, že pre celé toto obdobie, nie je prijatý spoločný identifikačný termín, pomenovanie. Autori v prácach pochádzajúcich z rokov postkomunistického režimu sa zhodnú na časovom vymedzení tejto éry, na roky 1948 – 1989. Ďalej na tom, že ho nemožno vidieť vo vývoji, v celosvetových súvislostiach, v historických trajektoriách a procesoch ich vývoja a aspoň v širšom spektre farieb, diapazónu medzi dobrom a zlom. Vedia, že ho majú vidieť a hodnotiť čiernou farbou, nie ho iba skritizovať, ale že ho musia aj odsúdiť ako zlo. Nie iba ako protiprávny stav, ale ako bezprávie, nie iba ako ideologickú utópiu, ale ako inferno. Obdobne ako písali mládežníci, zväzáci a mladokomunistickí vedeckí úderníci o kapitalizme a buržoázii v prvých dvoch päťročníciach v päťdesiatych rokoch.

V starších prácach z obdobia pred implóziou reálneho socializmu a jeho právneho poriadku, vo vtedajších režimistických pokusoch o syntetické spracovanie tohto obdobia z rokov perestrojky, resp. predchádzajúcich perestrojke, je celá táto epocha z pohľadu právnikov pomenovaná ako socialistický štát a právo.² Rovnako k takejto nominálnej analýze a artikulácii dospeli v polovici 70-tych rokov aj vtedajší účastníci medzinárodnej vedeckej konferencii historikov práva.³ V čase tvorby týchto prác platil a bol účinný článok 16 Ústavy ČSSR z roku 1960, v ktorom sa hovorí, že rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa uskutočňujú v duchu vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu a v tesnom spojení so životom a prácou ľudu. Presné a prísne dodržiavanie základného zákona štátu bolo v tom čase zjednodušené tým, že hodnotiace súdy pracovníkov vedy korešpondovali s poznáním, ktoré vyjadrovala vedúca sila v spoločnosti (čl. 4. Ústavy ČSSR) pri plnení svojej gnozeologickej a prognostickej funkcie.

Revolúcia, politická, majetková, teda sociálno-ekonomická, a s ňou nevyhnutne zviazaná ideologická (ideovo, svetonázorovo axiologická) revolúcia zmenila a mení individuálne aj spoločenské vedomie, ako aj obsah a formu základného zákona, ktorý toto vedomie spoluvytváral. Robí to aj preto, aby prevratom nastolený politický systém, a jemu korešpondujúci sociálno-ekonomický systém vykazoval znaky, bol v súlade s prvým článkom každej demokratickej ústavy, že zdrojom moci je ľud, že sú ním občania. Aby bol takýto systém a jeho režim považovaný za legitímny a mal trvalejšie udržateľnú perspektívu. Táto myšlienково-hodnotová revolúcia sa často vyznačuje atribútmi výlučne tzv. jednoduchej negácie, t. j. simplifikovaného odmietania minulosti. V jednej z ostatných, nie posledných, rozsahom nie skromnej knihe, ktorej autormi sú právnici, najmä českí, ale na ukážku aj slovenskí, avšak obligatórne výlučne z generácie do štyridsiatky, bez „dedičného hriechu“ poznania staršej minulosti, je v diagnóze nekompromisná. Bolo to „komunistické právo“ a boli to „dejiny bezprávia“.⁴ V slove na úvod editori tiež zaznamenali, že „v oblasti práva nedošlo od novembra 1989 k žiadnej forme sebareflexie.“⁵ Skryto či otvorene za príčinu tohto javu považujú slávnú tézu „génia a vodcu“ z historickej epochy, ktorú údajne skúmali, a to, že „kádre rozhodujú o všetkom“.

² ČIČ, M. a kol.: *Československý socialistický štát a právo. Vznik a rozvoj*. Bratislava : Veda, 1987.

³ MALÝ, K. (ed.): *Vznik a vývoj socialistického práva*. I. a II. díl. Praha : Univerzita Karlova, 1976.

⁴ BOBEK, M., MOLEK, P., ŠIMÍČEK, V. (eds): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 1005.

⁵ Tamtiež, s. 33.

B.

Výsledky riešenia vedeckej grantovej úlohy Vývoj práva v Československu 1945 – 1989 publikoval v dvoch výstupoch aj kolektív právnych historikov, skladajúci sa najmä z pracovníkov z Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, vedečných Dr. h. c. prof. JUDr. Karolom Malým, DrSc. Výstupy mali publikačne podobu zborníkov, v ktorých boli uverejnené štúdie a práce riešiteľov venujúce sa vývoju jednotlivých právnych odvetví. Priniesli aj výber komentovanej bibliografie z ústavného práva, trestného práva hmotného a procesného a k právnemu postaveniu cirkví.⁶

Výstupy z grantového projektu sa stali východiskom k vypracovaniu syntézy československých právnych dejín v rokoch 1945 – 1989. Nadobudli podobu učebnice vývoja česko-slovenského práva.⁷ Vedúci autorského kolektívu v úvode učebnice celé toto obdobie pomenoval obdobím komunistického režimu, s takpovediac etapami: ľudová demokracia a samozvané socialistické obdobie. Spomenutá periodizácia je vyslovená akosi mimochodom, bez zdôvodnenia. Korešponduje s periodizáciou, ktorú postkomunistickí zákonodarcovia inkorporovali do svojej „stély“ nie z kameňa, do celkovo nie dvoch, ale až do troch tabúl svojej zjavenej pravdy a apodiktického práva.⁸ Autori jednotlivých častí učebnice pomenúvajú svoje časti iba chronologickými údajmi. Výnimku tvorí tretia kapitola Vývoj v rokoch 1948 – 1950, je pomenovaný v úvodzovkách ako „zakladateľské obdobie“ komunistického režimu.⁹ Uvedené pomenovanie je prevzaté od Karola Kaplana, ktorý svojimi početnými dielami, kronikársky¹⁰ a dokumentačne pokryl celé skúmané obdobie. Diela tohto autora¹¹ budú podnetom aj východiskom na spracovanie daného obdobia aj z historickoprávneho hľadiska, nezávislého a kritického vedeckého myslenia. Bude to možné pravdepodobne v nasledujúcom dvadsaťročí, v ktorom už bude historická a právna veda oslobodená od závislosti na legislatívnej kreativite zástupcov ľudu v parlamente v odbore historiografia, ktorí už nebudú v závislom vzťahu na svojom imperatívno-ideologickom mandáte, nepochádzajúcom od zdroja, resp. nositeľa moci, t. j. ľudu.

S periodizáciou vývoja spoločnosti, dejín režimu je previazaný problém pe-

⁶ MALÝ, K., SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva v Československu 1948 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004. Tematicky k tomuto predmetu výskumu patrí aj zborník SOUKUP, L. (ed.): *Príspevky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990*. Praha : Karolinum, 2002.

⁷ KUKLÍK, J. a kol.: *Vývoj československého práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2009.

⁸ Máme tu na mysli federálny zákon č. 480/1991 Zb. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu; ďalej normy suverénnych republík, konkrétne zákon Českej republiky č. 198/1993 Sb. a zákon Slovenskej republiky č. 195/1996 Z. z. Podrobnejšie k týmto „pamätným zákonom“ v druhej časti tohto príspevku.

⁹ Tamtiež, úvod s. 9, tretia kapitola, s. 107 a nasl.

¹⁰ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno : Barrister a Principal, 2005; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno : Barrister a Principal, 2009; KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968. Společnost a moc*. Brno : Barrister a Principal, 2008.

¹¹ KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha : Panorama, 1990; KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Praha : Mladá fronta, 1993; KAPLAN, K.: *Největší politický proces. M. Horáková a spol.* Brno : Doplněk, 1995; KAPLAN, K.: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 – 1990*. Praha : Karolinum, 2008 a ďalšie.

riodizácie vývoja štátu a práva, pomenovania jeho etáp. Konkrétne ide o problematiku rozlišovania dvoch etáp štátu, a to štátu diktatúry proletariátu a etapu tzv. všelúdového štátu. Tá je akosi mimo záujmu a pozornosti historikov práva. Podrobnejšie sa jej venoval prof. JUDr. Václav Pavlíček, CSc., v učebnici o ústavnom práve a štátovede.¹² Pri konkrétno-historickom výskume posudzujeme skúmané obdobie aj podľa toho, čo si protagonisti danej epochy mysleli sami o sebe a o svojej súčasnosti. Rekonštruujeme dobové právne a politické myslenie. V tomto kontexte má relevanciu aj dobová periodizačná autoreflexia. Bola iste ideológiou, mala dimenzie sebaklamu aj zavádzania vedomia a myslenia ľudí, verejnosti. Bola však založená na vedeckom poznaní, objavení a sformulovaní historických zákonov, dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov, spoločenského bytia a vedomia. V jej traktovaní ani nie v polstoročnom vývoji sa propagandistické a agitačné tézy, kombinovali a korigovali praxou jej realizácie. Zákonodarca aj aplikátor práva v súlade s ňou, alebo pod jej zámienkou zdôvodňoval svoj postup. V tom je jej význam, vplyv, ako politickoprávnych názorov a koncepcií napr. na inštitúty základných práv, politických práv, na trestné právo, na právo roľníckodružstevné, pozemkové, hospodárske, finančné atď. Spôsob ako politická elita vtedajšej doby (straníka nomenklatúra) a k nej patriaci právnici vnímala a vyjadrovala svoje bytie, v konkrétnej dobe, a v daných podmienkach, sa skrýva tzv. materiálny prameň práva. Obdobne ako je to v každom systéme a režime. Možno práve preto treba podotknúť, že kritika, ironizovanie a apriori odmietanie občianskoprávnych inštitútov československého zákonodarcu, nového poňatia vlastníckeho práva, z roku 1950, a tiež z roku 1964, z titulu, že sa odchyľilo, bolo v rozpore s romanistickou koncepciou, je ahistorické a podľa použitej metódy možno až schematicky dogmatické. Zdôrazňovaním, že to boli „ideologické“ inštitúty, literatúra či z ideológie prameniace ustanovenia,¹³ chce sa im dať násilne nálepka, že tvoria tzv. falošné vedomie. Transformácia ekonomiky jej privatizáciou v 90. rokoch dvadsiateho storočia, globálna ekonomická kríza a úsilie o jej prekonanie z rokov 2008 a nasledujúcich, to je historická skúsenosť, overenie pravdy, že vlastnícke vzťahy sú základom spoločenských vzťahov, nie ideologickou halucináciou. Nedajú sa riešiť na úrovni *Corpus iuris civilis*, ani *Code civil*, či *BGB*, ale inou systémovou kvalitou vlastníckych vzťahov, zodpovedajúcou a stimulujúcou rozvoj ekonomiky, spoločnosti, človeka a občana. Kvalifikovanie systému a režimu z rokov 1948 až 1989 ako zločinného, resp. odsúdeniahodného, pre jeho údajné rozvrátenie klasického inštitútu vlastníctva, ako znie jeden z odsudkov ešte federálneho (1991), českého (1993) a slovenského zákona (1996) o protiprávnosti a nemorálnosti komunistického režimu, znie v čase keď zákonodarstvo a exekutíva USA „nacionalizuje“ bankové inštitúty, ozdravne financuje súkromné korporácie, posilňuje intervenciu a kontrolu štátu nad ekonomikou, finančným a ekonomickým trhom, v čase keď zhodne postupuje aj Európska únia, takáto kritika určite znie právne ortodoxne archaisticky, na úrovni civilistického myslenia začiatku 19. storočia, označovaného aj ako obdobie tzv. divokého kapitalizmu.

Weimarská ústava, ústava Nemeckej ríše z roku 1919 inštitút vlastníctva upravila spôsobom, ktorý sa realizoval v západnej Európe až v druhej polovici dvad-

¹² PAVLÍČEK, V. a kol.: *Ústavní právo a státověda. II. díl (Ústavní právo České republiky. 1. část)*. Praha : Linde, 2008, s. 188-209.

¹³ KUKLÍK, J. a kol: *Vývoj československého práva 1945 – 1989...*, cit. dielo.

siateho storočia. Zhodne s touto koncepciou sa tieto štáty po zrútení liberalistického trhového kapitalizmu v rokoch svetovej hospodárskej krízy (1929 – 1933) zmenili na „právne a sociálne“ štáty, štáty všeobecného blahobytu. Obsahom práva vlastníka sa spolu s právami stali aj povinnosti a záväzky, zákaz zneužitia vlastníckeho práva a imperatív, že vlastníctvo má aj sociálne funkcie. V tomto znení, v jednote týchto práv a povinností, našiel svoje stelesnenie inštitút vlastníctva aj v ústavách Francúzska z roku 1946, Talianska z roku 1947¹⁴ a Spolkovej republiky Nemecka z roku 1949.¹⁵

Pôvodne jednotný inštitút vlastníctva, koncipovaný ako absolútne právo s triádou oprávnení vlastníka z civilistických kódexov začiatku a konca 19. storočia bol atomizovaný, rozdelený na druhy a formy vlastníctva v Ústave 9. mája, Občianskom zákonníku 1950, v Ústave ČSSR a Občianskom zákonníku 1964. Bol to návod, smer ako vo formách a inštitútoch práva dosiahnuť ekonomické zospoločnenie a sociálnu emancipáciu človeka, pôvodne iba tovaru, na subjekt participujúci na vlastníctve, správe, resp. manažovaní, kapitálu. Človek nechcel a nemal už byť iba nájomnou pracovnou silou v závislom právnom pomere k svojmu zamestnávateľovi a „chlebobarcovi“. Právne zospoločnenie „dekrétovaním“ bolo predčasné či neadekvátne vzhľadom na vývoj výrobných prostriedkov, bolo odtrhnuté od technologicko-ekonomickej úrovne výrobných síl. Juristické civilistické inštitúty predbiehali realitu aj pri aplikácii ustanovení prvého občianskeho zákonníka z roku 1950 a tiež už nie iba pri aplikácii, ale priamo v tvorbe a obsahu inštitútov Občianskeho zákonníka z roku 1964 (inštitúty osobného užívania bytov, pozemkov, družstevného užívania; kapitola služby, napokon aj úprava dedičského práva). Vývoj zákonodarstva v rokoch 1948 – 1989 sa blížil, priamo vyjadroval postup a metódu, videnia a hodnotenia sveta pomenovanú ako „juristický svetonázor“. Prijatím zákona sa menil svet na jeho obraz, podľa normy, pravidla daného zákonodarcom. Antikapitalistickou legislatívou a ústavou sa uzákonil a vtelil do ústavy socializmus. Bola to filozofia, ktorú možno kategorizovať ako objektívny idealizmus (za základ skutočnosti považovali hypostazované idey klasikov marxizmu-leninizmu a istý čas aj stalinizmu) a gnozeologicky ako solipsizmus (jedinou realitou bolo ich vedomie a ostatný svet pre nich jestvoval iba v ich vedomí).

Štáty západnej Európy menili svojimi ústavami, zákonodarstvom obsah inštitútu vlastníctva, obsah oprávnení vlastníka a presadzovali miesto majetkovo-ovládajúceho a egoisticko-ziskového účelu vlastníctva, jeho sociálne funkcie, tak, aby súčasne slúžilo aj profitu vlastníka. Práve v tom bol systémový nie revolučný, ale evolučno-revolučný skok aj z hľadiska blaha spoločnosti, verejného blaha. V týchto právnych formách sa dostali na civilizačné trajektórium prechodu od industriálnej spoločnosti k societe postindustriálnej a postmodernej. Bol to vývoj od demokracie politickej k jej rozšíreniu na pole hospodárske a sociálne. Dosiahol sa historickým kompromisom medzi prácou a kapitálom a znamenal razantnú revíziu klasického li-

¹⁴ „Súkromné vlastníctvo sa uznáva a zaručuje ho zákon, ktorý ustanovuje spôsoby jeho nadobudnutia, výkonu a medze na ten účel, aby sa zabezpečila sociálna funkcia vlastníctva a aby sa stalo prístupným pre všetkých.“ Článok 42 Ústavy Talianskej republiky (22. decembra 1947). In KRESÁK, P. (ed.): *Ústavy a ústavné dokumenty vybraných štátov*. Bratislava : VO PF UK, 1997, s. 269.

¹⁵ „Vlastníctvo zaväzuje. Jeho využívanie má zároveň slúžiť blahu spoločnosti.“ Článok 14 ods. 2. Základného zákona Spolkovej republiky Nemecko (23. máj 1949). In tamtiež, s. 1.

beralizmu.¹⁶ Výsledkom je, či bola, sociálna a ekologická trhovú ekonomika. Konfrontovaná je však (prinajmenšom od pádu systémov s univerzálnym a privilegovaným štátnym vlastníctvom, hospodárstvom riadeným administratívno-direktívnou metódou, s väčšou či menšou právnou a ekonomickou autonómiou štátnych podnikov) s ideológiou, politickou praxou neoliberalizmu, ekonomickým fundamentalizmom. Autentické postuláty ľudu a národa z revolúcie z novembra 1989 doviedli vodcovia „revolúcie námetí“ k derogácii ústavných článkov o štátostrane, stranoštáte, štátostraníckej ideológii, k zakotveniu tézy o rovnoprávnosti druhov a foriem vlastníctva. Ľud na „nežnej agore“ žiadal a očakával, že do postsocialistickej trhovej ekonomiky, politickej demokracie s garantovanými základnými ľudskými a politickými právami budú prenesené aj hospodárske a sociálne práva z obdobia tzv. reálneho socializmu. V postnežnerevolučnej realite v priebehu už dvoch desaťročí, sa naplnili očakávania v osobných právach človeka, ako aj v politických právach občana, najmä nominálne. V oblasti hospodárskych a sociálnych práv sa vývoj odklonil do podoby procesu transformácie reštauračnej, a nie zároveň aj emancipačnej, ako to vyžadujú ústavné práva.¹⁷ Reálny socializmus kolaboval na nedodržiavaním Paktu základných ľudských a občianskych práv. Postsocialistický systém s trhovou ekonomikou sa prejavuje ako deficitný z hľadiska dodržiavania Paktu o hospodárskych a sociálnych právach.

C.

Zvlášť historiografia vykonala veľa pri poznaní uplatňovania otvoreného násilia, represie, potláčania v rokoch 1948 – 1954 v Československu. Boli to hrôzy, otvorená despócia, mučenie v podobe a v rozmeroch stredovekej tortúry, ktorá vo forme inscenovaných hlavných pojednávaní šírila teror.¹⁸ Ani obdobie pred kolapsom systému a režimu, neprinieslo svetlo poznania do týchto temnôt, ktoré sa udržiavali tvrdohlavo ako biele miesta pofebruárovej histórie. Nepochybne aj preto tak silne zapôsobilo zverejnenie týchto udalostí, na spoločenské vedomie, na jeho protikomunistické vyznenie. Paradoxne však obeťou týchto stalinských represii bol ako v jedinom štáte sovietskeho bloku aj generálny tajomník už monopolne vládnucej štátostrany v roku 1952 a taktiež politik, ktorý od roku 1969 bol na čele tejto strany do roku 1988 a ktorý v čase v pádu režimu, ktorý temer dvadsať rokov viedol, bol hlavou tohto štátu.

Určite spravodlivé odsudzovanie justičných zločinov z monsterprocesov z rokov 1949 – 1953 v Československu, normatívnoprávne nepravdivo sa zakladajúce na skutkových podstatách zákona o ochrane ľudovodemokratickej republiky, či paragrafov prvej hlavy Trestného zákona o protištátnych trestných činoch a ustanoveniach im korešpondujúcich procesných predpisov, sa po útokoch z 11. septem-

¹⁶ ADAMOVÁ, K., ŠAMALÍK, F.: *Ústava sevřená v protikladech restaurace*. Brno; Praha : Nakladatelství Doplněk, Masarykova dělnická akademie, 2008, s. 13. Sociálna demokracia uzavrela s kapitálom kompromisy. Vďaka ním sa podarilo okrem iného uchrániť demokraciu pred temnom totalitarizmom. S ohľadom na riziká globalizácie a mocenské zmeny pomerov na svete je nutné premyslieť radikálne nový kontext a podobu týchto kompromisov. Nesmieme si dovoliť byť extrémnymi a nebyť radikálnymi. V. Špidla.). Tamtiež, s. 13-14.

¹⁷ Porovnaj tamtiež, s. 18.

¹⁸ Porovnaj RAŠLA, A.: *Inkvizícia nezomiera*. Bratislava : Obzor, 1991 (aj paralelami na veľké „kontrarevolučné“ procesy v niektorých štátoch bývalého socialistického tábora), s. 195.

bra 2001, po prijatí a uplatňovaní Vlasteneckého zákona (Anti-Patriot Act) v USA, po príslušných úpravách núdzového a výnimočného zákonodarstva štátov NATO a Európskej únie,¹⁹ považuje za pochopiteľnejšie. Vytvorenie primeraných legislatívnych predpokladov pre vyhlásený boj s medzinárodným terorizmom, môže byť tiež podnetom na preskúmanie materiálnoprávnych prameňov drakonického zákonodarstva poslednej éry stalinizmu, z obdobia kórejskej vojny, atómového monopolu, suverénnej a všeobecnej prevahy jednej z bipolárnych superveľmocí. Funkciu štátneho teroru, uzákoneného násilia, typického v historických procesoch prechodu k novému spoločenskému zriadeniu, v procese zakladania režimu a systému otvorenej diktatúry v Československu v tom čase, plnili monštruózne kvázi súdne konania, za organizovanej účasti vybranej verejnosti a šírenia masovej psychózy. V skutočnosti to boli inkvizičné, písomné konania aj s uplatňovaním tortúry (známe zo zákonodarstva a praxe dominátu v rímskom impériu, ktorými sa inšpirovala Svätá stolica v 13. storočí pre vytvorenie normatívnoprávnej základne činnosti svätej inkvizície²⁰), nie proti páchatel'om protištátnych trestných činov, ale politickým nepriateľom, inak mysliacim heretikom, odporcom spoločenských a ideologických premien. Šírili zastrašenie (teror) a zaťažovali do okruhu jeho spolurozširovateľov i adresátov aj radových občanov ako spoluúčastníkov, schvaľovateľov a podporovateľov. Bola to jedna z metód tvorby sociálnej základne režimu a systému. Patrila a patrí do najhorúcejšieho obdobia studenej vojny,²¹ jeho vnútroštátnych prejavov (aj špionománie, likvidovania agentov, špiónov, zradcov justičným terorom, či súdnou inkvizíciou) v Československu. Veľké historické sociálno-ekonomické premeny, prechod od jednej spoločensko-ekonomickej formácie k druhej, výmena panujúcich tried a politických elít už prežitých a ich odstránenie a nahradenie novými, výmena subjektov vlastníckeho práva k majetkovým, kapitálovým strategickým hodnotám, príslušníkov historicky nových mocenských elít, ktoré svoju ekonomickú potenciu premieňali a spájali s politickou mocou, s ovládnutím štátnych inštitúcií a prostriedkov ovplyvňujúcich a kontrolujúcich vedomie a konanie sociálnych spoločentiev, bolo sprevádzané, imanentne k nemu patrili aj procesy verejného donucovania, štátneho násilia [prechod od rodového zriadenia k etatizmu a Mojžišove zákonodarstvo a prax, Drakonove zákony, Peisistratova tyrania v Aténach a uplatnenie timokratického, či plutokratického systému, sto rokov občianskych vojen v starovekom Ríme od Sullu po Octaviána, od republikánskeho Ríma, štátu slobodných občanov – roľníkov, k Rímu cisárskemu, s latifundiami, s veľkými jednotkami výroby,

¹⁹ Porovnaj zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej v Prahe 18. a 19. 9. 2002: PAVLÍČEK, V. a kol.: *Bezpečnost České republiky a potřeba ústavních změn*. Praha : UK, 2004.

²⁰ Porovnaj RYŠ, G.: *Inkvizice*. Praha : Mladá fronta, 2004 (preklad z poľského jazyka). Najmä kapitola Gregor a pápežský inkvizitor, s. 62-81.

²¹ Brzezinski pomenoval roky 1948 – 1952 ako druhý cyklus studenej vojny, keď Sovietsky zväz súťažil so Spojenými štátmi v Kórei a v Berlíne, rovnako ako v Československu a v Juhoslávii. USA sa v tejto dobe priklonili na stranu jadrového odstrašovania a 1. novembra 1952 vyskúšali svoju prvú vodíkovú bombu. Nemecká a osobitne berlínska otázka zostávali nevyriešené a mohla cez noc premeniť studenú vojnu v oblasti na „horúci“ konflikt. Definitívny osud východnej Európy sa rovnako stále zdal byť na vázkach. Jedinou istotou tohto obdobia bola skutočnosť, že sa vytvorila rovnováha strachu a že táto rovnováha bola uznaná. Obe superveľmoci disponovali jadrovými zbraňami a prostriedkami (lieťadlami), ktoré ich môžu dopraviť k cieľu. BRADLEY, J. N. L.: *Válka a mír po roce 1945. (Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem)*. Praha : Victoria Publishing, 1994, s. 16 a s. 89.

obchodu a peňažníctva (antického kapitalizmu); krvavé zákonodarstvo Tudorovcov v období pôvodnej akumulácie kapitálu v Anglicku atď., zápas organizovaného robotníckeho hnutia proti majetkovým cenom, za združovacie a všeobecné volebné právo v 19. storočí vo Veľkej Británii, Francúzsku, USA atď.].²² Revolučné sociálno-ekonomické premeny sa neuskutočňovali metódami a formou „nežnej, či zamatovej revolúcie“. Prevrat politický, ideologický, hospodársky, a najmä majetková revolúcia vo vlnách privatizácie, celkove teda nežná revolúcia, bola nekrvavou najmä preto, že „komunistický režim“ sa objektívne a aj subjektívne vzdal, nielen v Československu, ale globálne, v celosovietskych blokových rozmeroch. Sovietsky model socializmu, ktorý sa zrodil z krvavej prvej svetovej vojny a občianskej vojny v Rusku, víťazne sa presadil v druhej svetovej vojne, presadil sa industrializáciou zo zdrojov násilnej kolektizácie (v období svojho imperialistického obkľúčenia a izolácie), ktorý vojenským víťazstvom nad nacizmom a fašizmom, dosiahol imperiálne postavenie supervelmoci, po obrovských ľudských stratách, ktoré sa nezacelili, za cenu nízkej životnej úrovne a živorenia svojich občanov, dosiahol prvenstvo v osvojovaní si vesmíru, atómovej energie, dosiahol jadrovoraketovú paritu, uvoľnenie, uznanie štátnych hraníc v Európe. Vzdal sa svojho modelu i geopolitickej moci. Určite to urobil aj nedobrovoľne (dosiahol iba 30 % produktivitu v porovnaní s ekonomikou USA), v kolapse. Svoje dlhodobé socialistické a komunistické ciele, nepokladal za okamžité ani krátkodobé realizovateľné. Uvedomil si, že ich nedosiahne sám, ani so svojimi vtedajšími spojencami (ani vývozom revolúcie, ani podnecovaním prosovietskych revolúcií v západnej Európe, v Ázii, v Afrike, v Južnej Amerike, ako sa o to usiloval v priebehu svojho jestvovania). V globalizovanom svete ich bolo možné realizovať, pristúpiť k ich dosiahnutiu, zachovať si trvale možnosť ich perspektívneho dosiahnutia iba v celosvetovom civilizačnom vývojovom procese ekonomicky, technologicky, vedomostne a morálne najvyspelejších štátov a krajín. Oni tvorili a predstavujú, presadzujú magistrálu civilizačného vývoja ľudstva. Sovietske perestrojkové vedenie prišlo s tézou, že sovietsky model socializmu sa odchýlil, z trendov a tendencií civilizačného vývoja. A tiež s tým, že sa k nim, do tohto civilizačného trajektória, treba vrátiť. Bol to úsudok, ktorý smeroval ku konvergenčným rozhodnutiam, ku konvergencii so západným svetom.²³ Tento úsudok a strategické rozhodnutie, bolo myšlienkovu prijateľné aj preto, že západná civilizácia dosiahla vývojový stupeň a podobu postindustriálnej, technologicky informačnej a vedomostnej spoločnosti, sociálneho a právneho štátu, ktorý garantoval ľudské práva, nie iba politické, ale aj osobné a tiež sociálne a hospodárske. Opustenie cesty začatej rokom 1917 bolo možno ospravedlniť tým, že historická prax verifikovala za správnu túto evolučnú cestu k socializmu v krajinách najmä severnej a tiež západnej Európy.²⁴

²² Porovnaj BEŇA, J.: Historickoprávne prejavy štátneho terorizmu a trestnoprávne aspekty revolučného násillia. In Zborník *Medzinárodnoprávne aspekty boja prot svetovému terorizmu*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva, 2006.

²³ Porovnaj: BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva krajín strednej a východnej Európy v XX. storočí*. I. a II. diel. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 1992 (príslušné časti o vývoji práva v období perestrojky). Tiež BEŇA, J.: *Dokumenty k moderným dejinám štátu a práva krajín strednej a východnej Európy v XX. storočí*. I. diel. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 1992 (časť politických dokumentov, zákonov a návrhov zákonov z obdobia 1985 – 1991).

²⁴ „Áno, odmietame všetko, čo deformovalo socializmus v tridsiatych rokoch a čo viedlo k jeho stagnácii v sedemdesiatych rokoch... Chceme socializmus, ktorý si osvojuje všetky pokrokové skúsenosti

Západná civilizácia na konci dvadsiateho storočia bola príťažlivá tým, že predstavovala a prezentovala sa ako historicky oprávnený, civilizačne zákonitý a fungujúci koncept a trend vývoja. Bola príťažlivá ako spoločnosť s garantovanou osobnou slobodou človeka a občana, širokou politickou demokraciou, rozširujúcou sa na hospodárske a sociálne pole, spoločnosťou s vysokým stupňom životných istôt, úrovne a kvality života, možno povedať trvale udržateľného. Tieto atribúty tvorili a predstavujú aj zdroj legitimacy západnej civilizácie, sociálneho a právneho štátu, do ktorého podoby sa rozhodli transformovať bývalé štáty s komunistickým režimom. Patril sem aj „návrat do Európy“, integrácia. Súčasné stretávanie a konflikty v štátoch Európskej únie, majú aj znaky spoločenských kolízií a zápasov o zachovanie a ďalšie rozvinutie týchto hodnôt aj v druhom desaťročí dvadsiateho prvého storočia. Konflikty a kolízie sa vedú s neoliberálnymi a konzervatívnymi konceptmi, diskurzami a silami. Presadenie týchto programov a neoliberalistických vízií, či paradigiem by znamenalo, že nežná revolúcia, privatizácia a celospoločenská transformácia, by stratila svoju historickú a spoločenskú legitimitu. Prevládli by, či úplne by sa presadili všetky atribúty typické pre tzv. historickú reštauráciu, reštituovanie buržoáznej spoločnosti, kapitalizmu. Evolučnú cestu k socializmu by znemožnili reštauračné spoločenské procesy, návraty v duchu reštaurácie Stuartovcov, či reštaurácie Bourbonovcov. Globálne sa vstupom do dvadsiateho prvého storočia rieši otázka či transformácia v krajinách strednej a východnej Európy bude: a) reštauráciou – liberálneho a neoliberálneho modelu kapitalizmu; b) konvergenciou – rozvíjaním sociálneho a právneho štátu, s ľudskými právami,²⁵ s nezlikvidovanou perspektívou vývoja k demokratickému socializmu. Hrozbou pre sociálny štát nie sú vysoko nákladné nové civilizačné výzvy, ani technická revolúcia, ani globalizácia, ale jej neoliberálna podoba. „Prevratné zmeny vo výrobných činiteľoch vytvárajú predpoklady pre celkom nový podiel kapitálu a „mozgov“ na vlastníctve, na rozhodovaní a zisku podnikov.“²⁶

D.

Z nášho uhla pohľadu považujeme tieto vývojové determinanty a trendy tiež za indikátor aj za kľúč pre poznanie vývoja uplatňovania triedno-potlačovateľskej funkcie štátu diktatúry proletariátu v Československu, jeho amplitúd do roku 1960, ale i po ňom. Pokladáme ho ďalej aj za príčinu čiastočného obnovenie tejto funkcie československého socialistického štátu v rokoch normalizácie, najmä v rokoch 1969

svetového vývoja a plne sa opiera o vymoženosti ľudského pokroku. ... viac demokracie, viac socializmu.“ GORBAČOV, M. S.: 19. celozväzová konferencia KSSZ. 28. júna 1988. Bratislava : Pravda, 1988. s. 75 a 77.

²⁵ Východiskovým bodom v prepojení rozvoja a ľudských práv musí byť konštatovanie, že práva sú jednotný celok. Dobré to ilustruje myšlienka vektoru použitá nezávislým expertom na právo na rozvoj v 4. správe OSN (2002): „... právo na rozvoj zahŕňa stúpajúcu úroveň vektoru ľudských práv tvoreného rôznymi zložkami predstavujúcimi navzájom závislé hospodárske, sociálne, kultúrne, občianske a politické práva.“ BATTHYÁNY, K. et al.: *Právo nežít v chudobě. Chudoba jako porušování lidských práv*. Praha : Filosofia, 2010, s. 30.

²⁶ V USA sa v dvadsiatych rokoch na cene automobilu z 85 percent podieľal zisk kapitálu a mzdy roľníkov a tie sa dnes na cene polovodičového čipu podieľajú len desatinou, zatiaľ čo 85 percent činí podiel „mozgov“. PICK, M.: *Štát blahobytu, alebo kapitalismus ? My a svět v éře neoliberalismu 1989 – 2009*. Praha : Grimmus, 2009, s. 106.

– 1971. Boli tiež aj dôvodom odumretia tejto funkcie, či jej neuplatnenia v predchádzajúcom období v rokoch šesťdesiatych, v čase pôsobenia doktrín o konvergencii kapitalizmu a socializmu, ako aj ideologického projektu Západu o stavaní mostov pre vybrané štáty z tzv. východného bloku. Táto doktrína zohľadňovala aj trend, že ide o eróziu tohto bloku získavaním jeho jednotlivých štátov o ich odtrhnutie od ZSSR.

Pri riešení úloh nášho grantového projektu sme sa zaoberali aj týmito vývojovými trajektóriami tendenciami. V ich kontexte bolo treba posudzovať a zvažovať aj vývoj práva a právneho poriadku v Československu v danom období, ktoré má dvojvtediné identifikačné súradnice: po prvé bolo to obdobie smerovania k tzv. reálnemu socializmu (nie k demokratickému socializmu ani socializmu v československých farbách), k vytvoreniu právneho poriadku možného v konkrétnohistorických podmienkach krajiny v sovietskom bloku; a po druhé bolo to obdobie studenej vojny vedenej všestranne silnejším, zdatnejším najmä ekonomicky a vojensky vyspelejším nie iba protivníkom, ale nepriateľom (doktrína masového odvety úderu z roku 1954, systém vojensko-politických paktov obkľučujúcich ZSSR, hviezdne vojny v 80. rokoch s ekonomickým a technologickým embargom). Studená vojna sa viedla prioritne proti realizácii socializmu v štátoch sovietskeho bloku, proti jeho rozširovaniu sa ako svetového systému, s cieľom zlikvidovať ho (politika containmentu (zadržiavania), potom roll-backu (zatlačovania), a v tomto vojnovom stretávaní ho poškodiť, zdeformovať, znemožniť v spoločenskom vedomí vo svetovej verejnej mienke. Vedenie studenej vojny, proces civilizačného vývoja v krajinách, ktoré ju viedli v mene západnej civilizácie, prebiehal súčasne aj v procesoch rozvíjania politickej, hospodárskej a sociálnej demokracie (nedosiahnuteľnej životnej úrovne, kultúrnej prevahy a v informačnej nadvláde) v nich, garantovania, rozvíjania ľudských práv. Dejiny neprebíhali ani v tomto období čiernobiely. Ríša dobra a zla nebola trvale, univerzálne a kryštálicky v priebehu studenej vojny a vývoja socializmu (vrátane vývoja práva a právnej vedy v Československu) fosílna polarizovaná. Interakcie medzi týmito hodnotami, dynamika ich protirečení bola zauzatá (Trumanova doktrína, Marshallov plán, mccarthyizmus proti červeným aj liberálom so zákazom výkonu povolania pre komunistov a ich vstupu do USA, s odsúdením a popravou manželov Rosenbergových (19. júna 1953) v USA kontra Informbyro, titoizmus a monsterprocesy proti národne orientovaným komunistom v Maďarsku, Poľsku atď.).²⁷

Ako riešitelia grantového projektu sme sa usilovali zohľadniť tieto úvahy a pohľady, ktoré majú relevanciu historickoprávne logického prístupu a metódy skúmania a poznávania tohto obdobia. Konkrétne – historickým problémom je periodizácia vývoja spoločnosti, ako aj vývoja štátu v týchto štyridsiatich rokoch. Prioritnými míľnikmi pri vymedzovaní časových období vývoja právnych odvetví, boli pre nás zákonodarné diela, legislatíva. Nastupovali pomerne usporiadane, hneď po prijatí príslušných ústav. Po prijatí Ústavy 9. mája (1948) nasledovalo celé kodifikačné dielo „právnickej dvojročnice“. Po prijatí Ústavy ČSSR 1960, to bola druhá etapa kodifikačných diel – v oblasti trestného práva (1961), rodinného práva (1963), me-

²⁷ Porovnaj FILIPPI-CODACCIONI, A.-M. et al.: *Dějiny 20. století*. Praha : Mladá fronta, 1991, s. 63, 103, 197, 328, 333-334, 354-355.

dzinárrodného práva súkromného, občianskeho práva hmotného ako aj procesného (1964), Hospodárskeho zákonníka ako aj Zákonníka práce (1965).

Obdobie normalizácie a konsolidácie od roku 1969, resp. 1971, programovo štátostranou označované ako obdobie budovania rozvinutého socializmu, ďalej definované aj ako obdobie obnovy triednej podstaty československého socialistického štátu, ktorý už nemal byť, či nebol, diktatúrou proletariátu (táto etapa, tieto funkcie štátu, sa považovali za ukončené a splnené asi v roku 1960), ale ktorý ešte nebol ani takzvaným všeludovým štátom (názory a prax takéhoto druhu z rokov 1963 – 1968 boli normalizačným vedením KSC odmietané ako mylný názor a škodlivá prax vedúca k nebezpečeniu kontrarevolúcie). Vo všeludovom štáte sa už nemali podľa prevládajúceho učenia uplatňovať metódy sústavného potlačania celej sociálnej skupiny, pretože tu už takáto antagonistická trieda nejestvovala. Uplatňovať sa mala iba funkcia ochrany verejného poriadku proti protiprávnym konaniam jednotlivcov.

Etapa normalizácie, v literatúre rozšírená na celé obdobie rokov 1971 – 1989 bola súčasne obdobím, keď sa konštituovala slovenská národná štátnosť, v podobe, na úrovni a vo forme republikovej štátnosti v rámci federatívnej ČSSR.²⁸ Ústavnoprávne sa federácia centralizovala a stranícko-politicky mala znaky tzv. unitárnej federácie. Štátny režim v Slovenskej socialistickej republike mal výrazne menej autoritatívnych znakov a evidentne menej sa v ňom uplatňovali prvky, metódy vlastné uplatňovaniu triedno-potlačovateľskej funkcie štátu diktatúry proletariátu v tomto období, ako v Českej socialistickej republike. Určite aj z toho prameňa rozdielne postoje a hodnotenia minulosti vrátane jej legislatívneho vyjadrenia.

II.

Úsilie o poznanie, časové rozdelenie, pomenovanie, o vzťahové a príčinné súvislosti javov, ich prenesenie a zliterárnenie do historiografie je zložité aj vzhľadom na faktory, ktoré určujú naše vnímanie, percepciu a spracovanie informácií, ich pochopenie v súvislostiach, ich výklad. Na prvom mieste je to sociálna a gnozeologická determinovanosť nášho poznávania. Každý pozná, zhodnotí, rozoberie na časti iba to, tie podnety, vnemy, informácie, pre ktoré si pripravil príslušný priestor svojím predchádzajúcim štúdiom, osobnou intelektuálnou kultiváciou. Iné osobné skúsenosti mala z obdobia ľudovej demokracie, socializmu, rozvinutého, či reálneho socializmu, z obdobia diktatúry proletariátu, komunistickej totality tá osoba, tie sociálne skupiny, ktoré v nej prišli o majetkové podstaty a hodnoty, ktoré pre svoju politickú činnosť, postoje, či dokonca nie pre konanie, ale pre príslušnosť k sociálnej vrstve, spoločenskej triede boli postihované, osobne administratívno-právne, trestno-právne, ktorým bolo ukrivdené. Inak hodnotia tento systém a režim osoby a sociálne vrstvy, ktoré v ňom získali možnosť svojho pozdvihnutia, zlepšenia sociálneho statusu, životného štandardu, vzdelanostnej, kvalifikačnej úrovne, lepšej perspektívy a budúcnosti svojich detí. Taká je sociálna, gnozeologická a tiež individuálna determinácia konkrétnej práce právneho historika.

Aj poznanie dnešného historika práva limituje, ovplyvňuje a formuje jeho spoločenský status, sociálny uhol pohľadu, perspektíva, z ktorej skúma minulosť,

²⁸ K tomuto obdobiu tiež BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : UMB, 2001, s. 354 a nasl.

a aj stupeň poznania. Jedným z činiteľov, ktoré ovplyvňujú, formujú naše vedomie a poznanie je nesporne aj legislatíva, diela zákonodarcov. Boli to totiž diela zákonodarcov, najskôr česko-slovenského (t. j. federálneho zhromaždenia) z roku 1991, ktorého väčšina dala svoje empirické, historické a právne vedomie, pocity a nálady do formy, ktorá dostala relevanciu zákona a ten bol publikovaný pod č. 480/1991 Zb. s názvom O dobe neslobody. Symptomatická pre tento zákon je veta obsiahnutá v jeho prvom paragrafe: „V rokoch 1948 až 1989 komunistický režim porušoval ľudské práva i svoje vlastné zákony.“

Zákonodarca už suverénnej Slovenskej republiky a subjektu medzinárodného práva svoje väčšinové videnie histórie pretavil do dvoch zákonov:

1. zákona NR SR z roku 1996 č. 125/1996 Z. z. O nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu,

2. zákona č. 219/2006 Z. z. zo 16. marca 2006 o protikomunistickom odboji.

Prvý spomenutý zákon č. 125/1996 Z. z. obsahuje príkladný výpočet porušovania ľudských práv v rokoch 1948 – 1991 v zovšeobecnení uvádzajúc porušovania politických práv, základných ľudských práv, najmä nedotknuteľnosti osoby. Zákon legislatívne kvalifikoval režim z tohto obdobia ako „režim odsúdeniahodný“.

Obdobným zákonom platným v Českej republike je zákon č. 198/1993 Sb. Pri pripísaní hodnotiacich prívlastkov komunistickému režimu, alebo režimu založenému na komunistickej ideológii, je tento zákon bohatší. Zákon daný režim kvalifikoval nie iba ako odsúdeniahodný, ale ako „zločinný, nelegitímny a zavrhnutiahodný.“ Ďalší rozdiel v porovnaní so slovenským zákonom je v tom, že Parlament Českej republiky vyhlásil KSČ za organizáciu „zločinnú a zavrhnutiahodnú“. Slovenský zákon ustanovil, že KSČ aj KSS bola organizáciou, ktorá nezabránila svojim členom a ich pomáhačom, páchať zločiny na ľudských právach a slobodách. Slovenská právna norma je v týchto reláciách a v tomto hodnotení umiernennejšia. Zodpovednosť aj morálnu aj právnu formuluje ako individuálnu, nie ako kolektívnu.

Podľa troch zákonodarcov (česko-slovenského, slovenského a českého) spoločnými črtami obdobia od roku 1948 do roku 1989 sú tieto znaky:

- a) celé obdobie bolo obdobím neslobody;
- b) režim založený na komunistickej ideológii bol:
 - zločinným režimom (zločineckým) – uviedol zákonodarca v Českej republike;
 - odsúdeniahodným – uviedol zákonodarca v Slovenskej republike, teda odlišne ako v Česku;
 - protiprávnym;
- c) komunistický režim porušoval ľudské práva, aj svoje vlastné zákony, páchal zločiny;
- d) protikomunistický odboj bol pokračovaním boja za národné oslobodenie a ako uviedol slovenský zákonodarca bol súčasťou studenej vojny.

Podľa slovenského zákonodarcu (zákon č. 219/1996 Z. z.) protikomunistický odboj začal už pred rokom 1948, dokonca aj pred rokom 1945. Národná rada za začiatok protikomunistického odboja na Slovensku uzákonila deň 6. októbra 1944. Tento dátum je dňom vstupu I. československého armádneho zboru a Sovietskej armády na územie Slovenska, na štátne územie ČSR. Je to deň, keď sa za-

čalo oslobodzovanie Slovenska a Československa od nacistického Nemecka a jeho slovenských pomáhačov. Na naše územie vstúpila armáda, ktorá bola podľa Zmluvy so ZSSR z 8. mája 1944 spojeneckou armádou a vstupovala na toto územie so súhlasom a po dohode s medzinárodnoprávne uznanou vládou ČSR, ktorá vtedy sídlila v emigrácii v Londýne.

Účastníci protikomunistického odboja bojovali podľa citovaného zákona NR SR za existenciu slobodného a demokratického Slovenska. Ak začali tento boj už 6. októbra 1944, za aké, či ktoré Slovensko bojovali? Teoreticky sa dalo uvažovať o dvoch možnostiach: a) bojovali za slovenský štát, ktorý mal ochrannú zmluvu s nacistickým Nemeckom a ako jeho verný spojenec bojoval proti svetovému židobolševizmu; b) bojovali za „slovenskú demokratickú štátnosť“, ktorej cestu začalo Slovenské národné povstanie a ktorú uzákoňovala Slovenská národná rada svojou nariadenou činnosťou, konkrétne nariadením č. 1/1944 Sb. nar. SNR o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. V Slovenskej národnej rade boli však paritne zastúpení aj predstavitelia Komunistickej strany Slovenska. Slovenský parlament sa prijatím zákona č. 219/1996 Z. z. pravdepodobne osvedčil ako zástanca slovenskej fašistickej a prohitlerovskej štátnosti, ktorá viedla vojnu proti USA, Veľkej Británii aj ZSSR! Dôsledný antikomunizmus vedie k pravicovému totalitarizmu. Rok 1996 patrí do obdobia koalície vládnucej garnitúry HZDS, do obdobia, keď toto postkomunistické vedenie Slovenska nemalo vyriešené svoje historické hodnotové súradnice. Za komunistický režim a puč vo svojej antikomunistickej horlivosti považovali niektorí vtedajší slovenskí politici (koaliční aj opoziční) aj Slovenské národné povstanie. A za slobodné Slovensko pokladali aj autoritatívno-korporatívny režim vojnového slovenského štátu, verného spojenca Hitlera až do smutného konca.

Ďalší rozpor v danom zákone o protikomunistickom odboji spočíval v tom, že zákon vyhlasoval komunistický režim za protiprávny a odsúdeniahodný až od 25. februára 1948. Protikomunistický odboj slovenský a na Slovensku, uzákoňoval tento zákon ďalej za súčasť studenej vojny a jeho účastníkov, za bojovníkov za slobodu už od 6. októbra 1944. Teda slovenský protikomunistický odboj bojoval proti komunistom organizovane ešte predtým, než sa armády protihitlerovskej koalície stretli na rieke Labe (!). Takáto bola úroveň historického vedomia, demokratického a slobodného, tých zákonodarcov, ktorí hlasovali v Národnej rade Slovenskej republiky v roku 1996. Preukázali však, že obdobie socializmu, pôsobenie jeho práva, malo pre Slovensko význam, ktorého hodnota objektívne, ale aj subjektívne v slovenskom historickom vedomí mu nedovolila kvalifikovať ho ako režim zločinecký. To na rozdiel od Českej republiky, v ktorej sa tento režim a systém kultivoval a rozšíril aj na Slovensko. Na územie Slovenska teda socializmus „komunistický režim“ neprišiel z východu, ale zo západu, nie zo ZSSR, ale z Česka, ktoré tento režim a systém vo svojej druhej historickej antipolarite vyhlásilo za zločinecký vrátane politickej strany, ktorá ich k jeho nastoleniu doviedla parlamentnou cestou, bez porušenia vtedy platnej ústavy. Február 1948 a Antifebruár (November 1989) sa vylučujú. Tretia cesta nejestvuje! Skutočne? Hegelova dialektika pozná zákon jednoty a boja protikladov, ktorý vedie k ich zrušeniu, prekonaniu, ale i zachovaniu v novej kvalite. Téza a antitéza vedie k novej syntéze.

Federálny zákon, zákon ČSFR o dobe neslobody, bol výnimočný ďalej tým, že dal podnet na prijatie zákona o súdnej rehabilitácii, na základe ktorého sa *ex lege* a *ex tunc* zrušili všetky odsudzujúce rozsudky za protištátne trestné činy, ktoré boli vynesené podľa zákonov z rokov 1948 – 1989. Bola to náprava nezákonností, vykonštruovaných procesov a v nich vynesených rozsudkov. Riešilo sa tým, možno povedať celoplošne a bez výnimiek všetko to, čo sa nepodarilo zrušiť na základe až troch etáp rehabilitácií, ktoré v Československu boli uzákonené a uplatňovali sa v rokoch 1957 – 1971.²⁹ Štát tohto obdobia, nie iba jeho komunistický režim, nie iba rozsudky režimu za konania (skutočné i vykonštruované) voči nemu, ktoré boli zrušené, ale aj ďalšie atribúty, ktoré sú vlastné každému štátu, nezávisle od režimu a systému – t. j. forma štátu, atribúty suverenity, štátne územie, štátne hranice, štátne symboly, neboli *ex post* podľa tejto legislatívy chránené trestným zákonom. Možno povedať, že týmto zákonom bola forma tohto štátu, suverenita, štátne hranice, štátne územie postavené mimo zákon, mimo ochranu trestného zákonodarstva. Konanie proti týmto hodnotám, bolo vyhlásené takto za konanie v súlade so zákonom (čo nie je zakázané, je dovolené), dokonca v niektorých prípadoch za vyznamenaniahodné (napr. bratia Mašínovci v Českej republike). Pritom je známe, že v priebehu desaťročia trestné zákonodarstvo prebalansovalo z polohy uzákonenia úlohy trestu „zneškodnenia nepriateľa pracujúceho ľudu“ (§ 17 zákona č. 86/1950 Zb. trestný kódex), k stavu, keď nielen zanikla triedno-potlačovateľská funkcia štátu (trestný zákon č. 140/1961 Zb.), ale aktuálnou sa stala úloha odumierania kriminality vôbec. Proces demokratizácie výkonu spravodlivosti mali predstavovať a plniť miestne ľudové súdy (zákon č. 38/1961 Zb.). Počet odsúdených osôb v roku 1960 klesol oproti roku 1951 na 54,6 percent.³⁰ Sformulovali sa tézy o pomocnej úlohe trestnej represie, v súlade s tým sa uplatnila dekriminalizácia a depenalizácia, prehĺbilo sa výchovné poslanie trestného zákona. Patrili aj tieto zákonodarné diela a tendencie v trestno-právnej politike k prejavom a dôkazom o zločinnom režime? Poznanie tohto vývoja trestného práva sa v prácach právnikov koncentruje na normatívno-právny pohľad, často iba informačný,³¹ prípadne historickoprávne deskriptívny.³² Diela, ktoré v jed-

²⁹ Súdne procesy z rokov 1949 – 1954 boli preverované trikrát. V rokoch 1955 – 1956 komisiou vedenou ministrom vnútra R. Barákom. V rokoch 1962 – 1963 boli predmetom skúmania komisií D. Koldera a J. Lenárta. Výsledkom ich práce bolo odporúčania rozsudky zrušiť ako nezákonné. V apríli 1968 bola vytvorená komisia vedená J. Pillerom, členom predsedníctva ÚV KSČ. Podľa jej hodnotenia celá koncepcia nezákonne organizovaných protištátnych procesov bola inšpirovaná, organizovaná a riadená bezpečnostnými orgánmi ZSSR za aktívnej účasti J. V. Stalina a L. Beriju, za spoluúčasti československých orgánov. Podľa L. Štrougala, na nátlak lídra ZSSR L. Brežneva, G. Husák (odsúdený na doživotie a temer desať rokov nezákonne väznený, z toho 6 rokov v samoväzbe v prísnej izolácii) súhlasil s týmto tzv. štátne a politicky motivovaným odkladom uverejnenia tejto správy. Pôvodná správa Pillerovej komisie bola, po zvolení G. Husáka do čela KSČ v apríli 1969, prepracovaná. Publikovala sa iba verzia so všeobecným konštatovaním, že s nezákonnosťami z päťdesiatych rokov sa ČSSR vysporiadala. Uverejnenie pôvodnej Pillerovej správy sa odkladalo. Zverejnila sa až v roku 1990 v kontexte kampane o zločinoch komunizmu, nie individuálne zistených, preukázaných žalobou a dokazovaním v súdnom konaní, ale odhlasovaných poslancami orgánu, ktorí si prisvojili protizákonne aj právo súdiť a vynášať odsudzujúce rozsudky podľa svojho vedomia a svedomia.

³⁰ Dôvodová správa k Trestnému zákonu (zákon č. 140/1961 Zb.).

³¹ CISAŘOVÁ, D.: Věda českého trestního práva v období 1945 – 1989. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 75 a nasl.

note zahŕňajú poznanie normotvorby, so sociologicko-právnou rovinou poznania práva, ktoré sú z tohto pohľadu historickoprávne celostné, sú výnimočné, ale nie nemožné.³²

Ďalšia výnimočná rarita v ustanoveniach zákona Federálneho zhromaždenia (zákon č. 480/1991 Zb.) a zákona Parlamentu Českej republiky č. 198/1993 Sb. vyplýva z výkladu jeho ustanovení, podľa ktorých sa za organizácie s obdobnou kvalifikáciou ako KSC považujú aj všetky organizácie združené v Národnom fronte, ktoré uznávali vedúcu úlohu Komunistickej strany Československa. Horlivosť zákonodarcu v antikomunistickej kriminalizácii spôsobila aj to, že za zločinecké organizácie boli nepriamo uznané nielen KSC, ale aj odbory (ROH), ktorej členmi boli všetci občania štátu v pracovnom pomere, ďalej organizácia mládeže (SZM) a jej organizačné zložky. Bola nimi Pionierska organizácia (školská mládež), ako aj tzv. Iskričky (t. j. deti staršie ako 6 rokov). Relevantná väčšina poslancov zákonodarného zboru, zvolená v prvých slobodných parlamentných voľbách v roku 1990 viac ako 90-imi percentami oprávnených voličov, uzákonila, že všetci obyvatelia štátu, dospelí, mládež aj deti, boli členmi zločineckých organizácií. Poslanci nevynuli ani seba. Hypoteticky možno vysloviť domnienku, že poslanci v tejto súvislosti nekonali, nehlasovali so znalosťou veci.

Eufória poslancov Federálneho zhromaždenia ČSFR a následne Parlamentu Českej republiky kriminalizovať všeobecne a bez výnimky bola vyriešená až nálezom Ústavného súdu Českej republiky. Bol publikovaný pod č. 14/1994 Sb. Historická „logika“ tejto ahistorickej kriminalizácie celej množiny občanov a obyvateľov Českej republiky zákonom nie nepriateľského štátu, ale zákonodarného zboru vlastného štátu, ktorých si slobodne zvolili, je, že podnet na konanie podali na ústavný súd, aby dekriminalizovali spoluobčanov, poslanci za komunistickú stranu, ktorých tento históriu legislatívne hodnotiaci zákon, uzákonil za členov zločineckej organizácie.

Ústavný súd Českej republiky vo svojom náleze publikovanom pod číslom 14/1994 Sb. odmietol návrh na celkové zrušenie tohto zákona ako protiústavného. Úvodné ustanovenie zákona ako aj ustanovenia obsiahnuté v § 1 – 4 kvalifikoval ako ustanovenia, ktoré majú evidentne deklaratórny charakter s tým, že v zákone ide „o vyjadrenie politickej vôle programovej povahy, vôle zistenej v určitej dobe a za určitej konštelácie síl v Parlamente“.

Podľa tohto nálezu ústavného súdu ustanovenia citovaného zákona nemajú právnu povahu, či právnu relevanciu všeobecne záväzných právnych noriem. Ústavný súd vyhlásil, že to nie sú normy, ktoré by zaväzovali občanov. Vyhlásil ďalej, že tieto normy nezaväzujú ani historikov, ani publicistov ani iné osoby pri hodnotení tohto obdobia. Zdôraznil, že tieto formulácie zákona majú iba a výlučne deklaratórnu podobu. Majú obdobnú relevanciu, ako napríklad zákon z obdobia prvej ČSR o zásluhách T. G. Masaryka o štát. Zákon a jeho ustanovenia nie sú podľa Ústavného súdu ČR všeobecne záväzné, nemajú ani povahu a význam „všeobecnej vôle“.

³² GRIVNA, T.: Trestní právo hmotné. GRIVNOVÁ, P., GRIVNA, T.: Trestní právo procesní. In *Komunistické právo v Československu*. (Kapitoly z dějin bezpráví). Brno : Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 553-610.

³³ ŽATKULIAK, J.: *V mene zákonov a proti občanom?* (Trestnoprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957). Bratislava : Slovak Academic Press, 1994.

Nepredstavujú ani na zákon povýšenú vôľu štátu. Vyjadrujú iba názor parlamentu, názor zastupiteľského zboru a pritom nie zastupiteľského zboru ako inštitúcie, ako orgánu, ale vyjadrujú iba mienku tých poslancov, ktorí za tento zákon hlasovali, resp. mienku uznášaniashopnej väčšiny parlamentu. Prezentujú a sú výrazom názoru poslancov, a to poslancov v zložení, v dobe a v stave, keď bol takýto „zákon“ prijatý.

Pre vysokoškolských učiteľov, historikov práva je mimoriadne dôležitý názor ústavného súdu, ktorý pripomenul, že toto obdobie možno ďalej slobodne poznávať bez ohľadu na túto legislatívu. Bez ohľadu na mienku tých poslancov, ktorí svoj názor vyjadrili v daných právnych normách. Bádanie, skúmanie, rozbor, ako aj hodnotenie tejto doby, *ex post*, následne, či dodatočne, nie je zviazané, nijako nie je obmedzené mienkou tých, tej väčšiny vo vtedajšom Federálnom zhromaždení ČSFR, ktorá sa dostala k moci zvolením do parlamentu a presadila prijatie tohto textu, ktorý nemá normatívnu právnu relevanciu. Ustanovenia daného zákona z roku 1993, dikcie sformované do ustanovení obdobných ako majú právne normy, vyjadrujú ani nie tak poznanie, ale emocionálne-psychologické, skupinové, zážitkové a záujmové poznanie. A súčasne má byť takýto zákon nástrojom, inštrumentom formovania názorov súčasných a budúcich generácií? Môže byť, či je takýto zákon – mienka skupiny poslancov zákonodarného orgánu, ktorí v momentálnom okamihu majú väčšinu v parlamente, ktorú využijú na vydanie zákona, ktorý má všeobecne záväzným spôsobom byť nástrojom formovania verejnej mienky a spoločenského historického vedomia – v súlade so základným ľudským právom, s ústavným právom na slobodu mienky, názorov, na slobodu myslenia, slobodu vedeckého bádania atď.? Aj tieto úvahy rozvinul Ústavný súd Českej republiky vo svojom náleze k podnetu o ústavnosti či protiústavnosti zákona č. 198/1993 Zb. o dobe neslobody. Záver Ústavného súdu znie a znel: Daný zákon má teda nie právnu relevanciu, ale hodnotu politicko-ideologickú!

Ústavný súd Českej republiky síce napravil legislatívnu svojvôľu českých zákonodarcov. Zásah do slobody bádania, skúmania a hodnotenia histórie odvrátil. Odmietol sa však zaoberať zneužitím zákonodarstva ako nástroja ovplyvňovania a formovania verejného, spoločenského historického vedomia. Ustanovenia zákona aj s deklaratórnou relevanciou pôsobia, ideologicky ovplyvňujú, ba kontaminujú historické vedomie. Na Slovensku podnet ústavnému súdu na preskúmanie zákona NR SR nebol ani podaný. Dokonca tu máme aj zákon, podľa ktorého sa zriadila inštitúcia, vedeckovýskumného zamerania – ktorá má skúmať z minulosti iba tzv. zločiny komunizmu (zákon č. 553/2002 Z. z. z 19. augusta 2002 o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa)

Zločin, ktorého skutková podstata je úplne vágna a tak flexibilná, že do nej možno zahrnúť vlastne všetko, samotnú myšlienku socializmu, jej vedeckú programovú myšlienkovú koncepciu, a celé obdobie jej realizácie dominantne v sovietskom dizajne či modeli, ale aj v západnom eurokomunistickom vydaní. Vymedzenie tohto pojmu je zákonom ponechané na „slobodnú právotvorbu“ jednotlivých autorov a inštitúcií. Svoju historickú knižnú globálnu inkorporáciu predstavuje práca hodnotovo prevažne ideologicky, nie objektívne scientisticky orientovaných francúzskych

autorov Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie.³⁴ Je filozofický prístup, metodológia, vymedzenie predmetu bádania (teda zločiny, teror, represálie komunizmu) neoddeliteľne a neodlučiteľne spojená so všetkými komunistickými revolučnými hnutiami v Rusku, v Číne, Indočíne, v Južnej Amerike aj Afrike – ktoré všade (ako inak) hodnotí ako krvavé režimy teroru. Predmet výskumu je určený jeho cieľom, účelom a poslaním. Ten nie je vedecký. Francúzska historiografia, jej časť, tu vystupuje nie ako bádateľ, výskumník, seriózny vedec, ale ako propagandista. Historiografia tu nie v záujme pravdy, ale v službe politiky.

Obdobne na slovenskom knižnom trhu bola už pred niekoľkými rokmi distribuovaná dvojzväzková práca autorov z Historického ústavu SAV s názvom Zločiny komunizmu na Slovensku.³⁵ Práce o vývoji školstva, kultúry, zdravotníctva, priemyselňovaní Slovenska a kolektivizácii poľnohospodárstva boli takto tlačiarensky zviazané ako údajné zločiny komunizmu bez odlišenia od skutočných a brachiálnych perzekúcií voči nevinným príslušníkom kléru, rádov, súkromne hospodáriacich roľníkov, príslušníkov inteligencie.

Vzdialenosť času od tejto doby, naplnenosť vývoja novými myšlienkami, sociálno-ekonomickými problémami už globalizovaného sveta, stretávanie kolidujúcich až konfliktných záujmov sociálnych skupín obdobia postmodernizmu, vyžaduje stále preverovať, korigovať a pretvárať, hľadať adekvátnejšie a precíznejšie pochopenie minulosti, obdobia socialistického práva, v jeho vývojovom prepojení v línii súčasnosť a minulosť. Osobitne to platí pre skúmanie prepojenia a súvislosti globálnej studenej vojny, pretekov v zbrojení, pretekov medzi rozvedkami supervelmocí, uplatňovaním výzvedných operácií tajných služieb, ktoré mohli významným podielom ovplyvniť vysokých dôstojníkov v nich, poskytnúť informácie, ktoré sa mohli stať predmetom súperenia, ale i prostriedkom súťaženia v informáciách. Podľa knihy Stewarta z roku 1974 má americká CIA priamy podiel na súdnych monsterprocesoch v päťdesiatych rokoch v Maďarsku, Poľsku, Bulharsku a Československu.³⁶ V tomto kontexte, očakávaní, prípravy a hazardovania na hranici svetovej jadrovej vojny, alebo regionálnej či kontinentálnej konflagrácie s nejadrovou vojnovou technológiou, činnosti skupín politických emigrantov pokúšajúcich sa dosiahnuť medzinárodnopolitický status kvázištátnych orgánov v zahraničí, pôsobení rozvediek, vnútorných protikomunistických odbojových síl, sa rozvinuli metódy stalinistického teroru v rokoch 1948 – 1953.³⁷ A po roku 1971 zasa pravoverné sily, ale i konjunktúrne typy v službách štátostrany a stranoštátu pod egidou Moskvy, uplatňovali metódy neostalinizmu. Bádanie v postupne sprístupňovaných archívoch supervelmocí z obdobia studenej vojny, teda v celom období socializmu

³⁴ COURTOIS, S., WERTH, N., PANNÉ, J.-L., BARTOŠEK, K., MARGOLIN, J. et al.: *Čierna kniha komunizmu. Zločiny, teror, represálie*. Bratislava : Agora, 1999.

³⁵ BÁŤA, Ľ. a kol.: *Zločiny komunizmu na Slovensku*. 1. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001; TAKÁČ, L., LESŇÁK, R., LAZAR, J.: *Zločiny komunizmu na Slovensku*. 2. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001.

³⁶ STEVEN, S.: *Komunistické zločiny a CIA. Výbušnina : Operace CIA Splinter Factor*. [s. l.] : Eko-konzult, 2001.

³⁷ Nie je náhoda, že k zastaveniu týchto rozsiahlych procesov došlo po smrti ich hlavného iniciátora, Stalina. Menej už je známe, že na niektorých vykonštruovaných obvineniach sa podieľali spravodajské služby západných štátov. Tieto úsilia boli niekedy aj úspešné a stali sa spúšťacím mechanizmom politických procesov, trestov aj popráv. ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha : Epocha, 2009, s. 299.

v ČSR, resp. komunistického režimu v ňom, zreálni proporcie, ako aj paušálne kvázizákonné kvalifikovanie za členov zločineckých organizácií, za odsúdeniahodných, zavrhnúťhodných tých, ktorí v tejto studenej vojne neskončili ako víťazi. Do nového svetla sa dostanú aj kontúry skutkov, konaní a vývojových procesov, ich hodnotenia z hľadiska dodržiavania a uplatňovania ľudských práv, ako aj vlastných zákonov. Premeny práva na Slovensku ako súčasti Československa sa dajú reálne a možno aj objektívne posúdiť v pluralitnej tolerancii, nie však rozsudkami, v kontexte našich, európskych a svetových základných dejinných trendov.³⁸

III.

Zborník príspevkov z riešenia grantovej úlohy *Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989* obsahuje sedem článkov, statí, štúdií. Obsahuje príspevky odvetvovo historickoprávne, ako aj príspevky teoreticko-historickoprávnej povahy. Výstupom projektu je aj päť štúdií publikovaných (resp. pripravených publikovať) v *Acta Facultatis Iuridicae*, zborníku PraF UK.³⁹ Autormi sú učitelia fakulty a doktorandi rozvíjajúci svoju kvalifikáciu v treťom stupni vysokoškolského štúdia, doktorandskom študijnom programe – teória a dejiny práva. Množinu výstupov z grantového projektu tvorí teda týchto dvanásť prác.

Osobitne oceňujem, že väčšinu z nich tvoria doktorandi študijného programu teória a dejiny práva. Z nich už dvaja dokončili svoje dizertačné práce, dostali posudky od oponentov určených dekanom fakulty a o krátky čas budú stáť pred komisiou pre obhajobou dizertačnej práce s cieľom obhájiť vedeckú úroveň a hodnotu práce, preukázať osobnú zrelosť, osobnostný profil na dosiahnutie hodnosti doktora filozofie. Budú ich nepochybne nasledovať po krátkom čase ďalší doktorandi. V tomto vyústení práce na grantovom projekte, vo vedeckom článku, oponovanom, v dizertačnej práci, obhájenej s udelením vedecko-akademickej hodnosti, možno oprávnene vidieť azda najväčší význam, hodnotu práce na grantovom projekte.

Očakávame, že jeden z účastníkov riešenia grantového projektu onedlho splní kritériá predpísané na začatie habilitačného konania. Jeho úspešné zvládnutie vedie k udeleniu vedecko-akademickej hodnosti docent, historicky spojený s právom *venia docendi*, kvalifikovane prednášať a pôsobiť na univerzite.

Riešenie grantu bolo tiež dôležitou analyticko-odvetvovo právnou prácou na vývoji práva a právnej vedy. Jeho výsledky sú určené na ďalšiu prácu s dominujúcou metódou syntetizujúcou, zovšeobecňujúcou a pedagogicko-sprostredkujúcou. Máme na mysli prácu na vyhotovení učebného textu k dejinám práva týchto štyroch desaťročí.

Príspevky, ktoré sú zaradené do zborníka v podstate zhodou okolností, prezentujú problematiku vývoja hospodárskeho práva, občianskeho práva, roľnícko-družstevného práva popri vedeckej štúdií o práve a morálke, ako aj o vzťahu štátu a cirkvi. Považujem túto zhodu náhod za osudovo symbolickú, za vyjadrenie želania riešiteľov grantového projektu, aby ďalší civilizačný vývoj ľudstva, vývoj jeho práva, právneho vedomia, morálky sa uskutočňoval v harmonickej kompatibilite, priaznivého vývoja ekonomiky, solidaristického ponímania majetkových práv, vlast-

³⁸ Porovnaj NOVOSÁD, F.: *Alchýmia dejín*. Bratislava : Iris, 2004.

³⁹ Pozri informáciu na druhom titulnom liste zborníka.

níctva ako základného práva človeka, ktoré reálne plní aj svoju celospoločenskú sociálnu funkciu, nezneužíva sa, nepôsobí protiekologicky, ale sa rozvíja v prospech ľudského šťastia a všeobecného dobra.

Náš zborník, výstupy nášho grantového projektu prezentujeme ako vďaku, na pamiatku našich učiteľov, starších kolegov, vzácných ľudí:

prof. JUDr. Floriána SIVÁKA, CSc. – vedúceho Katedry dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1970 – 1997, učiteľa PraF UK v rokoch 1960 – 1997,

doc. JUDr. Jozefa FISCHERA, CSc. – dlhoročného člena Katedry dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, učiteľa UK v rokoch 1950 – 1997.

Resumé

Príspevok mapuje stav spracovania predmetnej problematiky v literatúre. Za prínosné pokladá výstupy v zborníku Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe z roku 2004 (riešiteľ prof. K. Malý) a učebnicu Dejiny česko-slovenského práva v rokoch 1945 – 1989 z roku 2009 (autor prof. J. Kuklík). Všeobecná, neprávnická historiografia prispela k dnešnému stavu poznania danej problematiky najmä editovaním zborníkov, prameňov a dokumentov. Parlamenty ČSFR, Českej republiky a Slovenskej republiky svoju historiografickú produkciu inkorporovali do formy zákonov. Prisvojili si v týchto výsledkoch s výslednou dikciou odsudzujúcich trestných rozsudkov k svojej právomoci zákonodarnej aj moc súdnu, takmer na úrovni štátných tribunálov. Ústavný súd Českej republiky nekvalifikoval túto súdnu právo tvorbu parlamentu, ktorá sa vzťahuje nie na prípad určitého druhu a neurčitého počtu, ale na všetko a všetkých, ako konanie v rozpore s ústavou, ale ako právne irelevantné vyjadrenie momentálneho názoru, nálady a psychologického stavu tej väčšiny poslancov, ktorá za daný návrh hlasovala. Sloboda bádania a hodnotenia tohto obdobia je tak pre historikov zachovaná. Autor očakáva, že k pravdivému spracovaniu tohto problému so zauzlenými protirečeniami, v diapazóne pluralitných pohľadov z oprávnených pozícií vtedy žijúcich sociálnych skupín, po uplynutí doteraz v českých a slovenských osudových dvoch desaťročí poskytne priestor nové decénium tohto storočia.

Summary

The article provides a survey of how this specific theme is addressed in literature. As contributory are regarded the articles of Professor K. Malý in the proceedings of Právnická fakulta Univerzity Karlovej v Prahe (Faculty of Law, Charles University in Prague) from 2004 and the textbook Dejiny česko-slovenského práva v rokoch 1945 – 1989 (The History of Czecho-Slovak Law in 1945-1989) by Professor J. Kuklík from 2009.

The general non-legal historiography has contributed to the contemporary state of knowledge within this field mainly by editing the collection of sources and documents. The Parliaments of Czecho-Slovak Federal Republic, the Czech Republic and the Slovak Republic have incorporated their historiographical views into the forms of acts of parliament. These acts have typically the characteristics of sentences of condemnation as found in criminal trials to the extent comparable with

those of statarial tribunals, what constitutes an usurpation of judicial power by the legislative bodies. The Constitutional Court of the Czech Republic does not consider this judicial law-making of the parliament, which does not address cases of certain kind and uncertain number, as conflicting with the constitution, but rather as legally irrelevant momentary expression of opinion, mood and psychological state of those members of parliament, who have casted their votes in support of the proposal. The freedom of research and evaluation of this period is thus preserved for the historians. It is the expectation of the author, that the new decade of this century will provide ground for the truthful treatment of this problem with twisted contradictions and wide range of legitimately differing views of the then living social groups now that the two until now crucial decades for the Czechs and the Slovaks have passed.

MARXISTICKÁ TEÓRIA ŠTÁTU A PRÁVA V ROKOCH 1948 – 1989

ANTITÉZA DEJÍN ALEBO POLITICKÁ PROPAGANDA?

JUDr. Branislav Fábry, PhD.

Na úvod by som si dovoľil malú anekdotu, popisujúcu čosi z javov v právnej vede a najmä v právnej teórii z obdobia rokov 1948 – 1989: „Dialektické skúmanie buržoáznej a socialistickej právnej vedy viedlo k vytvoreniu novej klasifikácie vývojových štádií právnej teórie. Rozlišovali sa tieto štyri vývojové stupne: 1. zlá teória práva, 2. dobrá teória práva, 3. lepšia teória práva, 4. sovietska teória štátu a práva.“

Je všeobecne známe, že záujem o štúdium práva či právnu vedu a o právo vôbec v rokoch 1948 až 1989 sa nedá vôbec porovnávať so záujmom pred týmto a po tomto období. Právo nikdy netvorilo ústredný objekt záujmu marxistického skúmania.¹ Úvahy o práve sa v dielach marxistických filozofov objavili len zriedka. Z týchto dôvodov v súčasnosti často rezonuje predstava úplného pohltienia právnej vedy oficiálnou ideológiou. To sa považuje za jeden z hlavných aspektov vývoja práva v rokoch 1948 – 1989. Táto predstava má racionálny základ, ale určite neplatí pre celú právnu vedu. Existovali niektoré zásadné ideologické tézy, ktoré ovplyvnili nazeranie na právo zo strany právnych vedcov. Typické pre toto obdobie bolo určité podceňovanie práva marxistickými filozofmi – v kľúčových dielach K. Marxa, F. Engelsa a V. I. Lenina chýbala dostatočná analýza najdôležitejších právnych odvetví. Uvedený fakt umožnil ideologicky menej zaťažené skúmanie niektorých oblastí spoločenských vzťahov.

Existovali však aj odvetvia, ktoré z pochopiteľných dôvodov oficiálna ideológia zasiahla väčšmi. Medzi takéto odvetvia patrila teória štátu a práva. Tým, že v oficiálnej ideológii zohrávalo právo vždy určitú úlohu najmä pri pochopení základných problémov štátu, začalo sa používať označenie teória štátu a práva.² Na Slovensku toto nové nazeranie neprekážalo, keďže pojem teória práva nebol tak široko zakotvený ani definovaný ako na českých univerzitách. Na rozdiel od brnenskej školy tiež chýbala normativistická tradícia, ktorú by bolo potrebné potierať.³ No a právna teória, ktorá sa objavovala v období vojnovnej Slovenskej republiky, ustúpila do úzadia už po roku 1945. Napriek všetkým uvedeným faktom prešla právna teória i na Slovensku po roku 1948 značnými zmenami.

Potreba kritického pohľadu

Nevyslovovaný, no kritický pohľad na marxistickú teóriu štátu a práva, sa

¹ Pozri napr. RAPPOPORT, A.: *Die marxistische Rechtsauffassung*. Berlin : Selbstverlag, 1927.

² VIETOR, M.: K niektorým prejavom revizionizmu v oblasti teórie štátu a práva. In *Právny obzor*, 42, 1959, č. 2, s. 68-69.

³ Na nedostatok filozofického spracovania právnych otázok na Slovensku v medzivojnovom období poukázal RAJEC, J.: *Princípy hierarchie normovej*. Bratislava : PF SU, 1940, s. 12. V kľúčovej slovenskej právnickej literatúre medzivojnového obdobia pritom dominovali teoretické základy, ktoré boli pri otázke pojmu či systému práva odlišné od normativistickej teórie. Napríklad LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. Šamorín : Heuréka, 2002, s. 9-20.

dal u mnohých právnikov registrovať už počas obdobia pred rokom 1989. Avšak až po roku 1989 sa tento prístup mohol presadiť naplno. Do roku 1989 sa skepsa voči dominujúcej teórii štátu a práva prejavovala viacerými spôsobmi. Najčastejším prístupom bolo obchádzanie ideologických základov problematiky. Mnohí autori sa snažili v úvode svojho diela obligatórne spomenúť niečo z marxistickej klasiky, poukázať na závery príslušného straníckeho zjazdu a následne sa vo väčšej časti práce venovali odborným témam s pomerne obmedzeným vplyvom oficiálnej ideológie na skúmanú problematiku.⁴ Inokedy sa autori pokúšali z diel klasikov marxizmu-leninizmu uvádzať práve to, čo najviac zodpovedalo ich vlastným predstavám. Ak tvrdenie autorov nebolo v zjavnom rozpore s pozíciami strany, voči vládnucej moci vyjadrovalo lojalitu a opieralo sa o určité marxistické citáty, tak potom sa práca nemusela úplne zaradiť do ideologického mainstreamu. Neexistencia jednotného a úplného spracovania právnych otázok v dielach zakladateľov marxizmu takémuto prístupu napomáhala. Určité obmedzenie vplyvu oficiálnej ideológie na autorské dielo bolo dôležité najmä vtedy, ak marxizmus nedokázal postihnúť realitu právnych inštitútov. Hoci existovali i právnici, ktorí sa stotožňovali s oficiálnou ideológiou v oveľa väčšej miere (to platí najmä pre 50-te roky), teória štátu a práva z obdobia rokov 1948 – 1989 mala veľmi veľa nedostatkov. Hlavným nedostatkom bola často konštatovaná všadeprítomnosť oficiálnej ideológie. Pretrvávala snaha o holistickú koncepciu vysvetlenia spoločenských javov, ktorá by zahŕňala aj právo. Nadradenosť všeobecne aplikovateľného marxistického filozofického systému voči všetkým spoločenským vedám sa nedala prehliadnuť. Medzi známe ideologické konštanty patrila „triednosť“. Snaha o beztriednu spoločnosť ako cieľ a triedny boj vtlačili vedeckému skúmaniu práva svoju politickú pečať. Významnými témami bol aj dialektický materializmus a tzv. historická nevyhnutnosť.⁵ Tvrdenie o existencii objektívnych zákonov spoločenského vývoja, ktoré sa navyše dali zisťovať len prísne „vedeckými“ metódami, výrazne zasahovalo do metodologických základov akejkolvek práce z oblasti práva. Uvedená ideologická nadradenosť sa navyše miešala s politickou praxou, ktorá taktiež znemožňovala slobodný rozvoj vedeckého skúmania právnych inštitútov.

Mohla sa v takomto prostredí rozvíjať právna veda a najmä teória práva? Dnes sa objavujú kritické hlasy, že právna veda uvedeného obdobia nebola originálna, že jej chýbali osobnosti, že bola príliš monolitná atď.⁶ Výhrady voči teórii štátu a práva z rokov 1948 – 1989 treba brať vážne, avšak v súčasnosti prevažuje tendencia príliš zdôrazňovať nedostatky marxistickej teórie štátu a práva. Kritici si často idealizujú najmä medzivojnové obdobie, v ktorom vidia pozitívny vzor a kladú ho do protikladu s obdobím po roku 1948. Takýto výklad však nie je celkom presný.

Tak ako bola marxistická filozofia antitézou voči liberálnym ideám dominujúcim v predchádzajúcich storočiach, tak bol vývoj po roku 1948 z veľkej časti

⁴ K písaniu prác pred rokom 1989 pozri JIČINSKÝ, Z.: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha : Prospektrum, 1992, najmä s. 191-194.

⁵ FIERLINGER, Z.: Úloha nadstavby v budování socialistického štátu. In *Právní obzor*, 34, 1951, č. 7, s. 610 a nasl.

⁶ Napríklad PŘIBÁŇ, J.: *Na stáží jednoty světa: marxismus a právní teorie*. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : MU, 2009, najmä s. 56-57.

antitézou voči medzivojnovnej ČSR.⁷ Hoci niet pochýb, že väčšina právnikov by uprednostnila medzivojnové obdobie, treba si uvedomiť, že mnohé kroky a opatrenia socialistickej republiky boli reakciou na negatívne tendencie vo vývoji medzivojnového štátu. Dokonca aj oficiálna ideológia v povojnovej ČSSR (ČSR) prejavovala tendenciu neustále sa porovnávať s tzv. prvou republikou.⁸ Ostatne, marxizmus ako filozofický smer sa vždy snažil vymedziť voči iným politickým ideológiám, a to najmä voči tým, ktoré prevládali v 19. storočí.⁹ Preto poznávanie práva z obdobia 1948 – 1989 nebude bez poznávania medzivojnovnej republiky nikdy úplne. To platí rovnako aj pre právnu vedu.

Marxistická teória štátu a práva po roku 1948 vystúpila s ambicióznym programom odstrániť priepasť medzi teóriou a praxou. Medzivojnovnej právnej vede možno vyčítať mnohé nedostatky, určite častú nepoužiteľnosť teórie a taktiež narastajúcu izoláciu teoretických disciplín. Marxistické právo, pochopiteľne, tiež nedokázalo nájsť odpoveď na uvedenú priepasť právnej vedy a praxe, skôr naopak, často sa borilo s obrovským deficitom vo vzťahu k praxi, avšak zmienená ambícia sa formulovala.¹⁰

Bez reakcie nezostal ani vzťah k morálke. Zatiaľ čo v tridsiatych rokoch získavala vplyv najmä brnenská normativistická škola s úplným odmietnutím morálneho základu práva, marxistickí právnici zareagovali na právny pozitivizmus predvojnového obdobia zaradením právnej vedy do všeobšiahleho systému fungovania spoločnosti s už vytvorenými imanentnými morálnymi hodnotami. Odpoveďou na pluralitnú spoločnosť aj s jej obvyklými nedostatkami bolo hľadanie určitých istôt v marxistickom zjednocujúcom chápaní dejín.

Na Slovensku sa potreba nejakej morálnej konštanty pociťovala azda naliehavejšie než v Čechách. Medzi vojnami sa Praha usilovala o oslabenie vplyvu univerzálného výkladu spoločnosti cirkevnými predstaviteľmi na Slovensku. Pluralitná spoločnosť bez ideového kresťanského základu nebola prijímaná na Slovensku tak široko ako v českých krajinách a takáto pluralita bola nezriedka chápaná aj ako cudzí import.¹¹ V oblasti právnej teórie to bol najmä právny pozitivizmus bez hodnotového základu, ktorý tu nenachádzal podporu. Samotná snaha skúmať štát v právnej teórii len prostredníctvom skúmania jeho predpisov v teóriách tridsiatych rokov viedla k opačnému prístupu v dielach zástancov marxistickej filozofie, a to ku skúmaniu štátu ako základného problému, z ktorého otázky práva prirodzene vyplývajú.¹² Reakciu na medzivojnovú právnu teóriu bolo cítiť už v období vojnového slovenského štátu. Išlo o snahu zaradiť teóriu práva do systému určitého svetového poriadku, v tomto prípade do systému kresťanského.¹³ Marxisti po vojne ponúkli

⁷ FISCHER, J.: Štát a právo vo IV. zväzku spisov Klementa Gottwalda.. In *Právny obzor*, 35, 1952, č. 3, s. 210-222.

⁸ VIETOR, M.: *Pomer Ústavy 9. mája k starej ústave z r. 1920*. In RATTINGER, B. (red.): *Ústava 9. května v deseti letech socialisticke výstavby ČSR*. Praha : ČSAV, 1958, s. 96-98.

⁹ MARX, K.: *Kapitál II*. Bratislava : Pravda, 1956, najmä s. 376 a nasl.

¹⁰ KAZANCEV, D.: O vedeckej tvorbe v otázkach štátu a práva. In *Právny obzor*, 34, 1951, č. 6, s. 568.

¹¹ Pozri napr. SALATŇAY, M.: *Vedúca zásada hospodárskeho života*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1939.

¹² VIETOR, M.: K niektorým prejavom revizionizmu ..., cit. dielo, s. 70.

¹³ RAJEC, J.: *Princípy hierarchie normovej*. Bratislava : PF SU, 1940, s. 111 a nasl.

proti morálne nedostatočne ukotvenému skúmaniu práva „vysvetlenie dejinami“, ktoré na jednej strane zbavilo právnu teóriu jej „zodpovednosti za právne inštitúty“, ale súčasne tiež možnosti skúmania štátu a práva príliš úzko obmedzilo.

Marxistická teória práva po druhej svetovej vojne nedokázala poskytnúť zásadné inovácie. Súvisí to s preceňovaním niektorých politických spisov Marxa, čím sa miesto aplikácie jeho vedeckej metódy začalo Marxovo dielo používať na presadzovanie politických zámerov. Do centra pozornosti sa dostal triedny boj, hoci ako taký tvoril len súčasť celkovej marxistickej koncepcie. Niektoré jeho diela zostali bez povšimnutia, hoci predstavovali odlišné postoje. Takto napríklad nie vždy ladili Manifest Komunistickej strany a Bieda filozofie. Marxovo dielo určite nepredstavovalo organický systém vytvorený výlučne vedeckými metódami. Mätúco mohlo pôsobiť i to, že mnohé Marxove tézy sú len výsledkom skúmania historických procesov a nemuseli patriť k základným princípom jeho náuky.¹⁴

Hlavné ideologické koncepcie v marxistickej právnej vede

Oficiálny marxistický prístup k problematike štátu a práva sa v období rokov 1948 – 1989 neustále preferoval, avšak veľmi často sa objavovala otázka, ako spoznáme kritéria, ktorých prostredníctvom môžeme nejaký postoj označiť za marxistický. Problém je v tom, že „marxizmus“ predstavuje nielen filozofickú školu, ale aj politické hnutie. Pre Marxa bolo charakteristické spájanie teórie s praxou, čo pochopiteľne viedlo i k zmiešanému a možno tiež menej prehľadnému obsahu jeho tvorby. Celé Marxovo dielo sa pritom skladá z rôznorodého súboru prác. Niektoré predstavujú vedeckú analýzu, zatiaľ čo iné znamenajú len účelovú politickú polemiku. Nie všetko možno považovať za teoretickú základňu marxistickej právnej vedy.¹⁵ To treba zdôrazniť preto, že rôzni teoretici či filozofi sa opierali o nerovnakú skupinu Marxových diel. Je známe, že Marx pripravoval svoje hlavné dielo Kapitál desiatky rokov, zatiaľ čo Manifest Komunistickej strany iba niekoľko týždňov. Kapitál bol pokusom o vedeckú analýzu ekonomických procesov a vzťahov, zatiaľ čo Manifestu tento hlboký vedecký charakter chýbal. Napriek tomu bol po roku 1948 Manifest vo veľkej obľube právnych teoretikov a mnohí právnici ho radi citovali ako základný vedecký podklad pre svoju prácu.

Marxovo dielo sa samozrejme zaoberalo viacerými právnymi inštitútmi a mohlo i v období rokov 1948 – 1989 poskytovať odpoveď na podstatné otázky právnej vedy. Napriek tomu sa v ňom neobjavuje kompletná teória štátu a práva. Túto teóriu určite nemožno spoznať ani rozvinutím dialektického materializmu. Marx sa dôsledne zaoberal skúmaním historických procesov, avšak nikdy sa neuspokojil len s rekonštrukciou právnych kategórií v jednotlivých historických formáciách. Otvorenou ostala i potreba organického zladenia formálno-logického skúmania práva s jeho historickým skúmaním. Išlo o to, či možno zladiť ideálny typ práva s jeho historicko-sociálnymi prejavmi. Historické typy ekonomických javov museli byť základom celkového poznávania práva, ale to celé sa dialo súčasne i so zotretím hraníc medzi vednými disciplínami. Pre právo bolo potom dôležité nájsť základnú hranicu,

¹⁴ POULANTZAS, N.: *A propos de la théorie marxiste du droit*. In REICH, N. (Hg.): *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*. Frankfurt : Athenäum, 1972, s. 181.

¹⁵ CERRONI, U.: *Marxisme et droit – Considérations historico-critiques*. In REICH, N. (Hg.): *Marxistische und sozialistische Rechtstheorie*. Frankfurt : Athenäum, 1972, s. 169.

po ktorej dosiahnutí už skúmanie spoločensko-ekonomickej základne nie je užitočné. Tam vznikol priestor i pre samostatnú právnu vedu, ktorá znamenala viac než len aplikáciu skúmania spoločensko-ekonomických podmienok práva.¹⁶

Významnou témou kritického hodnotenia práva v rokoch 1948 – 1989 musí byť spájanie prác Marxa so spismi Engelsa a Lenina. Zjednocovanie diel týchto troch autorov do jedného organického celku viedlo k zjednodušujúcim interpretáciám, ktoré vyplývali zo systematizácie Marxových a Engelsových diel oficiálnymi komentátormi.¹⁷ Celý uvedený postup bol umocnený ešte aj koncepciou „marxizmu-leninizmu“. Tento politický prípustný pojem pôsobil silno doktrínalne, čo však pre deklarovanú vedeckosť marxizmu-leninizmu nebolo prínosom. Nájdenie špecifik marxistickej vedy o štáte a práve je vždy zložité, ak uvedený pojem sa po-užíval na podporu teoretickej tradície, ktorá má skôr snahu o politickú použiteľnosť než o vedeckú presvedčivosť. Toto uvažovanie bolo aj po roku 1948 sporné najmä preto, že veda o štáte a práve sa pokúsila o oveľa širšie skúmanie v oblasti rôznych právnych disciplín, často tých, ktoré určite presahovali vedecký záujem Marxa, Engelsa alebo Lenina.

Zakotvenosť marxistickej právnej vedy v ekonomickej teórii viedla k tomu, že sa často konštatovala neoriginálnosť a bezvýznamnosť textov o právnych témach.¹⁸ Tendencia bola skôr nachádzať Marxove, Engelsove a Leninove predstavy o práve, dopĺňať ich a rekonštruovať marxistickú koncepciu právnej vedy. Trochu nedocenené zostali otázky použiteľnosti marxistickej metodológie pre skúmanie objektu právo.¹⁹ Otvorenou otázkou zostáva i to, či bolo možné použiť historicko-kritickú metódu rekonštrukcie práva, ktorá by sa blížila Marxovmu skúmaniu politickej ekonómie z diela Kapitál.

Pre tradičné marxistické štúdie v oblasti práva boli predovšetkým typické snahy o vysvetľovanie ekonomickej a sociálnej podmienenosti práva, redukcia práva na ekonomiku alebo redukcia práva na politiku. Marxistická interpretácia práva zotrvala v koncepciách, ktoré sa objavovali už u P. Stučku, E. B. Pašukanisa či A. J. Vyšinského.

Marxistických teoretikov štátu a práva môžeme teda rozdeliť na:²⁰

1. zástancov koncepcie ekonomickej a sociálnej podmienenosti práva,
2. zástancov úplnej redukcie práva na ekonomické vzťahy,
3. zástancov úplnej redukcie práva na politiku.

ad 1) Tvrdenie o sociálnej a ekonomickej podmienenosti práva nie je zďaleka výlučným marxistickým hľadiskom. Niet pochyb o tom, že dichotonómia medzi historickým vývojom a právnymi kategóriami je plná rozporov. V historickom vývoji práva zohrávajú podľa viacerých právnych teoretikov dôležitú úlohu rôzne

¹⁶ Na potrebu takejto samostatnej právnej vedy poukázal už MENGGER, A.: *Neue Staatslehre*. Jena : Fischer, s. 289 a nasl.

¹⁷ Spájanie názorov Marxa, Engelsa a Lenina mohlo byť efektívne pri politickej propagande, ale vedecky to nemalo opodstatnenie. Marxove a Engelsove spisy boli väčšinou vydávané spoločne, čo vyvolávalo dojem, že medzi ich názormi panoval vždy dokonalý súlad. Avšak aj názory Marxa samotného sa v rôznych dielach líšili.

¹⁸ CERRONI, U.: *Marxisme et droit...*, cit. dielo, s. 164.

¹⁹ Tamtiež, s. 175-176.

²⁰ Tamtiež, s. 173 a nasl.

faktory, obvykle je za kľúčový považovaný práve ekonomický faktor. Tento prístup je preto odkázaný na správnu identifikáciu tých ekonomických vzťahov, ktoré najviac ovplyvňujú právne kategórie. To nie je jednoduchá úloha a o jej úspechu možno pochybovať. V rámci česko-slovenskej právnej vedy prispel ku kritike teórie faktorov a „sociálnej podmienenosti“ významne K. Kosík, ktorý nebol právnik.²¹

ad 2) V rámci marxistickej právnej vedy sa často objavovala tendencia úplne zredukovať právo na ekonomické vzťahy. Táto predstava bola vplyvná už v prácach sovietskych autorov Stučku a Pašukanisa, hoci inak sa títo dvaja autori vo svojich názoroch líšili. Obaja spoločne zdôrazňovali, že Marx vnímal právo cez ekonomické javy. Pre právo boli kľúčové vzťahy, nie normy. Podobná idea však opäť nebola charakteristická len pre marxistickú koncepciu práva, skepsu voči normatívnemu charakteru práva vyjadrovali viaceré právnické školy v 19. i v 20. storočí. Ak odmietneme normatívny aspekt ako kľúč ku skúmaniu práva, potom treba zdôvodniť, prečo sa právo ako fenomén osamostatnilo od ekonomických vzťahov, keď z nich pritom vychádzalo. Otázka vzniku právnej normy je v tomto koncepte otvorená. Veď celé tzv. verejné právo, ktoré sa obvykle javí ako zdroj tvorby formálnych prameňov práva, sa podľa tohto konceptu mení len na prívesok tzv. súkromného práva, ktoré je odrazom ekonomických vzťahov. Uvedené rozpory sa pokúsil vyriešiť už Pašukanis, ktorý chcel použiť Marxovu vedeckú metódu pre oblasť práva.²² Marxistická teória štátu a práva mala podľa jeho názoru skúmať nielen jadro a obsah právnej úpravy v rôznych obdobiach vývoja spoločensko-ekonomických formácií, ale mala používať aj materialistický výklad právnej úpravy v rôznych historických formáciách.

Závažnou témou marxistickej vedy o štáte a práve bola i forma práva. Forma, v ktorej sa právo objavovalo, predstavovala najúplnejšiu a najkomplexnejšiu podobu toho, čo tradične označujeme ako právo. Odmietnutie formy ako ústrednej témy právnej vedy si vždy žiadalo presvedčivé zdôvodnenie. Aj v období rokov 1948 – 1989 sa formálny aspekt práva javil ako najlepšia záruka jeho štruktúry, na druhej strane ale právo bolo v marxistickej koncepcii vnímané ako historicky podmienené štruktúrou určitej spoločensko-ekonomickej formácie.²³ Z toho vyplývalo i chápanie súkromných vzťahov ako normotvorného elementu práva. Ďalším dôležitým elementom bola potom oblasť verejného práva, kde sa prejavoval voluntarizmus vládnucej triedy.

Nedostatky tohto prístupu k vede o štáte a práve v celom uvedenom období charakterizovala vágnosť pojmu právo. Nemožno povedať, že problematika pojmu práva bola niekedy úplne vyčerpaná, ale pri redukcii práva na ekonomické vzťahy sa ostrosť pojmu právo naozaj veľmi oslabuje.²⁴ Išlo teda o dlhodobu nevyriešenú problém s definíciou pojmu právo, ktorý tento smer marxistického myslenia nedokázal vyriešiť. Zásadný problém vyvolával aj koncept dialektického procesu, v ktorom sa vychádzalo od historicky podmienených kategórií ako záväzkov, subjektívne

²¹ Pozri napr. KOSÍK, K.: *Dialektika konkrétného*. Praha : ČSAV, 1963, s. 23 a nasl.

²² Najmä v diele PAŠUKANIS, E. B.: *Obščaja teorija prava i marksizm*. Moskva : Socakad, 1931, sa celá prvá kapitola zaoberá touto metódou.

²³ Tamtiež, s. 51 a nasl.

²⁴ CERRONI, U.: *Marxisme et droit...*, cit. dielo, s. 177.

právo, súkromné vlastníctvo a prichádzalo sa ku všeobecnému abstraktnému chápaniu pojmu práva. Na tento nedostatok poukazovali zástancovia tretej tendencie marxistického chápania práva.

ad 3) Redukcia práva na politiku je tretou tendenciou v právnej vede v období dominancie marxizmu. Najvplyvnejším autorom tejto skupiny bol určite Vyšinskij. Tvrdil, že právo je určitým spôsobom, ako vládnuca trieda kontroluje mieru práce a spotreby, ale súčasne jeho chápanie práva ako volitívnej formy príkazu bolo pohľadom, ktorý ostatné marxistické prístupy nedoceňovali.²⁵ Išlo o chápanie práva ako normy alebo súboru noriem. Podobné chápanie bolo určite presvedčivé, avšak bez pokusu o spoločensko-historické zdôvodnenie nepredstavovalo žiadnu vedeckú novosť. Naopak, marxistická teória práva by sa takýmto postupom priblížila až k právnemu pozitivizmu. Uvedené chápanie sa opieralo o stať z Manifestu, ktorú právnici azda najčastejšie citovali: právo ako „na zákon povýšená vôľa vládnucej triedy“. Použitie politického imperatívu pre vysvetlenie pojmu práva je však z hľadiska marxistickej právnej vedy riskantné. Vzniká totiž potreba vymedziť marxistické učenie voči normativizmu. Prichádza až k príliš jednoduchej normativistickej redukcii s tým špecifikom, že do pozície právotvorného subjektu sa dostala trieda a jej politickí reprezentanti. Keďže v období tzv. triednej spoločnosti vládnuca trieda ovládla štátne orgány, mala sa jej vôľa ocitnúť i v právnych normách a tie mali byť právom.

Periodizácia obdobia

Jedným z najčastejších problémov v diskusiách o vývoji právnej vedy, špeciálne zo zameraním na teóriu štátu a práva je problematika periodizácie vývoja právnej vedy, najmä vývoja teórie štátu a práva na území spoločného štátu Čechov a Slovákov v období rokov 1948 – 1989. Klasicky by sme mohli rozdeliť toto obdobie na tri veľké časti v súvislosti s ústavnými zmenami:²⁶

1) obdobie medzi rokmi 1948 – 1960, ktoré bolo charakteristické otázkou sovietskej práva,

2) obdobie medzi rokmi 1948 – 1960, charakteristické určitou snahou o de-ideologizáciu právnej vedy,

3) obdobie medzi rokmi 1968 – 1989, obdobie postihnuté normalizáciou, ale aj istými odlišnosťami na Slovensku.

ad 1) Toto obdobie môžeme uviesť buď tzv. Víťazným februárom alebo prijatím Ústavy 9. mája. Na začiatku tejto éry sa rysovala predovšetkým úloha prispôbovať právnú úpravu sovietskemu právnemu poriadku. Sovietsky vzor bol zásadný a snaha o priblíženie sa k nemu všadeprítomná – aj v teoretickej rovine.²⁷ Príznačné pre toto obdobie bolo uskutočňovanie politických čistiek, na ktoré doplatili

²⁵ VYŠINSKIJ, A. J.: *Otázky theorie státu a práva*. Praha : Orbis, 1951, s. 15 a nasl.

²⁶ Toto ústavné odôvodnené členenie prijíma napr. MARŠÁLEK, P.: *Proměny české právní vědy 1945 – 1989*. In MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 31-32.

²⁷ Pozri napr. KNAPP, V.: *Význam Stalinových statí „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“ pro právní vědu*. Praha : Orbis, 1953, s. 6 a nasl.

mnohé významné osobnosti slovenského práva.²⁸ Inou formou perzekúcie, najmä voči nepohodlným študentom, boli tzv. študijné previerky. Znižovanie počtu právnikov však nemohlo prebiehať tak masovo, a preto sa ako charakteristický jav objavili i rýchlourazy práva, predovšetkým pre triedne prijateľnejších uchádzačov o štúdium. Najväčším zásahom do vývoja právnej teórie však bolo úplne zrušenie brnenskej právnickej fakulty, ktorá asi najviac reprezentovala medzivojnovú tzv. buržoázu teóriu práva.²⁹ Jej zrušenie sa mohlo vnímať ako jednoznačný odklon od normativizmu, ktorý bol medzi vojnami pravdepodobne najvplyvnejšou právnickou školou na Západe. Miesto orientácie na nemeckú právnu teóriu sa objavil nový obzor v podobe sovietskej teórie štátu a práva. Sovietske školy však neboli dostatočne známe ani v Čechách, ani na Slovensku. Takisto znalosť sovietskej právnej terminológie, ktorú bolo treba poznávať súčasne s filozofickými základmi marxizmu, nebola na požadovanej výške. To viedlo k potrebe obrovského množstva prekladov zo sovietskej literatúry a aj odborné časopisy boli zahlcované článkami o koncepciách sovietskych právnikov. Najtypickejšími javmi v rovine teoretického skúmania boli koncept nedeliteľného poznávania štátu a práva v rámci právnického štúdia, ako aj posun vo vnímaní právnych odvetví a taktiež zásadná zmena právnej i právnickej terminológie. Vplyv sovietskeho práva však na druhej strane napomohol užšie prepojenie českého a slovenského práva. Zbližovanie so sovietskymi vzormi si vyžadovalo i urýchlené opustenie mnohých tradičných inštitútov z obdobia právneho dualizmu v ČSR.³⁰

ad 2) Každý zásadný zvrat však vyvoláva i protipohyb – toto poznanie platilo i v právnej vede, kde sa na konci päťdesiatych rokov objavoval nový trend. Nové myslenie charakterizovalo už čas príprav ústavy z roku 1960 a jej uvádzanie do života. Už na konci predošlého obdobia sa objavila v súvislosti s „kritikou kultu osobnosti“ aj kritika negatívnych javov v práve, ktoré boli spôsobené zmenami v päťdesiatych rokoch. Oficiálna ideológia odteraz nebola natoľko všadeprítomná, začala sa pociťovať mierna potreba obmedziť ju. Do popredia sa dostával pojem socialistická zákonnosť.³¹ Pod týmto heslom sa presadzoval marxistickou filozofiou menej pohlcovaný súbor tradičných právnych princípov. Právna veda sa začala viac zaujímať i o problémy praxe. Keďže marxizmus-leninizmus mal ambíciu nezostať len vznešenou ideou, ale hrdil sa i svojím praktickým záberom, museli sa právnici tohto obdobia so znepokojením zaujímať o vzťah teórie a praxe. Vo všeobecnosti prax vyžadovala menej ideológie a vecnejšie úpravy. To sa inak prejavilo aj pri príprave ústavy z roku 1960. Kľúčovú úlohu tu zohrala diskusia o ľudských právach, pretože ideologizácia ústavy cez marxisticky poňaté ľudské práva vyvolala praktickú otázku o ich garanciách.³²

²⁸ Pozri napr. BEŇA, J.: Trestnoprávna historiografia a rozsudok nad Dr. V. Clementisom. In *Právny obzor*, 81, 1998, č. 4, s. 402-412.

²⁹ Nariadenie vlády ČSR č. 81/1950 Zb. o niektorých zmenách v organizácii vysokých škôl.

³⁰ Napríklad spoločný Občiansky zákonník by sa bez vplyvu sovietskeho práva určite tak rýchlo nepodarilo prijať.

³¹ Významné dielo v celej ČSSR: BOGUSZAK, J.: *Základy socialistické zákonnosti*. Praha : ČSAV, 1963.

³² JIČINSKÝ, Z.: *Právní myšlení...*, cit. dielo, s. 28 a nasl.

V šesťdesiatych rokoch sa ďalej rozvíjali trendy z obdobia prípravy ústavy. Pretrvávajúci dogmatizmus a potreba skončenia izolácie právnej vedy od praxe sa stali hlavnými otázkami teoreticko-právnych úvah. Tieto úvahy sa včlenili aj do ďalších diskusií. Na druhej strane, ducha inovatívnosti podporovali niektoré nové vedecké metódy a ich využitie v práve. Boli to najmä nové sociologické či kybernetické metódy, ktoré ponúkali priestor na obohatenie právnej vedy.³³ Tieto metódy sa potom pokúšali presadzovať do praxe zväčša právni teoretici, ktorí pôsobili súčasne aj v orgánoch verejnej správy. Spoločenská angažovanosť právnikov, praktické zameranie a ľudovosť práva sa objavovali aj v reformnom roku 1968. Atmosféra všeobecnej angažovanosti z roku 1968 vyvolala viaceré nové aktivity v práve – jednou bola diskusia o forme štátu a s tým súvisiacej otázky federalizácie štátu, ďalšou témou bola diskusia o znížení násilia pri aplikácii princípov triedneho boja. Existovala aj snaha o zakotvenie viacerých reformných krokov z roku 1968 do ústavného poriadku.

ad 3) Naopak, obdobie od roku 1968 sa nieslo v znamení tzv. normalizácie. Zatiaľ čo pred rokom 1968 boli nové javy v spoločnosti vyvolané prevažne vnútornými procesmi v česko-slovenskej spoločnosti, vývoj po roku 1968 neodrážal predstavy ani motívy fungovania domácej spoločnosti. Opätovne sa prejavili čistky medzi právnymi teoretikmi, ktoré však postihovali nielen odporcov vládnucej ideológie, ale aj exponentov reformného procesu v strane a vo vede. Toto obdobie však už nebolo tak násilné voči svojim odporcom ako päťdesiate roky. Vyznačovalo sa skôr vytváraním prekážok pre možnosť zamestnávania v oblasti právnej vedy či praxe pre vedecký dissent a účastníkov reformných procesov z roku 1968.³⁴

Pri analýze právnych problémov bolo cítiť istú opatrnosť. Jednou z hlavných črt bola určitá schizofrénia. Hodnoty marxistickej právnej vedy už nepôsobili tak presvedčivo ako predtým, avšak stále pretrvávali ako oficiálny nástroj k poznaniu právnej vedy. Nikdy predtým neboli sovietske vzory tak zdiskreditované ako práve po roku 1968. Ako sa tento zlom prejavil v teórii štátu a práva? Na jednej strane sa ďalej rozvíjala abstraktná schéma tzv. socialistického človeka či socialistického spôsobu života,³⁵ to však postupne viedlo k odcudzeniu právnej praxe. Priepasť medzi právnou teóriou a praxou sa už nedala zakryť. Reakciou ale neboli pokusy o jej odstránenie, ale skôr letargia a často cynické používanie rétoriky ofi-

³³ Tieto tendencie prevažovali hlavne v Čechách, najmä v dielach Šamalíka či Knappa. Pozri napr. KNAPP, V.: *O možnosti použití kybernetických metod v právu*. Praha : ČSAV, 1963. Naopak, slovenská právna veda sa ešte spamätávala z problémov, veď v roku 1959 nemala PraF UK ani jedného profesora. Avšak v rokoch 1964 – 1966 sa profesorský zbor značne rozrástol (P. Colotka, K. Laco, M. Vietor, K. Plank, J. Tomko, J. Hromada). Uvedeným novým témam sa začal venovať s určitým časovým odstupom.

³⁴ Kontinuálny vedecký a pedagogický vývoj Právnickej fakulty Univerzity Komenského zasiahli stranícko-štátne previerky a následné rozviazanie pracovných pomerov s tromi profesormi fakulty: V. Hatalom, dekanom fakulty v rokoch 1966 – 1969, M. Vietorom a J. Spišiakom. Niektorí ďalší profesori a docenti fakulty mali pozastavené možnosti kvalifikačného rastu, resp. publikovania. Pozri <http://staryweb.flaw.uniba.sk/historia.html> (navštívené 15. 1. 2010).

³⁵ ŠIMOVIČ, M. – VOJTKO, J.: Socialistický spôsob života ako súčasť hospodárskeho práva. In *Právny obzor*, 60, 1977, č. 10, 883-896.

ciálnej ideológie. Nová generácia právnych vedcov oficiálnej propagande už vôbec neverila, na druhej strane mnohí z nich dosahovali významné pozície, keďže po roku 1968 sa sťažilo pôsobenie viacerých starších právnikov, zviazaných s rokom 1968. Na Slovensku sa po roku 1968 teória štátu a práva postupne vymanila zo spoločných česko-slovenských základov. Nemaľou mierou tomu napomohlo vytvorenie vlastných štátnych inštitúcií, ale tiež zriadenie právnickej fakulty v Košiciach v roku 1973.

Nesúhlas s normalizačným režimom bol prítomný počas celého obdobia po roku 1968, ale na Slovensku nikdy nebol tak silný, ako v Čechách. Slovensko sa zaoberalo viac svojimi problémami a kritika vládneho režimu sa dokonca niekedy spájala s kritikou spoločného štátu (najmä s tzv. pragocentrizmom).³⁶ Väčšina obyvateľov síce prijímala ideu spoločného štátu, ale vláda pražských komunistických funkcionárov sa nezriedka pociťovala ako dominancia Čechov. Potvrdenie tohto faktu hľadali kritici najmä v ústavnom zákone o československej federácii, podľa ktorého z hľadiska právomocí existovala federácia skôr na papieri než v reálnom živote. Závažným faktom bol i stav, keď sa za celé normalizačné obdobie nepodarilo prijať slovenskú ústavu, hoci právny poriadok po roku 1968 ju predvídal.³⁷

Záverečné štádium obdobia pred rokom 1989 ovplyvnila Gorbačovova koncepcia prestavby spoločenského zriadenia na konci osemdesiatych rokov. Hoci u nás nevyvolala až takú eufóriu ako v mnohých iných socialistických štátoch, jej dopad bol citeľný. Jednou z ciest reformy spoločenského systému sa mohlo stať i právo, hoci sám M. S. Gorbačov priznal, že nemá „hotové recepty“ na uskutočnenie prestavby.³⁸ Spoločnosť pociťovala potrebu častejšieho používania právnych metód pri vládnutí i pri riešení najmä občianskych sporov. Mimoriadne aktuálnou otázkou bola i tvorba práva. Záujem bol o otázky poznávania právneho vedomia v spoločnosti a objavil sa i nevídaný záujem o porovnávanie socialistického práva s právom kapitalistickým. Zdalo sa, že uznanie pre právnu vedu sa zvýšilo. Toto obdobie však bolo príliš krátke, aby sa dalo zistiť, či šlo len o príznak slabosti zástancov oficiálnej ideológie alebo o zásadnú zmenu v marxistickej právnej vede. Rok 1989 priniesol také zmeny, s ktorými sa ani inovácie v ére perestrojky nemohli porovnávať a preto sa na ne rýchlo zabudlo.

Podiel oficiálnej ideológie?

Aký bol podiel oficiálnej ideológie na používaní nových metód pri skúmaní práva? To nie je celkom jasné. Mnohé trendy charakterizované vo vývoji skúmania v právnej vede ako marxistické, by sa pravdepodobne na Slovensku objavili i bez marxistického vpádu na naše univerzity. Jednou z týchto tendencií bol určite imperiálny rozmach ekonomických vied do právnej teórie. Hlavne v USA, ale i v iných krajinách, sa po druhej svetovej vojne objavili najrôznejšie pokusy o ekonomickú

³⁶ Pozri napr. ŽATKULIAK, J.: Slovensko v období normalizácie a očakávania zmien. In *Sociológia*, 30, 1998, č. 3, najmä s. 263 a nasl.

³⁷ Článok 142 ods. 2 zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii: „*Spolu s prijatím Ústavy Československej socialistickej republiky prijímú obidve republiky vlastné ústavy.*“

³⁸ GORBAČOV, M. S.: *Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a pre celý svet*. Bratislava : Pravda, 1987, s. 65.

analýzu právnych tém.³⁹ Totálna ekonomizácia práva preto nebola žiadnym prekvapením, určite nebola spôsobená iba marxistickým prístupom k štátu a právu. Marxistické právo v tomto aspekte nebolo až tak výnimočné. Expanzívne ekonomické myslenie nielenže pretrvalo i po roku 1989, a to najmä v oblasti skúmania štátu, ale získalo dokonca ešte väčšiu spoločenskú prestíž. Z úst nemarxistov dodnes počujeme mnohé výroky z terminológie vlastnej marxistom. Táto terminológia sa neobmedzuje len na ekonomické vedy, ale zašla dokonca i na žirne pole filozofických kategórií. Slovné spojenie „nevyhnutné reformy“ s dôrazom na predpokladanú ekonomickú nevyhnutnosť právno-politických rozhodnutí nepochádza zo slovníka zástancov predrevolučného poriadku, ale skôr zo slovníka ich pravicových názorových oponentov.⁴⁰

Aj v oblasti teórie štátu a práva pretrváva dodnes nejaké to „sacrum“, pripomínajúce marxistickú teóriu. Ide napr. o pojem demokracia, ktorý síce dostal iný obsah ako pred rokom 1989, ale stále pôsobí ako dogma, ktorá fakticky vylučuje rozumnú diskusiu o všetkých odlišných politických usporiadaniach.⁴¹ Prípustná pravda je dnes oveľa širšia ako v minulosti, ale neexistencia oficiálneho zákazu neznamená automaticky neexistenciu obmedzení v teoreticko-právnej diskusii. V učebniciach teórie práva sa objavuje mnoho kategórií ako právny štát, demokracia či samotný pojem právo, ktoré vedú väčšinovú skupinu študentov želaným smerom. Ibaže cesta želaným smerom obmedzuje možnosť voľby. Charakteristické pre situáciu pred rokom i po roku 1989 bolo tiež zákonné odsúdenie spoločenského poriadku, voči ktorému sa politický režim vymedzoval. Komunistická strana sa vymedzovala voči medzivojnovnej ČSR,⁴² dnes je naopak obdobie pred rokom 1989 minulosťou, s ktorou sa potrebujeme nielen porovnávať, ale aj vyrovnávať.⁴³ Terajší politický systém nie je tak prísny ku svojim odporcom ako ten marxistický, avšak tiež sa pokúša vymedziť voči svojmu predchodcovi i v právnych predpisoch. Možno ďalej konštatovať, že súčasná ideológia v právnej teórii a praxi nie je taká vtieravá, ale tiež sa jej väčšinou nemožno vyhnúť. Tu nepomôže ani čl. 1 ods. 1 ústavy.⁴⁴

Často opomínaným veľkým problémom v rámci teórie štátu a práva v období rokov 1948 – 1989 bola intelektuálna pohodlnosť. Pred rokom 1989 oficiálna rétorika pôsobila nielen zjednodušujúco a ideologicky, ale často vo vedeckej a pedagogickej práci aj povrchno. Keďže však ideológia bola príliš konkrétna vo svojich

³⁹ Príznačné pre rozmach ekonomických vied po druhej svetovej vojne je vytvorenie Nobelovej ceny za ekonómiu od roku 1969. V oblasti práva a ekonomie sa objavilo mnoho nových špecializovaných časopisov, napríklad *The Journal of Law and Economics* (od 1958), *The Journal of Legal Studies* (od 1972) atď.

⁴⁰ THOMAY, M. – ŠVEJNA, M. – ORAVEC, J.: *Koncepcia reformy dôchodkového systému*. Bratislava : Nadácia F. A. Hayeka, 2002, najmä s. 34 a nasl.

⁴¹ Stačí si uvedomiť, že pojem demokracia sa ocitá v názve takmer všetkých významnejších politických strán. V súčasnej NR SR (2006 – 2010) ide o spektrum od HZDS cez Smer-SD až po SDKÚ a KDH. Výnimku tvoria len dve národne orientované strany, ktoré sa však tiež vyhlasujú za demokratické.

⁴² VIETOR, M.: *Pomer Ústavy 9. mája k starej ústave z r. 1920...*, cit. dielo, s. 96-98.

⁴³ Spomenúť treba najmä zákon NR SR č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického režimu

⁴⁴ V článku 1 ods. 1 sa hovorí: „*Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát. Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo.*“ Napriek tomu, že sa popiera prítomnosť ideológie, ideológia (a to nielen podľa marxistického chápania) sa jasne vyjadruje slovami: „*zvrchovaný, demokratický a právny štát*“.

záveroch, jej rozpor s realitou bol očividný a súčasne bola aj nekompetentná a fráзовitá, pôsobila nepresvedčivo. Pohodlnosť bol aj jeden z problémov, ktoré podstatne diskreditovali marxistickú teóriu štátu a práva. Viacerí autori preberali celé state z diel sovietskych a iných zahraničných právnikov, s ktorými sa nie vždy plne stotožnili. Príliš často tu išlo o viac než len o snahu podobať sa sovietskemu vzoru – toto bol jednoduchší spôsob písania vedeckej práce. Teória štátu a práva sa však v prípade podobného preberania textov stávala neplodnou a čitatelia to cítili. Vedecká pohodlnosť a ideologická sterilita sa potom často nesprávne zamieňali. Problém pohodlného preberania cudzích myšlienok sa ale objavuje i dnes. Bez snahy o zneváženie treba úprimne priznať, že aj dnes je v rámci akademickej obce jednoduchšie opierať sa o „nedotknuteľné“ kategórie než skutočne analyzovať podstatu dôležitého problému. Väčší počet dostupnej zahraničnej literatúry je pre tento typ vedeckých diel výhodou, ale aj tak sa v právnej teórii prijímajú závery, s ktorými sa autori úprimne nestotožnili a je to až príliš často cítiť...⁴⁵

Nedostatky právnej vedy v rokoch 1948 – 1989 boli zrejmé: existoval jasný ideologický kontext, právnej vede chýbala inovatívnosť a nebola ani dostatočne slobodná. Najmä so slobodou skúmania bol problém – mnohé z cieľov akejkoľvek vedeckej činnosti boli vopred stanovené a následne sa len *ex post* dokazovali. Pre právnu teóriu to platí obzvlášť. Na druhej strane, hoci sa všetky uvedené problémy objavovali ako zásadné práve v ére dominancie marxizmu, aj v iných obdobiach musela právna veda prekonávať rovnaké nedostatky. Ani dnes sa o vedeckej novosti v dielach našich autorov často nedá hovoriť a prítomnosť ideologických postojov niekedy nedokážeme prehliadnuť ani pri veľkej blahovôli. Slobody skúmania je však neporovnateľne viac, i keď aj ona je často obmedzovaná. Napriek tomu, že túto slobodu možno len sotva porovnať s obdobím pred rokom 1989, aj dnes viacerí teoretici postupujú pri riešení vedeckých právnych problémov metódou od požadovaného výsledku k skúmaniu *ex post*. Slobodu ich skúmania dokáže ovplyvniť napr. ekonomický tlak. Porovnanie nedostatkov právnej teórie pred a po roku 1989 nie je vcelku pre socialistickú vedu o štáte a práve vôbec lichotivé, avšak núti nás aj k trيزvejším konštatovaniam. Nie všetko, čo bolo vtedy zlé, treba chápať ako výsledok vpádu marxizmu do práva. Tiež možno pripustiť, že právna veda a špeciálne teória štátu a práva mali i v rokoch 1948 – 1989 svoj význam, hoci nepriniesli žiadne prelomové inovácie.

Hlavné princípy práva za socializmu?

Voči marxistickému právu bolo vznesených v období po roku 1989 viacero výhrad. Spomedzi diskutovaných téz uvediem tvrdenie, že išlo o právo založené na „hmotárstve“⁴⁶ a „rovnostárstve“.⁴⁷ V prípade rovnostárstva, treba vidieť, že rovnosť je jedným z kľúčových univerzálnych morálnych princípov. Rôzne politické smery

⁴⁵ Na tomto mieste sa zmienenej problematike preberania cudzích diel systematicky nevenujem, iba poukazujem na dopad preberania týchto cudzích textov na dôveryhodnosť marxistickej teórie štátu a práva. Vzhľadom na stručnosť tohto popisu neuvádzam ani konkrétne prípady, ktorých konkrétne dokazovanie by viedlo k značnému zahmleniu textu.

⁴⁶ PROCHÁZKA, R.: *Všetkým telám rovnako*. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V.: *Komunistické právo...*, cit. dielo, s. 98.

⁴⁷ Tamtiež, s. 109.

používajú vzácnu kategóriu rovnosti na zdôvodnenie svojich politických cieľov. Nielen ľavicové marxistické hnutia, ale aj pravicoví ekonómovia používajú pojem rovnosť na presadenie vlastných ideí. Veľmi presvedčivo pôsobí napr. pojem „rovná daň“. Nič nové pod slnkom – spravodlivosť sa obvykle vymedzovala prostredníctvom kritéria rovnosti.⁴⁸ Na druhej strane je ale jasné, že rovnosť sa jednotne definovať nedá. Môže ísť o diapazón prívlastkov rovnosti od rovnosti potrieb až po rovnosť príležitostí. Pri takomto hodnotení však tí, ktorí jednotne zastávajú tézu rovnosti, už spoločnú reč nenachádzajú. Tu si musíme opäť uvedomiť, ako nadväzovalo marxistické právo na predošlé právne systémy. Idea rovnosti príležitostí je podľa marxizmu v tzv. buržoáznej spoločnosti veľmi populárna, ale súčasne nereálna koncepcia. Rovnosť príležitostí nedokáže zabezpečiť ani všeobecná školská povinnosť. Rodiny sa totiž v kapitalizme podobne zjednotiť nedajú. Podľa marxistov súkromné vlastníctvo pôsobí príliš obmedzujúco, aby umožnilo rovnosť príležitostí.⁴⁹ Ak niekto pochádza z osady a je nútený žobrať, zatiaľ čo iný vyrastá v paláci s osobnými učiteľmi, tak títo dvaja ľudia budú mať pri rovnakých schopnostiach a usilovnosti veľmi rôzne šance na spoločenský úspech. Na tento nedostatok koncepcie opretej o rovnosť šancí, ktorá sa presadzovala v tzv. buržoázných spoločnostiach najmä v 19. storočí, poukázal práve marxizmus. Obdobným spôsobom potom marxistické právo zareagovalo na medzivojnový vývoj v ČSR. Možno povedať, že marxistické právo sa tu pokúsilo o antitézu predošlého vývoja a to viedlo k premrštenému „rovnostárstvu“ pri teórii štátu a práva. Problematika rovnosti potrieb bola akiste v centre pozornosti marxistickej teórie, ale v rovnakom období sa rovnosť potrieb stala i ústredným bodom viacerých kresťanských prúdov a pápežských encyklik.⁵⁰ Nešlo teda o izolovaný vývoj, skôr o pomerne častú reakciu, ktorá však nie všade nadobudla tú istú podobu. Aj skúsenosti zo súčasnosti ukazujú, že v liberálnych spoločnostiach, kde sa otázky rovnosti potrieb neriešia, majú silno ľavicovo orientovaní politici veľmi dobré šance uspieť vo voľbách (Latinská Amerika). Možno teda konštatovať, že hoci marxistická téma rovnostárstva bola príliš ideologická, po druhej svetovej vojne pre ňu existoval na území ČSR významný dopyt. Marxistické právo tiež rado využívalo negatívne skúsenosti obyvateľov z obdobia veľkej hospodárskej krízy⁵¹ na presadzovanie vlastných problematických zákonov.

Naopak „hmotárstvo“ bolo tézou, ktorá prirodzene pokračovala po roku 1948 a neznamenala v právnej vede a praxi takú zmenu ako „rovnostárstvo“. Hmotárstvo bolo charakteristické nielen pre marxistov, aj liberalizmus venoval viac pozornosti telám než dušiam. Nielen marxisti, ale i liberáli uvádzali dôvody, prečo sa liberalizmus zaoberal hmotou. L. von Mises napísal o liberalizme: „Nesľubuje ľuďom šťastie ani spokojnosť, ale len pokiaľ možno čo najhojnejšie uspokojenie všet-

⁴⁸ CHOVANCOVÁ, J.: Idea spravodlivosti a identifikácia nespravodlivosti. In *Právny obzor*, 80, 1997, č. 6, s. 598.

⁴⁹ MARX, K.: *Kapitál I*. Bratislava : Pravda, 1955, najmä s. 755 a nasl.

⁵⁰ Obvykle sa poukazuje na Sk 2, 44 – 45. Pozri aj ŠKODA, F.: *Sociálne encykliky. Lev XIII., Pius XI., Ján XIII., Pavol VI., Ján Pavol II.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1997.

⁵¹ Medzi najvážnejšie hospodárske problémy patrila záporná bilancia rastu v rokoch 1929 – 1937, tretia najhoršia v Európe. Bližšie pozri PETZINA, D.: *Hospodárskopolitická stratégia za svetové hospodárske krize. Srovnání situace v Německu a v Československu*. In BARTH, B. – FALTUS, J. – KRÉN, J. – KUBŮ, E. (eds.): *Konkurence i partnerství. Německé a české hospodářství v letech 1918 – 1945*. Praha : Karolinum, 1999, s. 161.

kých tých prianí, ktoré možno uspokojiť dodaním vecí vonkajšieho sveta."⁵² Na rozdiel od problematiky „rovnostárstva“ v otázke hmotárstva nepredstavovalo marxistické právo až taký zásadný zlom, bolo prirodzeným pokračovateľom hmotárskych téz ekonomicky orientovaných smerov moderny.

Postmarxistická reakcia: preceňovanie právnej vedy?

Po prevratných politických zmenách z roku 1989 sa zmenilo i miesto práva vo vedeckej teórii i pri praktickej regulácii spoločenských vzťahov. Právo vystúpilo z tieňa jedinej vedúcej ideológie a zaujalo miesto rozhodcu medzi subjektmi práva. Už nie marxisticko-leninské úvahy o sociálno-ekonomických faktoroch, ale vláda práva sa stala hybným motívom pri metódach výkonu štátnej moci. Právny štát, za ktorý sa SR napr. aj v čl. 1 ústavy vyhlasuje, predznamenáva nepopierateľnú pozíciu normatívneho systému zvaného právo v spoločnosti. Keďže však právo vznieslo nárok na pozíciu ideologicky nestranného regulátora spoločenských vzťahov, prudko vzrástli aj požiadavky na zdôvodnenie či vysvetlenie dominantného postavenia práva. Túto úlohu na seba prebrala právna teória.

K akým záverom prišla súčasná teória práva? Prevažujúce nazeranie na kategórie ako právo, rovnosť či sloboda ostro kontrastuje s tradíciami marxistickej filozofie. V marxistickej filozofii a z nej odvodennej teórii štátu a práva povojnového obdobia vplyv práva na spoločenské vzťahy nebol nikdy rozhodujúci. Ako bolo uvedené už vyššie, marxistickí právní vedci obvykle konštatovali obmedzenosť právnej vedy pri vysvetľovaní spoločenských javov. Právo, či celá nadstavba, mohli byť vysvetlené prostredníctvom poznania hospodárskej štruktúry spoločnosti a z jej výrobných pomerov.⁵³ Tým, že podľa marxistickej ideológie bola možnosť regulácie práv jednotlivca priveľmi obmedzená materiálnymi podmienkami, spoločensko-ekonomickou bázou a podobne, priestor pre slobodu a právo sa značne zužoval. Zákonodarcu na základe takého chápania mal len veľmi obmedzené možnosti ovplyvňovať spoločenské vzťahy a ani právna veda si nikdy nevystačila bez ekonómie a filozofie.

Keďže k základnej výbave marxistickej právnej vedy patrila i dobová terminológia, marxistické právo môže dnes pôsobiť naozaj archaicky. Dnešné právo sa dostalo do centra spoločenského záujmu. I právna veda zaznamenáva nebývalý nárast prestíže. Rastúca kvantita i kvalita učiteľov a študentov práva po období roku 1989 zase obohacuje právnu vedu o nové impulzy. Významným prejavom tohto trendu je aj vznik nových právnych odvetví, či prehodnotenie postavenia tých starších (prejavilo sa to napr. vo vzkriesení tzv. súkromného a verejného práva). Hoci právne argumenty ešte stále nedosiahli vplyv ekonomických argumentov v politickej diskusii, záujem o právo je veľký. Právnické povolania sú lukratívne a aj právnické vzdelávanie má vplyv na mladú generáciu.⁵⁴ Právniky sa tešia statusu, o akom nemohli pred rokom 1989 ani snívať. Nárast významu právnej vedy a vzostup spoločenskej prestíže právnikov po roku 1989 vedú mnohých právnikov k tomu, že pri komparácii súčasnosti s obdobím dominancie marxizmu vidia čierno-biely obraz.

⁵² MISES, L. von: *Liberalismus*. Praha : Ekopress, 1998, s. 15.

⁵³ POULANTZAS, N.: *A propos de la théorie...*, cit. dielo, s. 182.

⁵⁴ Pozri napr. GÁBRIŠ, T.: *Právnické vzdelávanie a právna pedagogika*. In BURDA, E. et al. (eds.): *Míľniky práva v stredoeurópskom priestore*. Bratislava : PraF UK, 2007, s. 388-395.

Nie všetky zmeny sú však jednoznačné – napr. tvorba zákonov sa nevie vymaniť z extrémnych pozícií vytvorených po spoločenských zmenách na začiatku deväťdesiatych rokov. Keď sa napríklad diskutuje o aproximácii práva, vždy sa v SR rieši otázka, či bol alebo nebol prijatý konkrétny zákon.⁵⁵ Predstava o zmene spoločenskej reality býva takmer výlučne opretá iba o zákon a ostatné faktory ovplyvňujúce spoločenské vzťahy zostávajú nepovšimnuté. Snahy o reformu určitých oblastí života sa preto často nezmyselne opierajú o legislatívu a tak pribúdajú nepotrebné nové predpisy. Naopak, mnohé negatívne javy z minulého režimu pretrvali i po roku 1989 – kritériá kvantity ovládli spoločnosť. Počet súdnych rozhodnutí alebo počet strán vedeckého článku sú často hlavnými kritériami, ktoré zastierajú kvalitatívne aspekty.⁵⁶ Na mnohých právnych vedcov pôsobia i subjektívne faktory. Fakt, že právnické povolania majú dnes neporovnateľne väčšiu prestíž než v minulosti, vedie mnohých z nich k záveru, že takýto rozdiel bol charakteristický pre všetko v spoločenských vzťahoch vtedy a dnes.

Domnievam sa, že k vývoju právnej vedy a najmä teórie pred rokom 1989 musíme byť kritickí, často veľmi kritickí, ale súčasne vždy podľa možností i spravodliví. Treba odsudzovať všetko, čo je hodné kritiky, ale nezabúdať, že mnohé negatívne javy z obdobia 1948 – 1989 sa objavovali pred i po tomto období. Podobne, ak raz v budúcnosti bude niekto hodnotiť dnešnú právnu teóriu, nájde aj mnoho nedostatkov – možno nie takých zásadných, ale určite ich bude dosť. Jedným z hlavných kritérií hodnotenia úrovne dneška bude potom to, či naša súčasná právna teória dokázala hodnotiť svojich vedeckých predchodcov *sine ira et studio*...

Resumé

Článok sa zaoberá kontroverznou témou vývoja teórie štátu a práva na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. Ide o jednu z najpálčivejších tém slovenskej právnej teórie a histórie. Príspevok sa v úvode venuje vplyvu rôznych ideologických predstáv, najmä od sovietskych autorov a ich dopadu na právny systém na Slovensku.

V texte sa objavuje aj problematika členenia celého obdobia na jednotlivé úseky v slovenskej právnej vede a skúmajú sa odlišnosti týchto období. Inou dôležitou témou práce je problematika hľadania vedúcich princípov v slovenskej teórii štátu a práva či v celej právnej vede pred rokom 1989. Článok sa zaoberá i rôznymi

⁵⁵ Príčine nárastu počtu zákonov sa venujem v článku: FÁBRY, B.: *Legislatívna smršť ako problém kvantity?* In HAMULÁK, O. (ed.): *Debaty mladých právnikov*. Olomouc : PU, 2007, s. 221-224.

⁵⁶ Problém kvantitatívneho hodnotenia vedeckej práce sa prejavuje napr. pri rôznych rankingoch vysokého školstva, pozri napr. http://www.arra.sk/index.php?module=documents&JAS_DocumentManager_op=downloadFile&JAS_File_id=41 (navštívené 15. 1. 2010). Počet publikácií nevelmi vypovedá o kvalite diel vo vysokom školstve. Príliš často sa zdôrazňujú kvantitatívne kritériá, hoci treba uznať, že kvantita sa vždy posudzuje ľahšie než kvalita. Aj v oblasti kvalifikačných kritérií prevládajú kvantitatívne kritériá.

súvisiacimi otázkami a snaží sa odlíšiť skutočné problémy marxistickej teórie štátu a práva na Slovensku od často spomínaných a rozšírených predsudkov.

Summary

Introduced work is directed to controverse topics of the Marxist legal theory during so-called communist era in Slovakia. It is divided in some independent parts their measure seems to be a reference to the Marxist basis of Slovak theory of state and law before 1989.

Work is beginning with a try to explain reasons for today's scepticism against Marxist legal though. There is also an attempt to compare this negative evaluation with the evaluation of pre-1948 legal theory made by Marxist philosophers and lawyers in the 1950s'. Next part of the text is dedicated to main Marxist theoretical approaches on legal issues. Because that approaches can't be examined only with legal methods, author deals with some conjoint questions of philosophy and economy. There is a try to clarify most important reasons for decrease of law importance in Marxist society, but also a try to research basic Marxist ideas presented also in contemporary legal thought. Following chapter is appreciated to the question of main periodisation items. In the final chapter the author tries to find out the possible future evaluation about contemporary legal science and asks about adequate emplacement of law in today's society.

VÝVOJ HOSPODÁRSKEHO ZÁKONODARSTVA V ROKOCH 1963 – 1968

JUDr. Dušan Holub, PhD.

Od roku 1950 sa vývoj hospodárskoprávnej legislatívy uberal tým smerom, že stále väčšie komplexy hospodárskoprávnych otázok boli upravované špeciálnymi podzákonnými predpismi. Úloha práva sa realizovala predovšetkým v permanentnom produkovanií stále nových a detailnejších úprav (direktív) slúžiacich na zásahy do hospodárskych vzťahov, pri ukladaní plánovaných úloh a pod. Administratívno-direktívna sústava spočívajúca na centralizovanom spôsobe riadenia a direktívnom určovaní objemových ukazovateľov si vyžadovala inflačné množstvo predpisov. Legislatívu zachvátila dekretománia. Riadiť pomocou práva fakticky znamenalo direktívne, formálne a záväzne určiť každý krok výroby a spotreby.

Veľký počet podzákonných právnych predpisov a ich časté zmeny, ktoré upravovali zmluvný systém, sa stával neprehľadným, čo neskôr viedlo k úvahám o hospodárskoprávnej kodifikácii. Záplava rôznych právnych predpisov, najmä rezortných, zbavila právny poriadok účinnosti. Pri budovaní hospodárskoprávneho systému nedošlo k hierarchizácii sfér normatívnoprávneho pôsobenia príslušných legislatívnych orgánov. Neustanovili sa základné princípy zákonodarnej činnosti v tom zmysle, že nebolo celkom jasné, čo bude obsahovať zákon, čo vládne nariadenie a čo vyhláška ministerstva. Časté zmeny a novelizácie právnych predpisov zabráňovali hlbšiemu pochopeniu práva.¹ Vytvoril sa stav nedôvery, pretože získané znalosti strácali v krátkej dobe svoj význam a toto vedomie „dočasnosti“ viedlo nakoniec k nezáujmu o právo.²

V priebehu rokov 1949 – 1964 sa pripravovala a stabilizovala pomerne premyslená a vyskúšaná právna úprava ekonomických vzťahov, ktorá v roku 1964 vstúpila do rámca nového hospodárskeho zákonníka. Táto právna úprava, ktorej základom sa stali sovietske myšlienky, vybudovala ideologicky akceptovaný základ normatívneho systému, pripúšťajúceho určité menej významné odchýlky v nedotknuteľnom pevnom rámci. Tým rámcom bolo spoločenské vlastníctvo výrobných

¹ Zdeněk Mlynář k tomu uvádza: „V povědomí našich hospodářských pracovníků se proto v minulosti rozšířil nedobrý poměr k právu: na jedné straně právo podceňovali jako pouhou formu ekonomické direktivy (t. j. podporovali tendence tzv. právního nihilismu) a na druhé straně přece jen věřili v jeho téměř čarovnou moc při řešení otázek v podstatě ekonomických, neboť přeceňovali sám fakt závaznosti direktiv, jež nabyly právní formy (podporovali tedy iluze, směřující k tzv. dekretomanii). Administrativnímu systému řízení ekonomiky tak nakonec odpovídal stav, kdy při podceňování právní stránky věci (což začínalo u podceňování potřeby mít vůbec například legislativní resortní útvary, považovat vůbec tvorbu právních norem za něco, co vyžaduje právníckou kvalifikaci) se neustále rozrůstala nepřehledná změť norem, vytvářených výkonnými orgány státního řízení hospodářství na úrovni resortních složek a pod. Řídit pomocí práva, to fakticky a jednoduše znamenalo snahu direktivně, formálně závazně určit na jakémkoli stupni obecnosti každý krok výroby a spotřeby“. MLYNÁŘ, Z.: K některým novým úkolům našeho práva. *Socialistická zákonost*, 1/1965, s. 2.

² „Záplava rôznych právnych predpisov, najmä tzv. rezortných predpisov sama o sebe zbavila právny poriadok účinnosti, lebo taký nadbytok informácií, ktorý presahuje poznávacie schopnosti, ktorý znemožňuje rozpoznať, čo je dôležité a čo je zbytočné viedlo nakoniec k ľahostajnosti k právu ako celku.“ TRÁVNÍČEK, Z.: Hospodářské právo a jeho působení v praxi. *Právní obzor*, 1967, s. 904.

prostriedkov, centrálne riadené plánované hospodárstvo, v ktorom vystupujú len verejné a štátom ovládané subjekty, z ktorého sú úplne vylúčené súkromné osoby.

Celoštátna konferencia KSČ v júli 1960 vychádzala zo záveru, že v Československu zvíťazil socializmus a vyriešili sa všetky základné úlohy prechodu od kapitalizmu k socializmu, že sa otvorila cesta k postupnému budovaniu komunizmu. Prijatím novej ústavy v roku 1960 malo byť ukončené prechodné obdobie od kapitalizmu k socializmu. Víťazstvom socialistických výrobných vzťahov v celom národnom hospodárstve a vybudovaním materiálno-technickej základne socializmu sa malo uzatvoriť obdobie prechodu od kapitalizmu k socializmu. Budovanie socialistickej spoločnosti si vyžadovalo zásadné zmeny v celom právnom systéme.

Hospodárskoprávna legislatíva sa usilovala koncipovať komplexný právny predpis, ktorý by zahŕňal nielen zmluvnú sústavu, ale aj sústavu riadiacich a plánovacích vzťahov. Úlohou prvej fázy postupného odtrhávania sa formujúceho hospodárskeho práva bolo vytvoriť nové druhy právnych subjektov a nahradiť živelný zmluvný mechanizmus plánovacím mechanizmom. V ďalšej fáze sa zmeny právnej úpravy dotkli viacerých inštitútov, ktoré boli v minulosti súkromným právom, ako napríklad:

- ukladá sa písomná forma zmlúv, premlčanie sa nahradzuje preklúziou, skracujú sa lehoty,
- zmluvné pokuty sa nahrádzajú zákonom stanovenými majetkovými sankciami (penále),
- nekalá súťaž sa nahrádza pravidlami spolupráce socialistických organizácií,
- kontrahentmi vypracované dodacie podmienky sú nahradené vyhláškami o základných podmienkach dodávky,
- zmluvná záruka je nahradená zákonnou zárukou,
- upravený je povinný bezhotovostný platobný styk a limit pokladničného zostatku,
- typy zmlúv neponechávajú miesto nepomenovaným zmluvám,
- namiesto vlastníckeho práva nastupuje správa národného majetku,
- pojem právnickej osoby nahrádza pojem organizácia,
- právna subjektivita sa koncipuje ako špeciálna, organizácie sú zriaďované na plnenie určitých úloh a pojem predmet činnosti vymedzuje rozsah oprávnenia socialistickej organizácie v oblasti hospodárskej činnosti.

Oficiálne bol postup smerujúci k vzniku nových kódexov vysvetľovaný búrlivosťou spoločenského vývoja, ktorému sa musí právo prispôbovať. Vychádzalo sa z toho, že štát, ktorý vybudoval socializmus, potrebuje aj socialistické zákonodarstvo, ktoré by nadväzovalo na novú ústavu. V tejto súvislosti vystúpili niektorí teoretici a praktici s myšlienkou, že je potrebné vychádzať z dvoch zásadne odlišných typov majetkovoprávných vzťahov, ktorým musia zodpovedať dva na sebe nezávislé zákonníky, občiansky a hospodársky. V tomto stanovisku doznieval vplyv diskusie, ktorá sa konala v rokoch 1958 – 1959 v NDR po tzv. babelsberskej konferencii o vedeckých otázkach štátu a práva, na ktorej sa volalo po zásadných zmenách v systéme práva, najmä zriadením hospodárskeho práva a obmedzením občianskeho práva. Boli to stanoviská nedostatočne vedecky zdôvodnené a nezdalo

sa, že by sa tieto názory mohli u nás stretnúť s priaznivým ohlasom, najmä keď v roku 1959 bol publikovaný návrh Základov občianskeho zákonodarstva ZSSR a zväzových republík, ktorý vychádzal z jednotnej občianskoprávnej koncepcie. Napriek tomu, že hospodárske právo sa v ZSSR vyučovalo na univerzitách a existovala k nemu pomerne bohatá literatúra, napriek tomu sa nepodarilo hospodárske právo oddeliť od občianskeho práva a v ZSSR nikdy nebol schválený hospodársky zákonník, okrem iného aj preto, lebo v Rusku neexistuje tradícia zvláštnej úpravy obchodných, resp. hospodárskoprávnych vzťahov. Napriek tomu sa u nás niektorí autori opierali o argumenty uvádzané v jednoznačných vystúpeniach autorov z NDR podporujúcich osamostatnenie hospodárskeho práva.

Začal sa spor o existenciu hospodárskeho práva ako samostatného právneho odvetvia, ku ktorému dal podnet článok S. Stunu uverejnený v Socialistickej zákonosti v roku 1960, v ktorom vysvetlil dôvody, prečo treba pristúpiť k rekodifikáciám, a zároveň sa postavil proti tomu, aby bola zachovaná doterajšia jednotná úprava majetkových vzťahov v občianskom zákonníku. Vyslovil sa pre vydanie dvoch kódexov: občianskeho a hospodárskeho zákonníka. Svoje stanovisko odôvodnil rozporom, ktorý panuje medzi osobnou a hospodárskou sférou.

Doktrínálna podpora hospodárskeho zákonníka pracovala najmä proti skupine civilistov, ktorí samostatným hospodárskym zákonníkom neboli nadšení. Znamenal totiž oslabenie občianskeho práva. Civilisti neboli takí silní ako druhá strana, ktorá dokázala presadiť koncepciu hospodárskeho zákonníka. Zdeněk Kratochvíl napísal, že tradičné občianske právo vo svojom univerzalistickom vyjadrení stále viac zastaráva a že od vydania zákona č. 69/1958 Zb. o hospodárskych vyťahoch socialistických organizácií, Občiansky zákonník už pre hospodársku sféru aj tak takmer neplatí.³ Podľa I. Tomsovej mal byť hospodársky zákonník základom vzniku nového právneho odvetvia, hospodárskeho práva, nemal však byť rozhodujúcim pre určenie jeho rozsahu a obsahu.⁴ Myšlienka hospodárskeho práva zahrnovala aj oddelenie vzťahov hospodárskeho riadenia od vzťahov administratívnoprávnych.⁵

Dôvodom, ktorý nedovoľoval podriadenie hospodárskoprávnych vzťahov občianskemu alebo správneho právu malo byť to, že tieto vzťahy sú upravené dvojitou metódou právnej úpravy, obsahujú dvojité rozdielne a navzájom neoddeliteľné prvky. Tieto dve metódy a dva prvky sa nazývali vertikálne a horizontálne. Konkrétne išlo o to, že horizontálne vzťahy medzi navzájom rovnocennými organizáciami vznikali síce na základe zmlúv ako bežné záväzkové vzťahy, ale ich vznik,

³ KRATOCHVÍL, Z.: Předmět a systém socialistického práva občanského. *Právník*, 1962, s. 30 a nasl.

⁴ „Pracovníci praxe, zejména pracovní hospodářských organizací na poradách a konferencích se vyslovili pro řešení zásadních problémů v jednom kodexu, což je jistě z hlediska praxe vhodné a účelné. Nutno si však položit otázku, zda vznikem kodexu vzniká odvětví práva a zda rozsahem kodexu je dán i rozsah a obsah odvětví práva... Vznikem souhrnné právní úpravy určitých problémů ve formě jednoho právního předpisu – kodexu – právní odvětví nevzniká. Komplexní právní úpravy nemusí vůbec vést ke vzniku nového odvětví práva.“ TOMSOVÁ, I.: Poznámky k problému hospodářského práva. *Právník*, 1963, s. 578 a nasl.

⁵ „Toto nové odvetvie prekonalo doterajšie odtrhnutie právnej problematiky riadenia, ktorá sa doteraz zaraďovala do správneho práva, od problematiky tovarových vzťahov, ktorých úprava zasa patrila do občianskeho práva.“ STUNA, S.: Aby právo pomáhalo ekonomice. *Hospodářské noviny*, apríl 1965, č. 14.

zmeny, zánik a tiež ich obsah boli ovplyvňované vertikálne zásahmi riadiacich orgánov, tzv. aktov hospodárskeho riadenia.

Aktmi hospodárskeho riadenia bolo možné založiť, zmeniť a zrušiť záväzkové vzťahy, určoval sa nimi obsah a predmet týchto vzťahov. Akty hospodárskeho riadenia totiž určovali povinnosť uzavrieť zmluvu a tiež predmet, lehoty, rozsah a cenu dodávok atď. Vertikálne prvky tak prenikali do všetkých prvkov horizontálnych záväzkových vzťahov. Reálne prítomným súkromnoprávnym rysom týchto vzťahov bola len určitá obmedzená vôľa účastníka zmluvy, ktorý uzavieraním zmluvy plnil vlastne skôr príkaz, ako prejavoval svoju vlastnú vôľu. Opakovane sa deklarovalo, že vlastná vôľa účastníka zmluvy je v službách jeho funkcie ako výkonného článku socialistickej ekonomiky. Vlastné záujmy boli týmto subjektom odoprené. Napriek tomu však, samozrejme, vlastné záujmy zmluvných strán existovali.

Vydanie samostatného hospodárskeho zákonníka ďalej podporili J. Kobr,⁶ J. Štěpina,⁷ M. Šimovič,⁸ K. Čapek a V. Kvasnička.⁹ S určitými výhradami podporila vydanie Hospodárskeho zákonníka M. Knappová.¹⁰ Pre hospodársky zákonník a pre rozbitie jednoty občianskeho práva boli tiež J. Eliáš a J. Glos, ktorí tvrdili, že je to väčšinové stanovisko českej právnickej obce.¹¹ Napriek sile tejto skupiny sa našli aj takí, ktorí sa postavili proti týmto názorom. Medzi tých, ktorí vystupovali zásadne proti, patrili najmä civilisti V. Knapp,¹² A. Kanda,¹³ a J. Boguszak. Z ďalších, ktorí nesúhlasili so zamýšľanou dezintegráciou občianskeho práva môžeme uviesť J. Fialu, M. Knappovú, J. Švestku¹⁴ a Š. Lubyho.¹⁵

Potom, čo bolo politicky rozhodnuté o základnej koncepcii prác a prakticky umlčaná akákoľvek ďalšia diskusia, sa začali prípravné práce na Občianskom zákonníku (ministerstvo spravodlivosti), Hospodárskom zákonníku (Štátna arbitráž ČSSR) a Zákonníku medzinárodného obchodu (ministerstvo zahraničného obchodu), pri-

⁶ KOBR, J.: Poznámky k přípravě hospodářského zákoníku. *Socialistická zákonost*, 1961, s. 414-424.

⁷ ŠTĚPINA, J.: K otázce systému nového občanského zákoníku. *Socialistická zákonost*, 1961, s. 363-377.

⁸ ŠIMOVIČ, M.: K novému hospodářskému zákoníku. *Právní obzor*, 1962, s. 205.

⁹ „Zkušenosti čtyř let a jejich kritická analýza XII. sjezdem KSČ nás poučily o škodlivosti porušení jednoty hospodářství odtržením oblasti přímého řízení zejména plánování od oblasti řízení nepřímého, a proto usilujeme o zákoník, který by vyjádřil jednotu procesu plánovitého jak přímého tak nepřímého řízení našeho socialistického národního hospodářství, včetně hospodářských vztahů mezi socialistickými organizacemi, a upravil toto řízení i jeho základní předpoklady, pokud je to možné v kodifikaci vydávané na více let.“ ČAPEK, K. – KVASNIČKA, V.: O československý hospodářský zákoník. *Právník*, 1963, s. 568.

¹⁰ KNAPPOVÁ, M.: Tři poznámky k osnově hospodářského zákoníku. *Právník*, 1963, s. 554-564.

¹¹ ELIÁŠ, J. – GLOS, J.: K nové kodifikaci občanského práva. *Právník*, 1962, s. 303-315.

¹² KNAPP, V.: Předmět a systém čs. socialistického práva občanského. Praha : ČSAV, 1959.

¹³ KANDA, A.: Některé obecné otázky návrhu občanského zákoníku. *Právník*, 1963, s. 699-710.

¹⁴ KNAPPOVÁ, M. – ŠVESTKA, J.: Nad rekodifikací českého soukromého práva. In *Právníká fakulta Univerzity Karlovy 1348 – 1998. Jubilejní sborník*. Praha : Právníká fakulta UK, 1998, s. 17; KNAPPOVÁ, M.: Povinnost a odpovědnost v občanském právu. Praha : ČSAV, 1968, s. 27: „Leges imperfectae sa vyskytují aj v práve občianskom, najmä v onej jeho časti, ktorú niektorí nazývajú právom hospodárskym.“

¹⁵ „Sme tej mienky, ako mnohí iní, že Hospodársky zákonník napriek svojej progresivite nebude stačiť na úlohy, ktoré naň čakajú v prípade prechodu na nejaký systém prehlbeného ekonomického riadenia“. LUBY, Š.: Hospodársky zákonník – riešené a otvorené otázky. *Právnícké štúdie*, XII, 1964, s. 635.

čom sa neskúmalo, či a hlavne v čom tie staré nevyhovujú.¹⁶ Na to, aby bola dokázaná správnosť osamostatnenia hospodárskeho práva, bolo potrebné buď vedecky vyvrátiť správnosť sovietskej koncepcie, alebo dokázať že v československej ekonomike sú také odlišnosti od napríklad ekonomiky sovietskej a ostatných socialistických krajín, ktoré odôvodňujú odlišnú koncepciu, odlišný systém práva. Takéto argumenty ale podané neboli.

Výsledkom týchto prác boli tri kódexy:

- Občiansky zákonník, zákon č. 40/1964 Zb. prijatý 28. 2. 1964, účinnosť nadobudol 1. 4. 1964,
- Hospodársky zákonník, zákon č. 109/1964 Zb. prijatý 17. 6. 1964, účinnosť nadobudol 1. 7. 1964,
- Zákonník medzinárodného obchodu, zákon č. 101/1963 Zb. prijatý 4. 12. 1963, účinnosť nadobudol 1. 4. 1964.

Tieto kodifikácie vychádzali z ucelenej teórie, ktorá reagovala na novú politickú a ideologickú objednávku.¹⁷ Oblasť výroby upravená Hospodárskym zákonníkom sa právne oddelila od oblasti „spotrebiteľskej“, ktorá bola upravená Občianskym zákonníkom. Zúženie záberu občianskeho práva si vyžiadalo vznik ďalšej úpravy, a to zahraničného obchodu v Zákonníku medzinárodného obchodu. Každý z týchto kódexov sa aplikoval na stanovený okruh vzťahov samostatne, izolovane pričom ani jeden z nich nebol chápaný ako všeobecný. Toto rozdelenie a izolovanosť kódexov, tento rezortizmus a atomizácia nemala dostatočný racionálny podklad a nebola ani patrične vedecky zdôvodnená.

Odmietnutie podpornej platnosti Občianskeho zákonníka znamenalo definitívny koniec obchodnoprávnej koncepcie v našom práve. Občiansky zákonník síce ostal hlavnou normou pre úpravu občianskoprávných vzťahov, ale jeho význam vzhľadom na vymedzenie predmetu upadol. Predmet úpravy Občianskeho zákonníka bol obmedzený len na majetkové a osobné vzťahy, ktoré vznikali v oblasti uspokojovania osobných potrieb, ktorých subjektmi boli len vtedajšie socialistické organizácie a občania, ako aj tie spoločenské vzťahy, v ktorých vystupovali občania medzi sebou navzájom.

Občianskoprávna úprava vlastníctva sa sústredila len na právnu úpravu osobného vlastníctva, ktorého predmetom boli spotrebné predmety získané predovšetkým prácou. Každý z týchto kódexov sa aplikoval na stanovený okruh vzťahov samostatne. Medzi zákonníkmi nebol pomer subsidiarity. Dôsledkom toho bolo, že vzťahy s cudzím prvkom, ktoré podliehali československému právu, boli podriadené len Zákonníku medzinárodného obchodu. Režim týchto vzťahov bol

¹⁶ Rudolf Bystrický k tomu uvádza: „Nelze považovat za uspokojující jev, že stejné společenské vztahy jsou nově upravovány v jednotlivých socialistických zemích způsobem často odlišným co do systematiky, obsahu i formy, že tyto odlišnosti nejsou odůvodněny objektivními příčinami.“ BYSTRICKÝ, R.: Za marxistickou srovnávací pravovědu. *Právník*, č. 8/1962, s. 710.

¹⁷ „Kodifikácie z týchto rokov boli radikálnym rozchodom s právnou tradíciou predvojnového obdobia. Ideologizácia práva tu dosiahla svoj vrchol, ako aj jeho kvalitatívna a kvantitatívna redukcia. Bol prijatý systém oddelených zákonníkov, ktorý narušil jednotu právneho poriadku a ktorý viedol k novodobému právnemu partikularizmu.“ PELIKÁNOVÁ, I. a kol.: *Obchodní právo. I. díl. Praha : Codex Bohemia, 1998, s. 37.*

oddelený od režimu tuzemských vzťahov. Ďalším dôsledkom bolo, že vzťahy medzi socialistickými organizáciami boli upravené len Hospodárskym zákonníkom.

Hospodársky zákonník bol konštruovaný ako úplne samostatný právny predpis typu základného kódexu na platforme úplného oddelenia od úpravy v Občianskom zákonníku. Bol prvou kodifikáciou právnej úpravy hospodárskych vzťahov v socialistických krajinách. Ako základný predpis hospodárskeho práva vo svojich základných článkoch ustanovil zásady hospodárskoprávnych vzťahov, vymedzil pojem hospodárskoprávnych vzťahov, určil nástroje jednotnej sústavy riadenia, upravil socialistické spoločenské vlastníctvo, zriaďovanie a právne postavenie štátnych, družstevných (okrem poľnohospodárskych) a niektorých ďalších organizácií, hospodárske záväzky, platobné a fakturačné vzťahy. Hospodársky zákonník ako unifikačná norma upravil najmä vo svojich prvých piatich častiach základné predpisy o právnych pomeroch dovtedy upravených radom iných právnych noriem, ako napríklad:

- zákonom č. 141/1950 Zb. Občianskym zákonníkom,
- zákonom č. 51/1955 Zb. o národných podnikoch a niektorých iných hospodárskych organizáciách v znení zákona č. 67/1958 Zb.,
- zákonom č. 73/1959 Zb. o miestnom hospodárstve,
- vládnym nariadením č. 53/1953 Zb. o podnikoch štátneho obchodu,
- vládnym nariadením č. 81/1958 Zb. o správe národného majetku,
- zákonom č. 83/1958 Zb. o úprave finančného plánovania a finančného hospodárenia národných podnikov a ostatných hospodárskych organizácií socialistického sektora,
- zákonom č. 53/1954 Zb. o ľudových družstvách a družstevných organizáciách, v znení zákonného opatrenia č. 20/1956 Zb.,
- zákonom č. 100/1950 Zb. o podnikovom registri.

Hospodársky zákonník pozostával z preambuly, základných článkov a dvanástich častí. Prvá časť Všeobecné ustanovenia (§ 1 – 26) obsahovala úpravu hospodárskoprávnych vzťahov, riadenia národného hospodárstva, socialistického spoločenského vlastníctva, socialistických organizácií a právnych úkonov socialistických organizácií. Druhá časť Hospodárska činnosť štátnych organizácií (§ 27 – 75) obsahovala úpravu štátnych hospodárskych organizácií, rozpočtových a iných organizácií, úpravu štátneho socialistického vlastníctva, národného majetku a jeho správy. Tretia časť Hospodárska činnosť družstevných organizácií (§ 76 – 96) obsahovala úpravu družstevných organizácií a družstevného socialistického vlastníctva. Štvrtá časť (§ 97 – 106) upravovala hospodárenie spoločenských organizácií. Piata časť (§ 107 – 112) obsahovala úpravu podnikového registra. V šiestej časti (§ 113 – 155) boli spoločné ustanovenia o hospodárskych záväzkoch. V tejto časti bol upravený pomer plánu a záväzku, zásady spolupráce socialistických organizácií, vznik, zmena a zrušenie hospodárskych záväzkov, lehoty na uplatnenie práv, dôsledky porušenia záväzkov a iných právnych povinností, zodpovednosť za vady (záruka), omeškanie, majetkové sankcie, vysporiadanie škôd medzi socialistickými organizáciami a uzavieranie hospodárskych zmlúv. V siedmej časti Hospodárske záväzky pri dodávke výrobkov bola upravená v § 156 – 268 zmluva o príprave dodávok, zmluva o dodávke výrobkov, všeobecné dodacie podmienky, preverovanie plnenia, reklamačné konanie a práva zo zodpovednosti za vady a majetkové sankcie. V osobitných hla-

vách tejto časti sa nachádzali osobitné ustanovenia o dodávkach pre vývoz a dodávkach z dovozu (§ 211 – 258) a osobitné ustanovenia o nákupe poľnohospodárskych výrobkov a dodávkach potrieb (§ 259 – 268). Ôsma časť bola venovaná hospodárskym záväzkom v investičnej výstavbe a pri dodávkach vývozných investičných celkov (§ 269 – 332). V deviatej časti boli upravené hospodárske záväzky v nákladnej preprave (§ 333 – 346). V desiatej časti Hospodárske záväzky pri iných spôsoboch spolupráce medzi socialistickými organizáciami (§ 347 – 360) boli upravené hospodárske zmluvy o prevodoch správy, o dočasnom užívaní a o prevodoch vlastníctva a ostatné hospodárske zmluvy medzi socialistickými organizáciami. Jedenásta časť Platobné a úverové vzťahy bola upravená v § 361 – 384. Posledná dvanásť časť Spoločné, prechodné a záverečné ustanovenia bola upravená v § 385 – 400.

Nosnou ideou Hospodárskeho zákonníka bolo spojenie úpravy hospodárskych vzťahov vznikajúcich pri riadení národného hospodárstva so vzťahmi hospodárskej spolupráce socialistických organizácií. Zahrňoval nielen zmluvnú sústavu, ale aj sústavu riadiacich a plánovacích vzťahov. Bol to komplexný právny predpis. Toto spájanie horizontálnych (obchodných) a vertikálnych (riadiacich a plánovacích) vzťahov bolo základnou zvláštnosťou hospodárskeho práva. Tak sa hospodárske právo stalo hybridom práva obchodného, finančného, bankového, správneho a práva národného hospodárstva.

Hospodárske právo bolo nástrojom riadenia socialistickej etatizovanej ekonomiky, bolo preklopením ekonomickej teórie do práva. Bolo to právo vo svojej podstate verejné, aj keď využívalo techniky práva súkromného. Prevažná časť Hospodárskeho zákonníka upravovala totiž zmluvy a záväzkové vzťahy, ale v ustanoveniach o riadení národného hospodárstva, o kontraktačnej povinnosti a plánovacích aktoch poprela autonómiu vôle subjektov, organizácií a podnikov, a tým aj súkromnoprávne rysy úpravy. Hospodárske právo bolo bytostne spojené so systémom štátneho plánovania, štátneho vlastníctva a príkazovej ekonomiky, a preto zdieľalo ich osud. Nemohlo prežiť v spoločnosti, ktorá sa vrátila k otvorenej ekonomike a k trhu.

Vývoj po roku 1964

V období príprav Hospodárskeho zákonníka sa pracovalo už aj na koncepcii novej sústavy plánovitého riadenia národného hospodárstva. Formulovali sa prvé náčrty ekonomickej reformy. Prvé práce na príprave zásad zdokonalenia sústavy plánovitého riadenia národného hospodárstva splynuli s poslednou etapou prípravy vydania Hospodárskeho zákonníka.¹⁸

V januári 1965 v období po prijatí Hospodárskeho zákonníka uznesenie ÚV KSČ stanovilo hlavné smery zdokonaľovania národného hospodárstva a zásady urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia, v ktorých sa uvádzalo, že ústredné orgány určujú len celkový smer hospodárskej politiky a rozvoja tovarovo-peňažných vzťahov. V rámci plánu sa potom tento rozvoj mal uskutočňovať za pomoci záväz-

¹⁸ „Jeví se dnes zcela neuvěřitelným, že v době kdy byly již přijaty základní zásady nové soustavy řízení našeho národního hospodářství, se stále ještě tvrdošíjně trvalo na vydání hospodářského zákoníku, který všemu, co měla přinést nová soustava nejenže nepomáhal, ale spíše odporoval. Domnívám se, že jsme ve skutečnosti přece jenom „roubovali na odumírající ramena opuštěné řeky.“ GLOS, J.: Na okraj civilistických kodexů. Právník, roč. 1965, s. 327.

ných ekonomických nástrojov a pravidiel, ktoré sa v novej sústave riadenia mali stať základnou metódou riadenia podnikov.

Nová sústava riadenia národného hospodárstva sa chcela stať kvalitatívne rozdielnou sústavou riadenia, akou bola sústava direktívne centralizovaného riadenia národného hospodárstva.¹⁹ Vychádzala zo zásady, že ekonomicky riadiť možno mnohonásobne účinnejšie než direktívne. Podstata centralizovaného administratívneho systému riadenia bola v tom, že realizácia národohospodárskeho plánu sa zabezpečuje prostredníctvom záväzných, priamych a konkrétnych úloh, ktoré boli ukladané administratívnou, príkaznou cestou z centra jednotlivým podriadeným zložkám národného hospodárstva. Centrálné orgány rozpisovali plán vo forme kvantitatívnych ukazovateľov. Plán bol nástrojom hospodárskeho riadenia a súčasne zákonom. Príkazy vydávané z centra mali nielen záväznosť administratívnej alebo hospodárskej úlohy, ale aj právnu záväznosť, lebo splnenie úloh plánu bolo vynútiť štátnou mocou. Administratívna sústava nepripustila, aby realizácia plánu bola zabezpečená prostredníctvom trhu, prostredníctvom ekonomických nástrojov riadenia. Administratívny systém nepripúšťal, aby podniky vyrábali určité výrobky preto, že je to pre podnik výhodné, alebo preto, že je to výhodné pre odberateľov, alebo preto, že to žiada trh, ale podniky vyrábali preto, lebo im takúto činnosť predpisoval plán. Pretože v rámci administratívneho systému nebolo možné uplatniť ekonomické nástroje a trhový mechanizmus, stali sa jedným z hlavných nástrojov ekonomického riadenia administratívno-právne akty. Úlohou práva pri riadení hospodárstva nebolo stanovenie hraníc a podmienok pre riešenie rozporov medzi záujmami spoločnosti, podnikov a občanov, ale ich násilné odstránenie prostredníctvom vydávania stále nových právnych noriem a administratívnych aktov. Nedostatok ekonomických nástrojov riadenia a ekonomických záujmov výrobcov nahradil administratívny systém direktívnymi príkazmi, ktoré sa mohli realizovať len vtedy, keď boli podoprené trestnoprávnymi normami. Takáto podpora administratívnych príkazov trestnoprávnymi normami bola nevyhnutná najmä tam, kde pre splnenie úloh stanovených administratívnymi príkazmi chýbali ekonomické predpoklady, keď napríklad boli podniky administratívnym nátlakom nútené plniť nereálne úlohy alebo nereálne lehoty výstavby. Administratívne riešenie vzťahov medzi nadriadenými a podriadenými hospodárskymi jednotkami viedlo k tomu, že podriadený podnik bol zodpovedný nadriadeným orgánom, ale nadriadené orgány neniesli žiadnu zodpovednosť ani v prípade, ak svojím rozhodnutím spôsobili škodu. Teória jednotného fondu štátneho socialistického vlastníctva a operatívnej správy národného majetku nevyhovovala novej sústave riadenia.²⁰ Šikova koncepcia viedla k realizácii podni-

¹⁹ „Vývoj směřuje k omezení direktivních závazků hospodářského řídicího centra na minimum a k co nejširšímu využívání nepřímých, ekonomických nástrojů řízení.“ ČERNÍK, O.: Směry dalšího rozvoje našeho hospodářství. Rudé právo, 5. 6. 1966, s. 5.

²⁰ „Nová sústava riadenia nás núti zamýšľať sa aj nad otázkami, ktoré sa zdali vyriešené na večné časy, napríklad problematika štátneho socialistického vlastníctva s inštitúciou správy národného majetku. Zdá sa, že táto inštitúcia je prekonaná podmienkami novej sústavy riadenia národného hospodárstva. Sprincípmi novej sústavy riadenia z hľadiska marxistického učenia o celostnosti a čiastkovosti zdá sa byť v rozpore konštrukcia výlučného vlastníckeho práva štátu ako celku, tak aj takej jeho časti, ako je jednotlivý podnik.“ HANES, D.: Socialistický štát, štátne orgány a organizácie v riadení národného hospodárstva. Právny obzor, 4/1967, s. 304.

kového vlastníckeho princípu s originalnosťou vlastníckych práv podniku.²¹

Uznesenie januárového zasadnutia ÚV KSČ z roku 1965 o hlavných smeroch zdokonaľovania plánovitého riadenia národného hospodárstva našlo svoj právny výraz v súhrne právnych noriem uverejnených predovšetkým pod č. 90 – 95/1965 Zb., vydaných na základe Hospodárskeho zákonníka. Úlohy prvej fázy hospodárskej reformy čiastočne splnili predpisy vydané v roku 1965, z ktorých najvýznamnejšie sú:

- vládna vyhláška č. 90/1965 Zb. o plánovitom riadení národného hospodárstva a s ňou súvisiaci celý rad ďalších legislatívnych opatrení,
- vyhláška č. 91/1965 Zb. o odmeňovaní práce v novej sústave plánovitého riadenia národného hospodárstva,
- vyhláška č. 92/1965 Zb. o financovaní reprodukcie základných prostriedkov,
- vyhláška č. 93/1965 Zb. o financovaní neinvestičných nákladov rozvoja vedy a techniky,
- vyhláška č. 94/1965 Zb. o úverovaní socialistických organizácií a o úrokoch,
- vyhláška hlavného arbitra ČSSR č. 139/1965 Zb. o úprave niektorých záväzkových vzťahov,
- vládne nariadenie č. 132/1965 Zb. o organizácii výrobných hospodárskych jednotiek,
- vyhláška Štátnej komisie pre financie, ceny, mzdy č. 8/66 Zb. o tvorbe, kontrole a štatistike cien a pod.

Vládna vyhláška č. 90/1965 Zb. o plánovitom riadení národného hospodárstva bola základnou právnou normou upravujúcou systém hospodárskeho riadenia v novej sústave. Došlo k zmene právnej povahy riadiacich – vertikálnych a kooperačných – horizontálnych vzťahov. Vertikálne vzťahy prestali mať len formu direktívnu. Nadriadené orgány mohli ovplyvňovať činnosť a výsledky hospodárenia jednak nástrojmi plánu, t. j. záväznými úlohami a záväznými limitmi, jednak ekonomickými nástrojmi, ktorými boli odvody ako dlhodobé nástroje a ceny, nástroje mzdových sústav, dodatkové odvody, úvery, stanovenie prídelov do fondov, majetkové dôsledky ako operatívne nástroje. Pri každom z týchto nástrojov bolo stanovené, ktorý orgán a za akých predpokladov ich mohol použiť.

Uskutočňovanie hospodárskej reformy prinieslo zmenu aj v úlohe a funkcii hospodárskej zmluvy.²² Teória a prax určovania dodávateľsko-odberateľských vzťa-

²¹ „V novej sústave riadenia národného hospodárstva rozhodujúce postavenie patrí podniku. Podnik z vyprodukovanej hodnoty odvádza do centrálnych fondov len zákonom o dlhodobom pláne pevne stanovené odvody. Ináč so svojimi vyprodukovanými prostriedkami disponuje sám v rámci tvorby a dopĺňovania svojich jednotlivých fondov. Jeho napojenie na sústavu národohospodárskych plánov sa zásadne uskutočňuje prostredníctvom orientačných bezprostredne nezáväzných ukazovateľov a prostredníctvom ekonomických nástrojov riadenia. Vo vzťahoch medzi podnikmi pôsobia zákonitosti socialistického trhu.“ HANES, D.: Socialistický štát, štátne orgány..., cit. dielo, s. 293.

²² „Zkoumáme-li, jak se osvědčili hospodářské smlouvy v dřívější soustavě řízení kdy převládaly prvky direktivního řízení, musíme konstatovat, že jejich účinnost nebyla valná. V souvislosti s tím klesala i jejich vážnost a v řadě případů je praxe považovala spíše za zbytečnost, nebo přímo za nutné zlo.“ CINGR, E.: Hospodářské smlouvy jako nástroj řízení. Socialistická zákonnost, 10/1966, s. 605.

hov plánovacími aktmi a kontraktačnou povinnosťou ako základmi hospodárskej kooperácie socialistických organizácií sa ukázali s novou sústavou nezlučiteľné.

V hlavných smeroch zdokonaľovania plánovitého riadenia národného hospodárstva, schválených januárovým zasadnutím ÚV KSČ v roku 1965 bolo v otázkach uzavierania hospodárskych zmlúv stanovené, že obsah hospodárskych zmlúv bude určovaný len dohodou dodávateľa s odberateľom a že výnimku v tomto smere budú tvoriť len prípady, v ktorých pôjde o plnenie direktívnych úloh. Prvý krok na premietnutie tejto zásady do právnej úpravy vykonala vládna vyhláška č. 90/1965 Zb., na ktorej základe došlo k podstatným zmenám v hospodárskych záväzkových vzťahoch, keď namiesto širokého okruhu direktívne rozdeľovaných dodávok výrobkov a iných úloh formou vydávania plánovacích aktov sa základom kooperačných vzťahov medzi podnikmi mali stať dobrovoľne uzatvárané hospodárske zmluvy s podmienkami výhodnými pre obe spolupracujúce organizácie. Upustenie od direktívneho prepájania pomocou rozpisov štátneho plánu pri tvorbe vzťahov medzi socialistickými organizáciami sa prejavili v dikcii § 83, podľa ktorého základom vzťahov medzi dodávateľmi a odberateľmi sa stal voľný výber tuzemského dodávateľa a odberateľa a vzájomná dohoda o dodávkach. Pritom sa stanovilo, že dodávateľské organizácie nesmú obmedzovať odberateľov vo voľnom výbere dodávateľa rajonizáciou odbytu alebo inými podobnými formami. Rozpis plánu alebo iný riadiaci hospodárskoprávny akt prestal byť výlučným dôvodom vzniku hospodárskych vzťahov medzi socialistickými organizáciami. Hospodárska zmluva plne prevzala okrem výnimiek (§ 8 vyhlášky č. 139/1965) funkciu rozpisu plánu.²³

Všetky zmeny, ktoré smerovali k rozšíreniu pôsobnosti pre samostatné rozhodovanie podnikov, zmeny v metodike plánovania, ktoré spočívali v rozširovaní okruhu položiek plánovaných na úrovni podnikov a položiek, pri ktorých vôbec neboli vydávané plánovacie akty, pôsobili veľmi obmedzene.²⁴ Príčinou tohto stavu boli podmienky, v ktorých hospodárske zmluvy pôsobili. Nové zmluvné spôsoby pôsobili v podmienkach, ktoré im boli cudzie. Nefungoval trhový mechanizmus, nebola rešpektovaná zásada rovného postavenia strán v hospodárskoprávnych vzťahoch, pretože odberatelia mali výsadné postavenie a štátny plán produkoval veľké množstvo záväzných ukazovateľov. K uplatňovaniu zmien dochádzalo v podmienkach, keď doznievala stará metóda zostavenia plánu, kde kritériom pre činnosť podniku nebola ekonomická efektívnosť, ale prakticky len plnenie rozpísaných

²³ „Úloha smluv se úměrně měnila podle toho, jak centralistické nebo jak uvolněné bylo plánování. Čím centralističtější plán, tím menší úloha hospodářských smluv a naopak. Nové pohledy na pojetí hospodářských smluv, zdůrazňující potřebu větší volnosti pro samostatné rozhodování podniků, pronikalo jen zvolna a v podstatě pouze zmírňovalo takové determinující vlivy direktivního plánování.“ VÍNS, J.: Uzavírání smluv v nové soustavě řízení. *Arbitrážní praxe*, 2/1966, s. 41.

²⁴ „Na hospodárske úvahy podnikov nepôsobil ani cenový aparát. Nemohlo im preto záležať na tom, v akom pomere k miere spoločensky nevyhnutných nákladov sa ceny ich výrobkov nachádzajú, lebo neexistoval trh, konkurencia a ukazovateľ zisku, ktorý by si ohľad na tieto ekonomicky nevyhnutné faktory vynucoval. V dôsledku ich absencie nemohli sa teda hospodárske zmluvy stať nástrojom skutočných ekonomických rozhodnutí podnikov a pôsobili len obmedzene, čiastkovo, ako prostriedky sekundárnej povahy a významu (právny dôvod pre uplatňovanie nárokov zo zodpovednosti za vady, penále atď.).“ ĎUROVČÍK, J.: K úlohe práva a hospodárskych zmlúv pri prehlbovaní novej sústavy riadenia. *Právny obzor*, 1969, s. 338.

ukazovateľov, keď ceny mali len evidenčnú úlohu a keď organizácie boli nútené fixovať zmluvami plán zostavený starou metodikou plánovania.²⁵

Vládnou vyhláškou č. 90/1965 Zb. sa skončila prvá etapa zavádzania novej sústavy riadenia národného hospodárstva. Predstavovala prvý krok k zavedeniu prevažne ekonomického spôsobu riadenia, v ktorom prestáva byť dôvodom hospodárskej činnosti socialistických organizácií len príkaz zhora.

Už v prvej etape zavádzania novej sústavy riadenia bolo jasné, že niektoré ustanovenia Hospodárskeho zákonníka nevyhovujú, preto prebehla jeho previerka. Koncom roka 1965 boli vydané vykonávacie predpisy k Hospodárskemu zákonníku, ktoré vychádzajúc zo zásad novej sústavy ekonomického riadenia vykonali základné prispôsobenie úpravy hospodárskoprávných vzťahov potrebám novej ekonomickej situácie. Ide najmä o vyhlášku hlavného arbitra ČSSR č. 139/1965 Zb. O úprave niektorých hospodárskych záväzkových vzťahov, ktorá podstatným obmedzením kontraktačnej povinnosti,²⁶ upravenej v ustanovení § 8, zavedením fakultatívnosti majetkových sankcií a stanovením dispozitívnosti všetkých ustanovení základných podmienok dodávok, zdôraznila zásadu samostatnosti podnikov a zmluvnej voľnosti. Zásada zmluvnej voľnosti bola vyjadrená v ustanovení § 6, kde sa určilo, že tam, kde sa cena tvorí dohodou dodávateľa s odberateľom, vzniká zmluva len vtedy, ak dôjde tiež k dohode o výške ceny, o výške prirážok a zrážok.²⁷

Po roku 1965 sa vo sfére plánovania postupne odstúpilo od predstavy, že plánom rozpisaným zhora do všetkých podrobností je možné vytvoriť ideálnu a trvalú rovnováhu medzi potrebami a zdrojmi a dospelo sa k záveru, že detailný rozpis plánu, vykonaný bilančnou metódou z centra, je prakticky neuskutočniteľný.

Na základe dosiahnutých výsledkov z prvého obdobia uplatňovania hospodárskej reformy bol v roku 1966 prijatý program urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia, ktorý skrátil pôvodne uvažované skúšobné obdobie a do oblasti hospodárskej reformy okrem iného pojal aj ďalšie úseky hospodárstva, napríklad poľnohospodárstvo. Rozhodujúcim dôvodom pre urýchlenie bola komplexná prestavba veľkoobchodných cien, ktorá, ako sa počas roka 1967 ukázalo, nespĺnila očakávané

²⁵ „Celkově lze dosavadní vývoj právní úpravy uzavírání hospodářských smluv charakterizovat sice jako vývoj projevující tendence k rozšiřování samostatného rozhodování podniků a k uvolnění pevných vazeb smluv na plán, přesto však jako vývoj pohybující se zcela v pojetí direktivního plánování a jemu plně poplatný. Od direktivního předurčování dodavatelsko-odběratelských vztahů bude možno ustoupit teprve tehdy, až ceny budou fungovat jako objektivní měřítko společensky nutných nákladů, až v důsledku toho bude možno objektivizovat odvody atd., prostě, až budeme mít léta zavádění nové soustavy za sebou. Až do té doby bude třeba ponechat v podstatě direktivní předurčování dodavatelsko-odběratelských vztahů, neboť jako by byla zajištěna potřeba odběratele, když dodatel, dnes ještě vahou ekonomických nástrojů netlačen a dlouhodobou převahou poptávky nad nabídkou zhýčkan, prostě kontrahovat odmítne.“ VINŠ, J.: Uzavírání smluv..., cit. díelo, s. 42, 43.

²⁶ „Omezení kontraktační povinnosti bylo bezesporu jednou z nejúčinnějších injekcí pro ozdravení smluvních vztahů v našem hospodářském právu. Ukazuje se stále jasněji, že uvolnění kontraktační povinnosti, obnovení vážnosti smluvního konsensu, bylo jen prvním důležitým krokem, který vyžaduje podniknutí dalších kroků k tomu, aby náš smluvní systém se stal logičtější a aby účinně sloužil potřebám nové soustavy řízení“. ČÁP, M.: Vyhovují smluvní typy v hospodářském zákoníku? Arbitrážní praxe, 11/1966, s. 405.

²⁷ „Poprvé se tak objevuje v našem hospodářském právu výrazně nový prvek, jímž se ve smluvní sféře uzavírá cesta direktivním metodám řízení“. ČÁP, M.: Potřebujeme v současné době kontraktační povinnost? Arbitrážní praxe, 7/1966, s. 248.

výsledky. Predpisy pre druhú fázu hospodárskej reformy boli vydané počas roku 1966. Medzi najdôležitejšie patria:

- vládne nariadenie č. 100/1966 o plánovitom riadení národného hospodárstva, ktoré nahradilo vládnu vyhlášku č. 90/1965 Zb.,
- predpisy realizujúce zásahy novej sústavy na úseku financovania investícií, úverovania socialistických organizácií, poistenia národného majetku a iné,
- predpisy, ktorými sa rušia právne normy odporujúce novým ekonomickým zásadám, napríklad vládne nariadenie č. 99/1966 Zb., zákonné opatrenie č. 13/1967, ktoré sa týka zmien Hospodárskeho zákonníka.

Legislatívne opatrenia na úseku hospodárskeho práva z rokov 1965 – 1967 ako opatrenia prvej a druhej etapy znamenali prechod zo štádia experimentu do obdobia postupného uplatňovania novej sústavy v základných priemyslových odvetviach a umožnili začať orientáciu vývoja československej ekonomiky smerom na efektívnejší rozvoj.

Zásady urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia prijaté uznesením ÚV KSČ z apríla 1966 sa právne realizovali vo vládnom nariadení č. 100/1966 Zb. o plánovitom riadení národného hospodárstva, ktorým sa ďalej oslabilo centrálné riadenie v prospech pôsobenia trhového mechanizmu. Vládne nariadenie č. 100/1966 Zb. vychádzalo zo základných právnych princípov obchodnej a podnikateľskej činnosti podnikov zakotvených vo vyhláške č. 90/1965 Zb. v § 83 – voľný výber tuzemského dodávateľa a odberateľa, vzájomná dohoda o dodávkach. Dodávateľsko-odberateľské vzťahy spadali vo vládnom nariadení č. 100/1966 Zb. pod termín obchodných vzťahov.²⁸ Vládne nariadenie č. 100/1966 Zb. vytvorilo tiež právne zábrany obmedzovania hospodárskej súťaže. Orgánom hospodárskeho riadenia prikázalo, že nesmú hospodársku súťaživosť organizácií obmedzovať, najmä administratívnymi opatreniami alebo dohodami, napríklad rajonizáciou odbytu, udelením práva monopolného predaja a pod. (§ 82 ods. 1 druhá veta). Vládne nariadenie č. 100/1966 Zb. prinieslo aj ďalšiu zmenu v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch, keď podľa ustanovenia § 82 ods. 2 boli výrobné podniky a podniky služieb oprávnené určiť si v rámci predmetu činnosti vymedzeného zriaďovacou listinou svoj výrobný program v súlade s potrebami trhu a v súlade so stanovenými záväznými limitmi. Pod pojem obchodného podnikania podľa ustanovenia § 82 ods. 3 posledná veta spadalo aj „právo socialistickej organizácie rozvíjajúcej svoju hospodársku činnosť aj upravovať alebo ináč spracúvať predávaný tovar alebo poskytovať určité služby súvisiace s realizovaným predajom.“ Podľa ustanovenia § 82 ods. 4 socialistické organizácie boli oprávnené rozvíjať svoju obchodnú a podnikateľskú činnosť na celom území štátu. Riadiace hospodárskoprávne akty alebo iné dohody, ktoré obmedzovali územnú činnosť podnikov alebo iných socialistických organizácií boli neplatné. V ustanovení § 83 ods. 1 sa vracia k ušlému zisku ako osvedčenému hospodárskoprávnomu inštitútu trhového hospodárstva, keď ustanovuje, že socialistická organizácia, ktorá poruší pravidlá alebo zvyklosti hospo-

²⁸ Podľa ustanovenia § 82 vládneho nariadenia č. 100/1966 Zb. ods. 1 prvá veta: „základom obchodných vzťahov medzi socialistickými organizáciami je voľný výber tuzemského dodávateľa a odberateľa a vzájomná dohoda o dodávkach alebo službách, ako aj o podmienkach vzájomnej spolupráce.“

dárskej súťaže tým, že zneužije svoje postavenie na trhu sama alebo v dohode s inou organizáciou na získanie neoprávnených alebo neprimeraných výhod na úkor tretích organizácií, je povinná uhradiť poškodenej socialistickej organizácii škodu vrátane ušlého zisku. Podľa ustanovenia § 84 ods. 1 základnou metódou zisťovania potrieb národného hospodárstva je prieskum a rozbor trhu vykonávaný odberateľskými organizáciami bez predbežného predkladania požiadaviek, ktoré boli pozostatkom prídelového systému na úseku materiálno-technického zásobovania. Zaviedla sa zmluva o združení. Podľa ustanovenia § 85 ods. 2 socialistickej organizácie mohli zmluvou o združení spojiť svoju činnosť alebo prostriedky na dosiahnutie určitého cieľa alebo v inom spoločnom záujme s tým, že na základe zmluvy o združení a so súhlasom nadriadených orgánov mohla podľa § 85 ods. 6 vzniknúť nová socialistic-ká organizácia.

V roku 1966 sa vytvorila postupne celá sústava riadenia vychádzajúca z prevahy ekonomického spôsobu riadenia národného hospodárstva.²⁹ Prieskum vykonaný k otázkam pôsobenia právnych predpisov priniesol poznatky o nedostatočnom vedomí potrebnosti právnych predpisov pri uskutočňovaní hospodárskej činnosti organizácií. Nadriadené orgány mali širokú možnosť zásahov do právneho a hospodárskeho postavenia podnikov, boli oprávnené podniky nielen zriaďovať, zlučovať, združovať alebo podriaďovať iným podnikom a zrušovať ich, ale mali aj neobmedzenú právomoc riadiť činnosť podnikov. Aj keď bolo riešenie niektorých vecí ponechané podnikom, nadriadené orgány mohli dávať vedeniu podnikov záväzné pokyny a do procesu riadenia mohli kedykoľvek zasahovať vrátane možnosti ukladania, zmeny a zrušenia záväzkov.

Prechod na ekonomický model priniesol nevyhnutnosť zásadného prehodnotenia platných právnych úprav. Zmeny v koncepcii riadenia ekonomiky bolo potrebné legislatívne pripraviť, pričom predpisy, ktoré neboli v súlade so zásadami nového systému, sa museli zrušiť alebo novelizovať. Právne normy sa mali stať výrazom prevažne nepriamych foriem riadenia a nástrojom úpravy trhových vzťahov podnikov. Úlohou práva sa malo stať vytvorenie predpokladov pre vznik aktivity podnikov nie prostredníctvom neprehľadného počtu normatívnych aktov, ale hlavne využívaním ekonomických stimulov, ktoré mali byť len v prípade nevyhnutnosti doplnené priamymi príkazmi.³⁰

²⁹ „Nedostatkem právné praxe ale bolo, že právné normy sa dostávali pomerne oneskorene do povedomia hospodárskych pracovníkov, ktorí si odvykli chovať sa ekonomicky normálne, nekupovali – ale nárokovali si, nepredávali – ale distribuovali. Preorientovanie na ekonomicky normálne chovanie podľa nových právnych noriem im a podnikom spôsobovalo ťažkosti.“ ŠIMOVIČ, M.: Hospodárskoprávne vzťahy vo svetle ustanovení vládneho nariadenia č. 100/1966 Zb. Právny obzor, 1967, s. 307.

³⁰ „Patnáct let jsme se na všech úsecích učili zdokonalovat model direktivního řízení. Direktivní byl samozřejmě plán, direktivní byly všechny zásahy nadřízených orgánů, vládními usneseními počínaje a každodenními opatřeními dnešních generálních ředitelství konče. Direktivní samozřejmě byla i všechna opatření ministerstev, národních výborů a generálních ředitelství, která byla obecnějšího charakteru a měla plášť právních předpisů, jako byly nescetné směrnice, výnosy, pokyny a pod. Za této situace nebylo možno prosazovat tezi, že právo je nástrojem řízení národního hospodářství – protože by si většina pod takovou tezí představovala, že sice nebude direktivní plán, že nesmí být přímé direktivní příkazy, že však bude možno i nadále chrlit směrnice, které pro podnik by byly zcela závazné. Bylo nutno nejdříve provést obrovskou očistu, a to nejen v předpisech, kterých bylo zrušeno na čtyři až pět tisíc, ale hlavně v myšlení hospodářských pracovníků – a tento proces zdaleka ještě neskončil. Mezi

Výsledky previerky právneho poriadku uskutočnenej podľa vládneho uznesenia č. 158/1966 a č. 463/1966 ukázali, že najmä na úseku právnych noriem nižšieho stupňa tzv. rezortnej legislatívy (vyhláška, smernice, pokyny, úpravy a pod.) platil neprehľadný, nezladený a navzájom si odporujúci rad rôznych predpisov, ktoré organizáciám neumožňovali primerané ekonomické chovanie a možnosť slobodnej dohody o predmete spoločného záujmu. Cieľom bolo vytvoriť predpoklady pre vznik aktivity už nie prostredníctvom neprehľadného počtu normatívnych aktov, ale hlavne využívania ekonomických pák a stimulov, ktoré len v prípade nevyhnutnosti mali byť doplnené priamymi príkazmi. Hospodárska činnosť sa mala vyvíjať voľne podľa zásady dovolené je všetko, čo nie je zakázané.

Vyhláškou predsedu vlády o zrušení smerníc, inštrukcií, výnosov a iných podobných predpisov niektorých ústredných orgánov štátnej správy č. 75/1966 Zb. došlo k zrušeniu niekoľkotisíc rezortných predpisov vydaných do konca roku 1965 a podstatne bol zúžený rozsah tých predpisov, ktoré zostali v platnosti.³¹ Zmeny v oblasti hospodárskoprávnych noriem boli zmenami trojakého druhu:

- boli zrušené právne predpisy, ktoré sa ocitli v zjavnom rozpore s novými princípmi a stali sa prekážkou pre samostatné počínanie podnikov,
- bol vydaný rad predpisov na zavedenie novej sústavy riadenia s účinnosťou od 1. 1. 1966, ako aj predpisy na realizáciu programu urýchleného zavedenia novej sústavy do praxe od 1. 1. 1967,
- nasledovať mala záverečná etapa, napríklad prijatie zákona o socialistickom podniku, jeho postavení a úlohe, zákona o hospodárskej arbitráži, resp. hospodárskych súdoch a pod.

Zákon o socialistickom podniku mal byť nezávislý na Hospodárskom zákonníku, mala sa zrušiť kategória štátnych hospodárskych organizácií. Samostatným zákonom mali byť upravené aj právne pomery družstevných organizácií.

V roku 1968 bol z predsedníctva vlády v súvislosti s už vtedy pripravovanou novelou Hospodárskeho zákonníka zaslaný najdôležitejším rezortom návrh na zrušenie Hospodárskeho zákonníka, v ktorom sa odporúčalo, aby na vzťahy medzi socialistickými organizáciami bola rozšírená platnosť Zákonníka medzinárodného obchodu, čo by znamenalo likvidáciu všetkých súvislostí medzi plánom a záväzkovými vzťahmi. Pod vplyvom osnovy zákona o socialistickom podniku bol Hospodársky zákonník považovaný za prakticky prekonaný a prejavovala sa snaha postupovať podľa pripravovaného zákona. Hospodársky zákonník v jeho vtedajšej podobe odzrkadľoval ducha administratívnej sústavy riadenia a nevyhovoval novým potrebám.³² Najzreteľnejšie to bolo napríklad v koncepcii plánu a hospodárskeho

významné úkoly např. patří prosazování zásady, že právní předpis je možno vydat jen na základě a k provedení zákona, a že další závazná opatření mohou být jako závazná vydána jen na základě a v rámci konkrétního zmocnění zakotveného v právním předpisu.“ VINŠ, J.: Právní řád – nástroj řízení národního hospodářství. *Arbitrážní praxe*, 1/1968, s. 2.

³¹ „Z celkového počtu 6 300 predpisov bolo ponechaných v platnosti 374. Významné bolo aj opatrenie, ktoré zaviedlo jednotný postup pri vydávaní právnych predpisov. Od roku 1967 vychádzali záväzné právne predpisy len v Zbierke zákonov ČSSR a v Ústrednom vestníku, ktorý začal vychádzať v roku 1967.“ TRÁVNÍČEK, Z.: Hospodářské právo a jeho působení v praxi. *Právní obzor*, 1967, s. 905.

³² „Súčasný stav Hospodárskeho zákonníka je do tej miery poplatný direktívnym metódam riadenia, že sa zdá nepravdepodobné, že by bolo možné odstrániť všetky nežiaduce aspekty len cestou novelizácie.

záväzku, funkcií hospodárskych zmlúv, postavení riadiacich orgánov v pomere k podnikom, ktoré boli poplatné princípom predošlého modelu plánovitého riadenia. Plán v roku 1968 prakticky stratil všetku autoritu.

V januári 1970 v uznesení k hlavným otázkam hospodárskej politiky strany zdôraznilo ÚV KSČ obnoviť úlohu národohospodárskeho plánu ako základného nástroja jednotného cieľavedomého riadenia ekonomických procesov. Postupne sa začalo národné hospodárstvo „konsolidovať“. Obnovila sa funkcia plánu a nasledoval rad opatrení na obnovu funkcií štátu. V prvej polovici sedemdesiatych rokov bolo v súlade so závermi XIV. zjazdu KSČ hlavnou úlohou hospodárskej legislatívy „prekonať nepriaznivé dôsledky ekonomického vývoja.“

Na konci roka 1970 bol vydaný súbor zákonov, ktoré vychádzali z ústavného zákona č. 125/1970 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 143/1968 Zb. o česko-slovenskej federácii. V súvislosti s týmito zmenami bol novelizovaný Hospodársky zákonník na základe zákona č. 138/1970 Zb. úplné znenie pod č. 37/1971. Cieľom novelizácie bolo posilniť plánovité riadenie národného hospodárstva, posilniť uplatňovanie celospoločenských záujmov, zvýraznil sa význam Hospodárskeho zákonníka. Stratili platnosť viaceré právne predpisy, ktoré znemožňovali použitie Hospodárskeho zákonníka – napríklad vyhláška č. 139/1965 Zb.

Resumé

V priebehu rokov 1949 – 1964 sa pripravovala a stabilizovala pomerne premyslená a vyskúšaná právna úprava ekonomických vzťahov, ktorá v roku 1964 vstúpila do rámca nového Hospodárskeho zákonníka. Táto právna úprava, ktorej základom sa stali sovietske myšlienky, vybudovala ideologicky akceptovaný základ normatívneho systému, ktorý pripúšťal určité menej významné odchýlky v pevnom rámci, ktorý bol nedotknuteľný. Tým rámcom bolo spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, centrálne riadené plánované hospodárstvo, v ktorom vystupujú len verejné a štátom ovládané subjekty, z ktorého sú úplne vylúčené súkromné osoby.

V období príprav Hospodárskeho zákonníka sa pracovalo už aj na koncepcii novej ekonomickej reformy, ktorá vychádzala zo zásady, že ekonomicky riadiť možno účinnejšie než direktívne. Rozpis plánu alebo iný riadiaci hospodárskoprávny akt prestal byť výlučným dôvodom vzniku hospodárskych vzťahov medzi socialistickými organizáciami. V roku 1966 bol prijatý program urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia, ktorý sa právne realizoval vo vládnom nariadení č. 100/1966 Zb. o plánovitom riadení národného hospodárstva. Ním sa ďalej oslabilo centrálne riadenie v prospech pôsobenia trhového mechanizmu. Postupne sa vytvorila celá sústava riadenia vychádzajúca z prevahy ekonomického spôsobu riadenia národného hospodárstva. Hospodársky zákonník, ktorý odzrkadľoval administratívnu sústavu riadenia bol v roku 1968 pod vplyvom osnovy zákona o socialistickom podniku považovaný za prakticky prekonaný. V januári 1970 zdôraznilo ÚV KSČ obnoviť úlohu národohospodárskeho plánu ako základného

Podľa môjho názoru bude nutné prebudovať celý systém zákona a to sa novelou uskutočniť nedá.“
ČAPEK: Ke změnám hospodářství. Právník, 1971, č. 4, s. 281-288.

nástroja jednotného cieľavedomého riadenia ekonomických procesov a postupne sa začalo národné hospodárstvo „konsolidovať“.

Summary

In years 1949-1964 elaborated and tested legal layout of economical relations was being prepared and stabilized, which in 1964 joined the new Economic code. This legal arrangement, which root were soviet ideas, built ideologically accepted base of normative system, which permitted some, less important, deviations in firm scope that was untouchable. The scope was social ownership of manufacturing means, centrally administered planned economy in which only public and state lead subjects were included, where private people were totally segregated. In period when Economic code was being prepared, also a conception of new economic reform was worked on, which resulted from principle that you can lead more effectively than directly. The schedule of the plan or other leading economic-legal act ceased to be the only reason of formation of economic relations between socialistic organizations. In 1966 a program of accelerated implementation of a new system of leading was approved, which was being legally implemented in governmental provision number 100/1966 Zb. about systematic leading of national economy, by which central administration was weakened in favor of market mechanism leverage. Gradually the whole system of administration was created derived from preponderance of economical way of leading of the national economy. In 1968 Economic code, this was under influence of law warp about socialistic establishment, which defined the character of administrative system of leading considered as practically undergone. In January 1970 ÚV KSČ emphasized to renovate the task of economic plan as a basic tool of united purposeful leading of economical processes and the national economy began to consolidate gradually.

VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÉHO TRESTNÉHO PRÁVA V ROKOCH 1948 – 1961

(TRESTNÝ ZÁKON Z ROKU 1950 A MATERIÁLNE PONÍMANIE TRESTNÉHO PRÁVA)

Mgr. Andrea Kluknavská

Úvod

Československé trestné právo prešlo po druhej svetovej vojne mnohými zmenami, ktoré ovplyvnili celý právny systém Československej republiky. Prvá časť príspevku je venovaná historickému prehľadu noriem z oblasti trestného práva so zameraním na trestné zákonodarstvo v päťdesiatych rokoch minulého storočia a stručnému rozboru najvýznamnejších častí zákona č. 86/1950 Zb. Trestného zákona, ktorý zaviedol podľa sovietskeho vzoru do trestného práva materiálne chápanie (ponímanie) trestného činu. Druhá časť je venovaná historickým aspektom materiálneho chápania (ponímania) trestného práva, s ktorým sa po prvýkrát stretávame už v období osvietenstva.

1. Vývoj československého trestného práva v rokoch 1948 – 1961

V trestnom práve sa najviac prejavuje a vystupuje povaha a spôsob uskutočňovania moci, formy a metódy uplatňovania represie proti všetkým, ktorí vážne porušujú hlavné pravidlá existencie daného štátne usporiadaného spoločenského celku. Zároveň na vývoji trestného práva je možné dokumentovať i zmeny spoločensko-politických koncepcií. V tomto kontexte preskúmam vývoj trestného práva na území Československa od roku 1945 do roku 1961, keďže ide o obdobie významných zmien v československom právnom systéme, i v oblasti trestného práva.

Po skončení druhej svetovej vojny v roku 1945 bolo potrebné potrestať vojnových zločincov, zradcov, kolaborantov a poskytnúť ochranu ČSR, preto boli za krátku dobu uskutočnené mnohé zmeny a novelizácie trestného práva. Popri existujúcich právnych predpisoch bolo potrebné vydať celý rad zákonov, ktoré by právne zabezpečili rozvoj vojnou zničeného štátu.

Po prevzatí politickej moci komunistami platili v Československu základné trestné zákony a poriadky z obdobia prvej ČSR a rakúsko-uhorskej monarchie. Tieto boli stabilné, svojím obsahom liberálne, s početnou judikatúrou a komentármi. V revolučnom období po máji 1945 do tejto úpravy zasahovali a inú kvalitatívnu rovinu trestného práva predstavovali mimoriadne inštitúty, ako boli retribučné dekréty v Čechách a retribučná norma – nariadenie SNR na Slovensku, na ktorých základe boli stíhaní kolaboranti s nacistickou okupačnou mocou. V období rokov 1945 až 1948 došlo k vydaniu dôležitých právnych noriem, a to najmä dekrétu prezidenta č. 16/1946 Zb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch, ktorý bol podkladom na vydanie zákona č. 115/1946 Zb. o právnosti konaní súvisiacich s bojom o znovunadobudnutie slobody Čechov a

Slovákov, ako i dekrétu č. 17/1945 Zb. o Národnom súde.¹ Tieto normy boli čiastočne zmenené a doplnené z dôvodu prebiehajúcich politických a spoločenských zmien.

Ďalšiu skupinu povojnových dekrétov prezidenta republiky, ktoré mali okrem povahy retribučnej – sankčnej aj povahu preventívnu, tvoria znárodňovacie dekréty. K znárodneniu majetku boli vydané osobitné dekréty prezidenta republiky č. 100/1945 Zb. až 103/1945 Zb., ktoré boli zákonom č. 165/1946 Zb. o trestnej ochrane národných podnikov, znárodnených podnikov a podnikov pod národnou správou značne rozšírené. Na túto právnu úpravu nadväzoval aj zákon č. 27/1947 Zb. o trestnej ochrane uskutočňovania dvojročného hospodárskeho plánu a zákon č. 15/1947 Zb., ktorý bol zameraný proti rozmáhajúcemu sa čiernemu obchodu a ekonomickým machináciám po skončení druhej svetovej vojny.² Cieľom bola požiadavka znárodnenia kľúčových odvetví ťažkého priemyslu, baní, bankovníctva a poisťovníctva. S touto požiadavkou sa nestretávame po prvýkrát v povojnovom období, ale objavuje sa už počas londýnskeho exilu i v programoch domáceho odboja. Trestné právo sa zmenilo z práva rýdzo trestného a nabralo inú dimenziu. Trestné právo začalo zabezpečovať rôzne úlohy pri vytváraní spoločenských vzťahov nevyhnutných pre budovanie spoločnosti odlišnej od spoločnosti kapitalistickej.

Od polovice roku 1948 ovplyvňoval politický vývoj v Československu postupne sa vyhrocujúci vzťah medzi komunistickou mocou a jej odporcami, čím sa na základe politických zmien zmenil charakter ČSR a jej spoločenské zriadenie. Ten sa začal jednak prejavmi nesúhlasu s pofebruárovou politikou KSČ a viedol k nastoleniu ostrého postupu, ktorý KSČ vyhlásila na potlačenie akýchkoľvek prejavov opozície. Následne si KSČ tento ostrý postup odôvodnila nutnosťou zaviesť diktatúru proletariátu a potlačením „reakcie“.³ V súlade s prehlásením Josifa V. Stalina hovorila KSČ tiež o „zostrovaní triedneho boja v dobe prechodu od kapitalizmu k socializmu“ a jej politika súvisela i s celkovou napätou medzinárodnou situáciou.⁴

¹ VLČEK, E.: *Dějiny trestního práva v Českých zemích a v Československu*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 48.

² BALÁŽ, P.: *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava : Iura Edition, 2001, s. 20.

³ KUKLÍK, J.: *Vývoj Česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde 2009, s. 146.

⁴ Vnútorňý triedny boj a studená vojna, ktorá nastala po druhej svetovej vojne rozdelením sveta na dva tábory (socialistický a kapitalistický) vyvolali nepriaznivú politickú situáciu.

Za začiatok studenej vojny veľa historikov považuje prejav amerického prezidenta Harry S. Trumana z 12. marca 1947, ktorým sformuloval novú smernicu zahraničnej politiky USA (takzvaná Trumanova doktrína). Truman v prejave vyhlásil, že USA sa majú stať garantom slobody a demokracie všade vo svete a majú poskytovať pomoc krajinám ohrozených diktátormi, totalitou, či už zvonka alebo zvnútra. Pomoc má byť finančná, hospodárska, ale aj vojenská. V marci 1946 predniesol Winston Churchill svoj slávny fultonský prejav, ktorý po prvýkrát použil termín železná opona. V roku 1948 prišli USA s ponukou ekonomickej obnovy zničeného európskeho hospodárstva. Plán dostal názov *Marshallov plán*. Marshallov plán bol schválený na Konferencii v Paríži (12. júla – 22. septembra 1947). Práve ten definitívne rozdelil Európu na dva mocenské bloky. Štáty, ktoré plán hospodárskej pomoci odmietli, ostali v mocenskom bloku Sovietskeho zväzu.

Konflikt prechádzal horúcejšími a chladnejšími fázami, rovnako ako aj pokojnejšími a konfliktnejšími obdobiami. Kríza sa vyhrotila napríklad počas Berlínskej blokády. K ďalšiemu významnému stretu demokratického sveta na čele s USA a ZSSR a jeho mocenského bloku došlo na Kórejskom polostrove. Vojnu medzi juhom podporovaným USA a severom podporovaným ZSSR a Čínou ukončila v máji 1954 konferencia v Ženeve. Po Stalinovej smrti (5. marec 1953) predstaviteľia ZSSR (Ma-

Ciele nového režimu v tejto oblasti mali pomôcť dosiahnuť predovšetkým trestné právo a trestná represia.⁵

Porušovanie socialistickej zákonnosti sa rozvinulo najmä po roku 1948 a vyvrcholilo politickými procesmi. Medzi najznámejšie politické procesy patrí proces s gen. Píkom, Miladou Horákovou (celé autobusy vybraných ľudí na pojednávaní, exemplárny príklad – zásada verejnosti), či proces tzv. protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym.

K prelomu došlo v roku 1948 (zákon č. 88/1948 Zb. o zmene trestných zákonov a poriadkov, zákon o zľudovení súdnictva č. 319/1948 Zb., zákon 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, zákon č. 232/1948 o štátnom súde ako špeciálnom). Keďže úprava trestného práva nevyhovovala, bola na jeseň 1948 vyhlásená tzv. právnická dvojročnica, počas ktorej sa mali pripraviť návrhy noriem, ktoré mali znamenať zmenu celého právneho systému spolu s vypracovaním nového Trestného zákona.

Osobitné miesto v komunistickom zákonodarstve mal zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, ktorý mal zabezpečiť právnu ochranu novému politickému zriadeniu.⁶

Genéza jeho vzniku je zložitá a siaha ešte do obdobia ohraničeného rokmi 1945 – 1948. V diskusii imunitného výboru Národného zhromaždenia o vydaní poslancov DS Jána Kempného a Miloša Bugára na trestné stíhanie roku 1947 sa opäť otvorila otázka nejednotnosti zákona, ktorý by postihoval trestné činy politickej povahy. Protištátne trestné činy sa teda mali na celom území ČSR trestať jednotne podľa zákona č. 50/1923 Sb. Jednotný postup v trestných veciach proti štátu a jeho zriadeniu potom priniesol zákon č. 182/1947 Zb. prijatý dňa 24. 10. 1947. Tento stav však nebol konečný. Zákon na ochranu republiky z roku 1923 bol zastaraný a vyžadoval buď novelizáciu, alebo vypracovanie novej osnovy.⁷

Spravodajca k nutnosti prijať nový zákon na ochranu republiky v Národnom zhromaždení vyhlásil okrem iného nasledujúce: „*Sú ľudia, ktorí sa pýtajú, prečo*

lenkov a Chruščov) začali naberať nový kurz smerovania v medzinárodnej politike, prejavili ochotu rozmraziť vzťahy medzi ZSSR a západnými mocnosťami.

Dohoda o zapojení Nemecka do NATO z 23. októbra 1954 z Paríža mala tieto výsledky:

- ukončila okupačný štatút Nemecka a uznala Spolkovú republiku Nemecko za suverénny a nezávislý štát,
- prijatie Nemecka do NATO,
- položila základ výstavby Bundeswehru s obmedzeniami.

ZSSR a jeho satelity považovali Parížsku zmluvu za ohrozenie svojej bezpečnosti. Reakciou na ňu bolo založenie vojensko-politického zoskupenia Varšavská zmluva v roku 1955, do ktorej zapojilo ZSSR aj východnú časť Nemecka – Nemeckú demokratickú republiku.

Studená vojna bola vyhrotená aj v rokoch 1957 až 1975 počas vojny vo Vietname. Ďalším horúcim okamihom studenej vojny bolo odhalenie CIA (v októbri 1962), že sa na Kube v tajnosti budovali odpaľovacie zariadenia pre sovietske atómové rakety, ktoré boli schopné zasiahnuť ciele na území Spojených štátov amerických. Konflikt býva označovaný ako Kubánska kríza. Dňa 24. decembra 1979 začala invázia Sovietskeho zväzu do Afganistanu. USA podporovali odporcov invázie.

⁵ KUKLÍK, J.: *Vývoj Česko-slovenského práva...*, cit. dielo, s. 146.

⁶ BALÁŽ, P.: *Trestné právo hmotné...*, cit. dielo, s. 21.

⁷ PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúra moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 20.

*vlastne Národné zhromaždenie prejednávava nový zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky, keď máme starý zákon na ochranu republiky z roku 1923? Na túto otázku možno odpovedať takto: Pretože štát v roku 1923 bol inou republikou s iným štátnym zriadením a inou hospodárskou sústavou, než je ľudová demokracia v roku 1948, a teraz preto možno zákonom vytvoriť k ochrane buržoáznej demokracie a kapitalistického poriadku chrániť ľudovú demokraciu socializujúcu.*⁸

Aj z tohto prehlásenia je možné vyvodit', že hlavným účelom zákona bolo stíhanie odporcov komunistického režimu. Chránený totiž nemal byť už len samotný štát a jeho územná celistvosť, ale práve aj v štáte panujúce „ľudovodemokratické“ zriadenie.⁹

Významnou novinkou zákona na ochranu ľudovo demokratickej republiky bolo znovuzavedenie pojmu velezrada do československého trestného práva. Práve tento zločin spolu so zločinnými útokmi na život ústavných činiteľov, vyzvedačstvom, vojnového záškodníctvom a telesného poškodenia ústavných činiteľov mohol byť trestaný aj smrťou. Okrem toho došlo k výraznému zvýšeniu trestných sadzieb u väčšiny skutkových podstat (zákon č. 50/1923 Sb. poznal trest smrti len za vojenskú zradu).¹⁰

K skutkovým podstatám, ktoré by sme našli v zákone na ochranu republiky z roku 1923, pribudli zločiny podpory a propagácie fašizmu a podobných hnutí, zneužitie úradu duchovného a nové boli aj ustanovenia ochraňujúce hospodárske zriadenie „ľudovo demokratického“ režimu, centrálné plánovanie predovšetkým ako ochrana proti sabotáži a „ohrozeniu jednotného hospodárskeho plánu“,¹¹ ale i strata čestných práv občianskych, strata štátneho občianstva atď. Novinkou bola aj skutková podstata § 40 spomínaného zákona „zločin neoprávneného opustenia republiky a neuposlušnosť výzvy k návratu“. Nové skutkové podstaty naplňali hlavné ciele nového režimu a zvýraznili novú funkciu trestného práva pri budovaní socialistickej spoločnosti.

Po prvý raz v dejinách moderného trestného práva sa v spomínanom zákone uplatnila zásada tzv. nepodloženej notoriety.¹² Dôvodom bola masová politická emigrácia z ČSR po februári 1948. Nedovolené prekročenie hraníc bolo pred rokom 1948 kvalifikované ako správny priestupok stíhaný okresným národným výborom. S použitím notoriety sa už krátko po februári 1948 kvalifikovalo ako zločin úkladov (prípadne pokus o tento zločin). Zákon č. 231/1948 Zb. to už kvalifikoval ako velezradu. Automaticky sa totiž predpokladalo, že páchatel má úmysel spolčiť sa v zahraničí s cudzou nepriateľskou mocnosťou a bude pracovať proti ľudovej demokracii.

Na zákon o ochrane ľudovodemokratickej republiky priamo nadväzoval zákon č. 232/1948 Zb. zo dňa 6. 10. 1948 o Štátnom súde. Aj zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. sa viazal na zákon č. 51/1923 Sb. o Štátnom súde, ktorému boli určené osobitne ťažké delikty podľa zákona na ochranu republiky. Tento zákon

⁸ KUKLÍK, J.: *Vývoj Česko-slovenského práva...*, cit. dielo, s. 147.

⁹ Tamže, s. 147.

¹⁰ Tamže, s. 147.

¹¹ Tamže, s. 148.

¹² Notorieta – všeobecná známosť, skutočnosť, ktorú už nie je potrebné ďalej zisťovať a dokazovať.

bol nahradený zákonom č. 68/1935 Sb. o vrchných súdoch ako súdoch štátnych. Týmto zákonom sa vytvorili päťčlenné sudy pri každom vrchnom súde.¹³

Ako vyplýva z dôvodovej správy k zákonu o Štátnom súde a aj okolností jeho zriadenia, bol vytvorený preto, aby bolo zaistené jednotné posudzovanie trestných činov podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky.¹⁴ Podľa § 17 zákona o Štátnom súde mu totiž náležalo „*konať pojednávanie a rozhodovať o týchto trestných činoch podľa zákona zo 6. októbra 1948, č. 231 Zb., na ochranu ľudovodemokratickej republiky*“, čo bolo po prijatí Trestného zákona z roku 1950 pozmenené na rozhodovanie vecí podľa jeho prvej hlavy.

Štátny súd sídlil v Prahe a prislúchalo mu konať vo veciach, u ktorých bolo možné uložiť trest smrti alebo trest odňatia slobody na dlhšie než na desať rokov a o tých, u ktorých štátny prokurátor navrhol, aby o nich konal Štátny súd. Posledná uvedená kategória naviazala na líniu neštandardných právnych riešení v oblasti trestného práva.¹⁵

Verejná žaloba bola u Štátneho súdu reprezentovaná tzv. štátnou prokuratúrou. Na jej čele stál štátny prokurátor, podriadený priamo ministrovi spravodlivosti. Obhajobu mohol u Štátneho súdu vykonávať len advokát zapísaný vo zvláštnom zozname vedenom ministerstvom spravodlivosti. V súdnictve došlo k zásadným personálnym zmenám, tak aby personálne obsadenie súdov zodpovedalo „*triednej skladbe spoločnosti*“.¹⁶

Štátny súd sa skladal z prezidenta a z potrebného počtu viceprezidentov, z občianskych a vojenských sudcov z povolania a sudcov z ľudu. Právny základ k pokračujúcej laizácii súdnictva dala Ústava z 9. mája, ktorá ustanovila, že sudy vykonávajú svoju moc spravdla v senátoch, ktoré sa skladajú zo sudcov z povolania a zo sudcov z ľudu. Tým sa určil princíp čiastočného odbyrokratizovania súdnictva a jeho zľudovenia.¹⁷ Ďalším prelomovým predpisom v oblasti súdnictva prijatým v roku 1948 bol zákon č. 319/1948 Zb. o zľudovení súdnictva, ktorý ako prvý realizoval zásady Ústavy z 9. mája. Znamenal likvidáciu sto rokov sa vyvíjajúcej súdnej organizácie a prispôbenie súdnej organizácie krajskému zriadeniu národných výborov. Tento zákon zaviedol pre všetky riadne sudy sudcov z ľudu, „*postavil ich na roveň sudcom z povolania a bola im zaistená majorita*“.¹⁸

Sudcom z ľudu mohol byť československý občan vo veku 30 až 60 rokov, ktorý bol zapísaný v stálom voličskom zozname, bol občiansky bezúhonný, štátne spoľahlivý a oddaný ľudovodemokratickému zriadeniu. Sudcovia z ľudu mali byť rovní sudcom z povolania. Dôsledkom účasti sudcov z ľudu bolo zrušenie viacerých mimoriadnych súdov, pretože sa u sudcov z ľudu predpokladali špecifické znalosti dovtedy zabezpečované osobitnými laickými alebo expertnými subjektmi pôsobiacimi pri výkone uvedeného mimoriadneho súdnictva.

¹³ ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 211.

¹⁴ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : KEY Publishing, 2007, s. 36.

¹⁵ ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy...*, cit. dielo, s. 211.

¹⁶ Tamže, s. 211.

¹⁷ KUKLÍK, J.: *Vývoj Česko-slovenského práva...*, cit. dielo, s. 147.

¹⁸ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území...*, cit. dielo, s. 36.

Zákon o zľudovení súdnictva predovšetkým zjednodušil celú súdnu sústavu a zaistil jej unifikáciu na celom území Československej republiky a zároveň nahradil trojinštančný systém dvojínštančným.

Zrušil doterajšie zemské sudy a obvody a sídla krajských a okresných súdov boli prispôsobené obvodom a sídlam krajských a okresných národných výborov. Zrušil taktiež okresný a krajský obchodný súd v Prahe pracovné sudy, rozhodcovské sudy sociálneho poistenia, poisťovacie sudy, banícke rozhodcovské sudy a vrchný banícky rozhodcovský súd. Zanikli tiež porotné sudy a sudy mládeže.

Keďže situácia v trestnom zákonodarstve bola i naďalej neuspokojivá, pretože, ako už bolo spomenuté, platili staré zákony z čias bývalého Rakúsko-Uhorska (iný zákon platil v Čechách a iný na Slovensku), pretrvával teda právny dualitmus,¹⁹ a okrem toho iné normy platili pre civilné osoby a iné pre osoby vojenské, bolo potrebné vydať nový Trestný zákon s jednotnou pôsobnosťou na celom území ČSR, ktorý by platil jednotne pre všetky osoby, preto boli v rámci tzv. právnickej dvojročnice zahájené práce na návrhu Trestného zákona.

Dňa 12. júla 1950 schválilo Národné zhromaždenie osnovy štyroch právnych predpisov, a to Trestného zákona (zákon č. 86/1950 Zb.), Trestného poriadku (zákon č. 87/1950 Zb.), Trestného zákona správneho (zákon č. 88/1950 Zb.) a Trestného poriadku správneho (zákon č. 89/1950 Zb.).

Zákonodarca v § 1 (účel) Trestného zákona č. 86/1950 Zb. uvádzal: „*Trestný zákon chráni ľudovodemokratickú republiku, jej socialistickú výstavbu, záujmy pracujúceho ľudu a jednotlivca a vychováva na dodržovanie pravidiel socialistického spoluzitia.*“ Svoj triedny obsah formuloval vo všeobecných zásadách i v jednotlivých ustanoveniach všeobecnej i osobitnej časti, najmä v dikcii účelu Trestného zákona, účelu trestu a potom v jednotlivých skutkových podstatách, určených predovšetkým na ochranu republiky.

Podľa vzoru Sovietskeho zväzu stanovil zákon ako jednu zo zásad trestného práva materiálne chápanie (ponímanie) trestného činu. Ten definoval ako spoločensky nebezpečné konanie, ktorého výsledok uvedený v zákone páchatel' zaviniť. Základnou zmenou oproti predchádzajúcej právnej úprave bolo spomínané nové chápanie (ponímanie) trestného činu a rozdielna kategorizácia trestných deliktov. Predchádzajúca tripartícia trestných činov (zločin – prečin – priestupok) prebraná nebola. Zákon poznal len jeden druh deliktu, a to trestný čin.

Z trestného práva zmizlo rozlišovanie politických deliktov od kriminálnych. Politické delikty sa javili ako najhoršie kriminálne činy. Na základe toho bol odstránený odlišný režim u politických a kriminálnych delikventov so všetkými nepriaznivými dôsledkami.²⁰

Zo základov trestnej zodpovednosti stojí za zmienku príliš široká koncepcia pokusu trestného činu. Konanie nebolo vôbec bližšie vymedzené, postačovalo, že bolo nebezpečné pre spoločnosť a že sa ho páchatel' dopustil v úmysle spáchať trestný čin. Tým bolo umožnené, aby pod pokus trestného činu boli subsumované i konania dosiaľ vzdialené od dokonania, ktoré by sme dnes označili za prípravu k trest-

¹⁹ Za celé obdobie trvania prvej československej republiky sa nepodarilo i napriek snahám prijať nové kódexy trestného práva, ako trestného tak i hmotného. Pokusy naviazovať na prvorepublikové snahy o unifikáciu trestného práva či jeho novú kodifikáciu neboli v povojnovom období veľmi úspešné.

²⁰ JIČÍNSKY, Z.: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha : Prospektum, 1992, s. 49-50.

nému činu. Príprava k trestnému činu nebola stanovená ako všeobecná forma trestnej činnosti, i keď u niektorých skutkových podstát bola obsiahnutá v jeho znakoch, teda stíhaná ako dokonaný trestný čin.²¹ Napríklad. spolčenie bolo jednak samostatným trestným činom (§ 166), jednak bolo znakom skutkových podstát niektorých ďalších trestných činov (§ 78 ods. 2, § 79, § 84 ods. 2 a v ďalších).

Systém sankcií bol založený na dualizme. Trestný zákon rozlišoval medzi trestami a ochrannými opatreniami. Medzi ochranné opatrenia patrili ochranné liečenie (§ 70), ochranná výchova (§ 71), zhabanie (§ 74).

Účelom trestu (§ 17) bolo:

- a) zneškodnenie nepriateľa pracujúceho ľudu,
- b) zabránenie v páchatel'ovi ďalšom páchaní trestných činov a vychovávať ho na to, aby dodržiaval pravidlá socialistického spoluzitia,
- c) pôsobiť výchovne na ostatných členov spoločnosti.

Trestný zákon predovšetkým chránil „ľudovodemokratickú republiku, jej socialistickú výstavbu a záujmy pracujúceho ľudu“ a až na poslednom mieste záujmy jednotlivca. Za cieľ si kládol výchovu k dodržiavaniu pravidiel socialistického spoluzitia, pričom proti nepriateľom mal pôsobiť predovšetkým represiou, voči nie dosť „uvedomelým“ pracujúcim prevenciou.²²

V novelách po roku 1961 sa postupne upustilo od triednej definície účelu trestu. V súčasnosti je účelom trestu podľa Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. *„chrániť spoločnosť, teda celú spoločnosť nielen pracujúci ľud, pred páchatel'mi trestných činov, má zabrániť odsúdenému v ďalšom páchaní trestnej činnosti a vychovať ho k tomu, aby viedol riadny život, a tým výchovne pôsobil aj na ostatných členov spoločnosti.“*

Tresty sa delili na hlavné (trest smrti, odňatia slobody a nápravné opatrenia) a vedľajšie tresty (strata štátneho občianstva, strata čestných práv občianskych, vylúčenie z vojska, strata vojenskej hodnosti, prepadnutie majetku, peňažný trest, zákaz činnosti, vyhostenie, zákaz pobytu, uverejnenie rozsudku, prepadnutie veci). Vedľajšie tresty bolo možné uložiť len spolu s hlavným trestom. Podľa § 24 bolo možné podmiennečné odsúdenie. Trest dočasného odňatia slobody nesmel ani po zvýšení byť viac ako 25 rokov. Ustanovenie § 30 dovoľovalo zníženie trestu pod dolnú hranicu trestnej sadzby.

Zníženie trestu a podmiennečné odsúdenie bolo u niektorých trestných činov zákonom vylúčené. Naopak u niektorých trestných činov bol obligatórne ukladaný trest peňažný (napr. § 132, § 133) a prepadnutie majetku (napr. § 130, § 131). Ustanovenie § 36 upravovalo smutne známy inštitút zaradenia do tábora nútených prác (zrušený zákonom č. 63/1956 Zb.) Podľa § 36 *„kto trestným činom prejavil nepriateľstvo k ľudovodemokratickému poriadku a za výkonu trestu nepreukázal svojou prácou a svojím správaním sa polepšenie oprávňujúce na nádej, že povedie riadny život pracujúceho človeka, môže byť po odpykaní celého trestu dočasného odňatia slobody zaradený do tábora nútených prác na tri mesiace, až dva roky.“*

²¹ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území...*, cit. dielo, s. 411.

²² Tamže, s. 411.

Trestný zákon bol teóriou kritizovaný²³ za mnohokrát neodôvodnené značné rozdiely v trestných sadzbách niektorých trestných činov v osobitnej časti. Rozdielna výška trestnej sadzby odrážala disproporciu medzi chránenými záujmami. Zvlášť boli preceňované majetkové záujmy v pomere k ochrane osôb. Napríklad za úmyselné ublíženie na zdraví (§ 219) hrozil trest odňatia slobody až na 6 mesiacov, zatiaľ čo za nedbanlivostné spôsobenie škody nie nepatrnej na majetku ľudového družstva (§ 246) až jeden rok.

Nová kodifikácia nenadviazala na progresívnu prvorepublikovú úpravu trestného súdnictva nad mládežou (zákon č. 48/1931 Sb.). I napriek tomu sa aspoň v osobitnej časti stanovila odchýlka pre trestanie mladistvých (§ 56 až § 63), nebol to však už ucelený a špecializovaný systém justície mládeže. Podľa § 59 mladistvému nebolo možné uložiť: trest smrti, stratu štátneho občianstva, stratu čestných práv občianskych, vylúčenie z vojska, zákaz činnosti, zákaz pobytu, uverejnenie rozsudku.

Otázke systematiky osobitnej časti sa prikladal veľký politický význam.²⁴ Zdôrazňoval sa najmä rozdiel od systémov buržoázneho trestného práva. Poradie hláv bolo určené objektívnym významom spoločenských vzťahov určitého druhu z hľadiska záujmu robotníckej triedy.²⁵

Zvláštna časť bola rozdelená do desiatich hláv. Na prvom mieste bola ochrana republiky. Druhá hlava chránila hospodárske záujmy. Tretia hlava obsahovala ustanovenia o trestných činoch proti poriadku vo veciach verejných. Štvrtá hlava obsahovala trestné činy všeobecne nebezpečné, piata chránila rodinu a mládež. Šiesta hlava bola tvorená trestnými činmi proti životu a zdraviu. Objektom siedmej hlavy bola sloboda a dôstojnosť človeka. Majetkové trestné činy nájdeme v ôsmej hlave. Trestné činy deviatej hlavy zahrňovali trestné činy proti brannosti. Podľa desiatej hlavy sa postihovali trestné činy vojenské.

Trestné činy proti republike boli rozdelené do piatich oddielov na trestné činy proti základom republiky, proti bezpečnosti republiky, proti obrane vlasti, proti ústavným činiteľom, osobitne ohrozujúce poriadok vo veciach verejných.

V prvom oddieli nájdeme také trestné činy, ako je velezrada (§ 78), združovanie proti republike (§ 79, § 80), poburovanie proti republike (§ 81, § 82) sabotáž (§ 84, § 85). Z druhého oddielu možno spomenúť trestný čin opustenia republiky (§ 95), zo štvrtého oddielu znižovanie vážnosti prezidenta republiky (§ 110) alebo hanobenie ústavného činiteľa (§ 111). Posledný piaty oddiel obsahuje okrem iného skutkové podstaty trestných činov zneužitia náboženskej funkcie (§ 123) alebo iné nepriateľské jednanie proti republike (§ 123).

Za mnohé zo spomenutých trestných činov hrozil doživotný trest odňatia slobody alebo trest smrti. U niektorých z nich dokonca trest smrti uvedený ako jediná možnosť sankcie (§ 78 ods. 3, § 86 ods. 3, § 99 ods. 3, § 101 ods. 2). Zmiernenie trestu smrti umožňoval § 29. Miesto trestu smrti bolo možné uložiť odňatie slobody na doživotie alebo na 15 až 25 rokov, tento trest bol vzhľadom na osobu páchatelia alebo na závažnosť poľahčujúcich okolností neprímerane prísny. Tým sa líšila úpra-

²³ BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 563.

²⁴ Tamže, s. 563.

²⁵ Tamže, s. 564.

va Trestného zákona z roku 1950 od zákona č. 231/1948 Zb., ktorý takúto možnosť nestanovil. Podmienečné odsúdenie, ako i zníženie trestu bolo u niektorých trestných činov výslovne vylúčené (napr. § 80 ods. 3, § 81 ods. 2), i keď inak boli splnené podmienky pre aplikáciu týchto inštitútov.

Z hľadiska formy zavinenia bolo možné niektoré trestné činy spáchať i z neobanlivosti. Tak to bolo napr. pri trestnom čine poburovania proti republike (§ 82), ohrozenie štátneho tajomstva (§ 89), vierolomnosť (§ 94), ohrozovanie záujmu republiky v cudzine (§ 97).

I napriek tomu, že bola analógia v neprospech páchatel'a zakázaná, možno nájsť množstvo trestných činov, ktorých znaky sú vymedzené tak široko, že je v nich analógia v neprospech páchatel'a skrytá.²⁶ Ako príklad môžeme uviesť napr. § 129 – nepriateľské konanie proti republike, ktorého sa dopustí ten, kto úmyselne ohrozí všeobecný záujem konaním nepriateľským ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu alebo spoločenskému poriadku republiky. Široký priestor poskytoval pre účelový výklad pojmy ako poburovanie (v § 81), či podvracanie (v § 79).

Trestný zákon správny obsahoval z hľadiska formálneho i obsahového množstvo zhodných rysov s Trestným zákonom. Jeho úlohou bolo zhrnúť celú materiu tejto oblasti, doposiaľ roztrieštenú v mnohých správnych normách. Podľa trestného správneho poriadku boli stíhané priestupky. Ich pojem v ňom nebol definovaný, resp. bol definovaný negatívne ako činy, ktoré neboli trestné podľa Trestného zákona. Analógiu oboch predpisov môžeme vidieť v tom, že sa i v tomto zákone vychádzalo z materiálneho chápania (ponímania) priestupku, rovnako bola upravená hranica veku pre vznik zodpovednosti, i tu sa tresty delili na hlavné (odňatie slobody, verejné pokarhanie a pokuta) a vedľajšie (prepadnutie majetku, zákaz činnosti, zákaz pobytu, prepadnutie veci) atď. Rovnako bola usporiadaná osobitná časť tak, aby bola zjavná dôležitosť záujmov a vzťahov. Najprv boli preto zaradené ustanovenia o ochrane hospodárstva, potom zriadenia, štátneho aparátu atď.

V zákone č. 87/1950 Zb. Trestnom poriadku sa zvýraznilo triedne zameranie trestného konania vymedzením jeho účelu, zdôraznením jeho výchovnej stránky. Prikazoval občanom pomáhať a dosiahnuť účel trestného konania (§ 1). Triedny charakter zvýrazňoval § 2, ktorý ustanovoval, že: „*Prejednávanie vecí sa má diať tak, aby vychovávalo občanov na ostražitosť voči nepriateľom pracujúceho ľudu a iným rušiteľom jeho budovateľského úsilia a na plnenie občianskych povinností.*“ Ustanovoval zásadu objektívnej pravdy a socialistickej zákonnosti, najmä vykonaním zásady ústnosti a bezprostrednosti, verejnosti, voľného hodnotenia dôkazov, prezumpcie neviny či právo na obhajobu. V priebehu celého konania bol nadriadený prokurátor (§ 2) poverený strážiť socialisticкую zákonnosť. Obvinený sa dozvedel o dôkazoch proti nemu až z textu obžaloby, resp. až počas hlavného konania. Nebol stanovený rozsah a spôsob dokazovania pred súdom, takže sa výpovede svedkov čítali. Rozhodovali návrhy prokurátora, návrhy obhajoby na doplnenie dokazovania boli prevažne zamietané. Objavujú sa kritické hlasy, ktoré poukazujú

²⁶ Podľa D. Císařové československé trestné právo neprijalo prípustnosť analógie v neprospech páchatel'a. Pozri ďalej CÍSAŘOVÁ, D.: Trestní právo a trestní řízení na území nynější České republiky v letech 1945 – 1989. In SOUKUP, L. (ed.): *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990*. Praha : Karolinum, 2002, s. 214.

na to, že obhajoba bývala v týchto procesoch formalitou, argumenty, námietky nemali žiadnu váhu a nikto im nevenoval pozornosť. Obhajcovia boli často ustanovovaný *ex offio*, čo sa niekedy dozvedeli tesne pred začiatkom procesu.²⁷ Takto mali celý priebeh trestného konania v rukách práve prokurátori, ktorí rozhodovali, ktorým smerom sa bude proces pre obvineného, resp. obžalovaného, uberať. Bežne sa uplatňovala už spomínaná zásada tzv. teória notoriety, častý bol aj systém výsluchov tzv. formulírovky – systém otázok, na ktoré bola odpoveď áno/nie. Dlhodobé využívanie tejto metódy viedlo k strácaniu sa hranice pravdy.

V priebehu trestného konania sa rozlišovalo prípravné, tzv. vyhľadávacie konanie, ktoré sa končilo podaním žaloby prokurátorom. Po ňom nasledovalo hlavné pojednávanie a v prípade, že bolo podané odvolanie, odvolávacie konanie. Generálny prokurátor mohol podať sťažnosť pre porušenie zákona na Najvyšší súd proti právoplatnému rozsudku a za určitých podmienok bolo možné podať návrh oprávnenej osoby na obnovu.

Novú zásadu ovládajúcu justíciu predniesol minister Karol Bacílek v roku 1952 na celoštátnej konferencii KSČ: „*O tom, kto je vinný a kto je nevinný, kde končí omyl či chyby, kde začína trestná zodpovednosť, rozhoduje strana za pomoci orgánov národnej bezpečnosti.*“²⁸

Po smrti Klementa Gottwalda a Josifa V. Stalina viedlo politické uvoľnenie po nástupe Nikitu S. Chruščova do čela sovietskych komunistov, a teda fakticky aj do čela sovietskeho štátu v roku 1956 a odhalenie kultu osobnosti J. V. Stalina v Československu k čiastočnému zmierneniu represie, ale taktiež k rozvíjaniu predstáv o budúcom smerovaní spoločnosti v štátoch sovietskeho bloku. Najväčší československý strategický orgán inicioval úpravy v trestnoprávných predpisoch a zmeny v organizácii súdov a prokuratúry.²⁹

Na celoštátnej konferencii sa KSČ v júni 1956 uzniesla na mnohých opatreniach, ktorých cieľom bolo zastavenie zneužívania trestného konania, v zabezpečení dostatočných záruk v trestnom konaní, v posilnení výchovnej funkcie súdu, bezpečnostných orgánov a prokuratúry. Išlo o reformy v prípravnom konaní, v postavení prokurátora, prejednaní obžaloby súdom, zásade ústnosti a bezprostrednosti, vo význame priznania obvineného, vyjadrení prezumpcie nevinny.

Výsledkom bol nový zákon č. 64/1956 Zb. Trestný poriadok, ktorý ustanovil zásadu legality (stanovil povinnosť prokurátora stíhať všetky trestné činy, o ktorých sa dozvie), zásadu oficiality (ukladal orgánom činným v trestnom konaní postupovať podľa úradnej povinnosti) a zásadu obžalovacie (sudcom určoval začínať pojednávanie len na základe obžaloby podanej prokurátorom). Všetky orgány boli povinné zhromažďovať nielen okolnosti svedčiace proti obvinenému, ale aj v jeho prospech. Ako i v predchádzajúcej kodifikácii trestného práva boli v prvej časti upravené základné inštitúty – osoby, spôsoby zaistenia osôb a vecí, dokazovanie. V rámci prípravného konania sa už hovorilo iba o vyšetrovaní, ktoré bolo zverené vyšetrovateľom prokuratúry a vyšetrovateľom ministerstva vnútra. Osobitné konania zahŕňali konanie proti mladistvým, proti ušlému a konanie počas stanného práva. Trestný

²⁷ ŠNAJDER, B.: *Proces proti dvanásti miliónům*. Praha : Delta, 1990, s. 87.

²⁸ CÍLEK, R.: *Hrobaři iluzií aneb kdo nepůjde s námi: 1948 – 1953*, Praha: Rodiče 2003, s. 5.

²⁹ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území...*, cit. dielo, s. 416.

poriadok v porovnaní s predchádzajúcim obsahoval navyše hlavu o odškodnení za väzbu a trest (ako dôsledok destalinizácie) a hlavu o právnom styku s cudzinou.

V súvislosti so zmenou politickej situácie v roku 1956 bola v rokoch 1956 a 1957 uskutočnená tiež čiastočná reforma trestného práva hmotného vydaním ďalších troch nových zákonov, a to zákona č. 63/1956 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 24/1957 Zb. o disciplinárnom stíhaní rozkrádania a poškodzovania majetku v socialistickom vlastníctve, a zákona č. 68/1957 Zb. o umelom prerušení tehotenstva.

Realita trestného súdnictva z päťdesiatych rokov sa pomaly začala meniť. Najprv bol v roku 1956 skromne novelizovaný Trestný zákon. I keď ustala brutalita vo veciach I. hlavy osobitnej časti Trestného zákona „trestné činy proti republike“ i ich početnosť, orientovala sa silná represia najmä na rozkrádanie a poškodzovanie majetku v socialistickom vlastníctve.

Novelou k Trestnému zákonu sa znížili i trestné sadzby v mnohých ustanoveniach. Zásada individualizácie trestu bola posilnená okrem iného aj tým, že niektoré doteraz obligatórne vedľajšie tresty boli zmenené na opatrenia fakultatívne. Prehĺbenie zásady individualizácie v nových trestných zákonoch však neznamenal lineárne zníženie trestnej represie, naopak, nové trestné zákony umožňovali postihnúť páchatel'a závažnejších trestných činov i prísnejšie.³⁰

Významnou zmenou k lepšiemu, a to z hľadiska platného práva, aj z hľadiska praxe justičných orgánov bolo prijatie nového zákona č. 140/1961 Zb. Trestného zákona a zákona č. 141/1961 Zb. Trestného poriadku. Tie však už nebudú predmetom môjho výskumu v tomto príspevku.

2. Materiálny znak trestného činu

V druhej časti môjho príspevku poukážem na novinku v československej trestnoprávnej vede, zavedenú práve v sledovanom období. Československý Trestný zákon (zákon č. 86/1950 Zb.) zaviedol podľa vzoru sovietskeho práva ako jednu zo základných zásad trestného práva materiálne poňatie trestného činu,³¹ ktorého definícia bola obsiahnutá v § 2 Trestného zákona nasledovne: „*Trestným činom je len také pre spoločnosť nebezpečné konanie, ktorého výsledok uvedený v zákone páchatel' zaviniť.*“ Uvedená zákonná definícia vyjadrovala tri základné zásady nového trestného práva – zásadu, aby šlo o konanie nebezpečné pre spoločnosť, zásadu žiadneho trestného činu bez viny, resp. obvinenia, a požiadavku, aby trestný čin spĺňal všetky znaky uvedené v osobitnej časti Trestného zákona.³² Konaním nebezpečným pre spoločnosť bolo v súlade s uvedenou definíciou také konanie, ktoré bolo namierené proti štátnemu zriadeniu vtedajšej spoločnosti alebo ktoré inak porušovalo právny poriadok vytvorený touto spoločnosťou na prechode ku komunistickému zriadeniu,³³ čomu zodpovedal aj účel Trestného zákona zakotvený v § 1 – chrániť ľudovodemokratickú republiku.

³⁰ VLČEK, E.: *Dejiny trestního práva...*, cit. dielo, s. 50.

³¹ MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné – všeobecná časť* I. Základy trestnoprávnej zodpovednosti. Košice : ATOM computers, 2000, s. 100.

³² FILIPOVSKÝ, J. – TOLAR, J. – DOLENSKÝ, A.: *O obecné části trestného zákona*. Praha : Orbis, 1951, s. 65-66.

³³ MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné...*, cit. dielo, s. 101.

Zákon však nijako nekonkretizoval pojem nebezpečnosti činu pre spoločnosť, nepriamo sa určité kritéria nebezpečnosti dali po novelizácií v roku 1956 vyvodit' z § 19 ods. 1 o výmere trestu: „Pri výmere trestu prihliadne súd na stupeň nebezpečnosti činu pre spoločnosť, najmä z hľadiska spôsobu vykonania trestného činu, jeho následkov, miery zavinenia, osoby páchatel'a, možnosti jeho nápravy a okolností priťažujúcich a poľahčujúcich.“ Ak trestný čin nebol vôbec nebezpečný pre spoločnosť, nešlo o trestný čin i napriek tomu, že vykazoval všetky formálne znaky uvedené v Trestnom zákone.³⁴ Ak bola nebezpečnosť činu pre spoločnosť nepatrná, mohol prokurátor trestné stíhanie zastaviť. Došlo tak k spojeniu dvoch princípov – materiálneho chápania (ponímania) trestného práva a diskrečnej právomoci prokurátora, čo tvorilo výnimku zo zásady legality, na ktorej bol založený Trestný poriadok. Toto spojenie bolo kritizované ako nekonceptné.³⁵

Historický vývoj materiálneho znaku trestného činu

Od dôb osvietenstva sa v trestnom práve vyskytujú pokusy o obsahové vymedzenie trestného činu, pričom koncepcia materiálneho chápania trestného činu sa objavila v rôznych podobách už pred jej zavedením podľa sovietskeho vzoru.

Klasická doktrína trestného práva (C. Beccaria, L. Feuerlach a ďalší) v súlade s dovtedajším vývojom vymedzuje trestný čin obsahovo, avšak je chápané len *de lege ferenda*³⁶ a bola vybudovaná na výlučnej platnosti zásady *nullum crimen, nula poena sine lege*, kedy osou trestnej spravodlivosti je objektívny skutok, a nie páchatel'. Trest má povahu odplatnú. Páchatel' je morálne zodpovedný za svoje slobodné rozhodnutie spáchať či nespáchať trestný čin. Podľa osvietenskej právnej vedy trestného práva je teda trestným činom čin útočiaci na prirodzené práva a poškodzujúci spoločnosť a jej jednotlivých členov.³⁷ Už v priebehu 19. storočia sa však objavujú hlasy, podľa ktorých nie je možné odhliadnuť od určitej materiálnej povahy formálnych znakov trestného činu.

Pozitivistická škola (okolo roku 1880) sa zameriavala predovšetkým na teóriu faktorov zločinnosti, ktoré je treba hľadať v sociálnom prostredí, v zločincovom okolí, ktoré na neho pôsobilo (napr. F. von Liszt, E. Ferri, R. Garofalo). Podľa Garofalovej definície prirodzeného zločinu je totiž zločinom každý čin priechiaci sa základným altruistickým citom, citu ľudskosti, dobroty a poctivosti; samotný trestný čin (zločin), hoci je charakterizovaný ako čin škodlivý pre spoločnosť, je však definovaný skôr formálne.³⁸

Profesor trestného práva v Ríme E. Ferri, vybudoval radikálne sociologické poňatie pozitivizmu, ktoré považovalo antropologické Lombrosove postupy³⁹ len za jednu z viacerých metód pozitívneho skúmania zločinnosti.⁴⁰ Toto učenie sa dostalo

³⁴ BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V.: *Komunistické právo...*, cit. dielo, s. 559.

³⁵ Tamže, s. 562.

³⁶ MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné...*, cit. dielo, s. 95.

³⁷ Tamže, s. 96.

³⁸ SOLNAŘ, V.: *Základy trestní odpovědnosti*. Praha : Academia, 1972, s. 19.

³⁹ Cesare Lombroso (* 6. november 1835 Verona – † 19. október 1909 Turín) bol taliansky psychiatér, antropológ a kriminológ, predstaviteľ talianskej pozitivistickej kriminologickej školy, zakladateľ biologickej školy v kriminológii, propagátor antropometrie.

⁴⁰ FENYK, J.: Tzv. materiální a formální pojetí trestného činu a rekodifikace trestního práva hmotného a procesního. In ZÁHORA, J. (ed.): *Rekodifikácia trestného práva*. Zborník príspevkov z celoštátnej

do ostrého sporu s klasickou školou. Predmetom sporu bola najmä sociálna podstata trestného činu. Ferri svoje diela založil na princípe právnej zodpovednosti a sociálnej ochrany (*pericolosità sociale* – spoločenská nebezpečnosť), podľa ktorého je každý delikt výsledkom troch faktorov: „sociálneho, individuálneho a fyzického“.⁴¹ Pozitivistická škola socialistická odmietala slobodu vôle. Upravovala tak cestu k reálnejšiemu uplatňovaniu pozitivistických tendencií v podobe zavinenia vyplývajúceho z charakteru páchatel’a v konkrétnom spoločensko-historickom prostredí, ktoré mu neumožňuje sa slobodne rozhodovať a tak neumožňuje vôbec spravodlivo stanoviť trest, ale je potrebné prijať individuálne prispôsobené a na základe rôznych spolu činiteľov štruktúrované opatrenia.

Pojem materiálna protiprávnosť bol v zahraničí vyjadrený tiež F. von Lisztom. Podľa neho sa porušenie alebo ohrozenie právneho statku javí len vtedy materiálne protiprávnym, keď je v rozpore s účelom právneho poriadku, resp. s účelom trestného práva. „*Materiálna protiprávnosť (materielle Rechtswidrigkeit), resp. protisociálnosť činu je dôležitým znakom pre štúdium zločinu ako spoločenského javu pre „prírodovedeckú“ stránku náuky trestného práva.*“⁴² V skutkovej podstate máme pred sebou skutočnosť, s ktorou sa v kriminológii zaoberáme z dvojitej stránky. Nejde o nič viac a o nič menej, než o vystihnutie, ako zákonodarca v danej dobe a v danom štáte na túto skutočnosť prihliadal. Podľa Liszta je porušenie alebo ohrozenie materiálne protiprávne, ak je v rozpore s účelom právneho poriadku, resp. účelom trestného práva.

Spojenie obsahových a formálnych prvkov je vlastné aj nemeckej vede trestného práva na prelome 19. a 20. storočia, i keď obsahové prvky pre svoju všeobecnosť ustupujú skôr do pozadia. To iste platí i pre rakúsku vedu trestného práva tridsiatych rokov.⁴³ V románskych krajinách sa na rozdiel od nemeckých krajín v podstatne vyššej miere uplatnili materiálne prvky chápania trestného činu.⁴⁴

Z vyššie uvedeného je možné vyvodiť záver, že talianski pozitivistí neváhali nazerať odlišne na obsah formálnych znakov a nahradiť ich subjektívnym a materiálnym riešením porušenia právnych noriem, zatiaľ čo nemeckí autori presadzovali nedotknuteľnosť formálnej skutkovej podstaty pri zachovávaní pomeru subjektívnych a objektívnych prvkov, avšak s prihliadnutím k tomu, že v konkrétnom prípade bola skutočne naplnená v podobe materiálnej protiprávnosti.⁴⁵

Ruskí právnici z doby pred nástupom bolševizmu v Rusku definovali trestný čin rôznymi spôsobmi. Základom ruského trestného práva bol veľmi kauzistický trestný zákonník z roku 1846 založený na čisto formálnom pojatí trestného činu.

Náuka sovietskeho trestného práva dvadsiatych rokov minulého storočia zdôrazňovala, že trestný čin je jav sociálny, ktorý má rôznu povahu spoločenských formácií, vzniká pri rozpade spoločnosti do antagonistických tried a súvisí so vzni-

konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 17. mája 2004. Akadémia Policajného zboru v Bratislave. Bratislava : Tlačiarne MV SR, 2004, s. 36.

⁴¹ Tamže, s. 37.

⁴² Tamže, s. 38.

⁴³ MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné...*, cit. dielo, s. 97.

⁴⁴ Pozri ďalej SOLNAŘ, V.: *Základy trestní odpovědnosti...*, cit. dielo, s. 22-23.

⁴⁵ FENYK, J.: Tzv. materiální a formální pojetí..., cit. dielo, s. 40.

kom štátu a práva.⁴⁶ Vo vymedzení trestného činu sa zrkadlia záujmy vládnucej triedy, ktorá má trestné právo chrániť.

Sovietski teoretici takto zjavne prejavovali sympatie s teóriami pozitivistickými. Sovietska náuka formálne odmietala pojem viny a pojem trestu. V skutočnosti, ako tvrdí J. Fenyk,⁴⁷ však nešlo o odlišné chápanie formálnych prvkov skutkovej podstaty, ako to bolo u pozitivistov, ale o vulgárne, účelové zneužitie Ferriho pozitivistickej školy k hrubému preferovaniu materiálneho znaku na úkor formálnych znakov skutkovej podstaty prispôbených potrebe diktatúry proletariátu. Súd mal hrubé kritériá pre posúdenie spoločenskej nebezpečnosti súdeného a stupne tejto nebezpečnosti, inak čerpal jednak z osoby páchatel'a, jednak z jeho činu. Prax nebola schopná súdiť podľa neúplne písaných pravidiel, keď bolo potrebné kriminalizovať najmä tzv. protispoločenské konanie, ktorého obsah sa podľa okamžitej politickej zákazky menil, potreboval analógiu s politickým angažovaným obsahom (likvidácia triedneho nepriateľa). Teda nie pohľad na obsah formálnych znakov, ale pripustenie analógie, bola cesta, vedúca k mnohým nezákonnostiam a svojvôli zhybnutizovanej justície. Až oveľa neskôr dochádza k opusteniu tohto vulgárneho materiálneho pojatia k tzv. materiálnemu kolektívu a k opusteniu analógie.

Súčasná úprava trestných zákonníkov väčšiny západoeurópskych krajín vymedzuje trestný čin formálne (napr. nemecký trestný zákonník) – pri tomto tzv. formálnom poňatí trestného činu je na vyvodenie trestnej zodpovednosti páchatel'a potrebné, aby boli splnené podmienky, že trestný čin naplňa znaky uvedené v zákone. Uvedené však neznamená, že pojem a zákonná skutková podstata trestného činu sú prísne chápané ako formálny popis znakov, ktoré charakterizujú trestný čin ako čin spoločensky škodlivý, porušujúci právne hodnoty (objekty), pred ktorým je potrebné spoločnosť a jej občanov chrániť.⁴⁸ Takéto formálne, resp. formálno-materiálne, chápanie trestného činu malo byť prijaté po plánovanej rekodifikácii trestného práva v Slovenskej republike.

Súčasnosť materiálneho chápania trestného činu

Rekodifikácia trestného práva (zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon) sa radikálne dotkla nebezpečnosti činu pre spoločnosť, keď odstránila oproti predchádzajúcej právnej úprave, až na určité výnimky, materiálny znak trestného činu. Odborné diskusie k formálnemu a materiálnemu vymedzeniu trestného činu poukazujú na určité pozitíva, ale i negatíva. Formálne poňatie dáva trestnoprávna veda do súvislosti s rešpektovaním ústavnej del'by moci, garantovaním právnej istoty, právnej regulácie spoločenských vzťahov i spoločenskej ochrany. Negatívnou stránkou formálneho chápania je neschopnosť zabrániť určitým pochybnostiam, nejednotným postupom pri posudzovaní viny na základe skutkového stavu veci a neadekvátnosti postupu pri ukladaní trestných sankcií. Materiálny znak sa však z Trestného zákona nevytratil úplne. Materiálny korektív sa stal kritériom pri vymedzovaní hranice medzi trestným činom (prečinom) a inými správnymi deliktami, a to tým že sa v § 10 ods. 2 Trestného zákona uvádza: „*Nejde o prečin, ak vzhľadom na spôsob vykonania*

⁴⁶ Tamže, s. 43.

⁴⁷ Pozri ďalej SOLNAŘ, V. – FENYK, J. – CÍSAŘOVÁ, D.: *Systém českého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti*. Praha : Orac, 2003.

⁴⁸ MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné...*, cit. dielo, s. 99.

činu a jeho následky, okolnosti, za ktorých bol spáchaný, mieru zavinenia a pohnútku páchatel'a je jeho závažnosť nepatrná.“ Materiálny korektív sa uplatňuje tak-
tiež aj pri určovaní druhu a výmeru trestu v § 34 ods. 4 Trestného zákona.

Materiálny znak trestného činu je nielen u nás, ale i v mnohých zahraničných štátoch základom kriminalizácie, dekriminalizácie a depenalizácie, ku ktorej sa muselo prihliadať aj pri rekodifikácii Trestného zákona, pretože vyjadruje záujem štátu a spoločnosti o to, ktoré spoločenské vzťahy chce chrániť týmto kódexom.⁴⁹

Na základe tejto stručnej úvahy, je možné vyvodiť záver, že materiálne chápanie (ponímanie) trestného práva je naďalej základným pojmom trestného práva a i napriek tomu, že bolo do československého, resp. slovenského, trestného práva importované pod vplyvom sovietskeho práva, ukazuje sa, že nie je možné zotrvať na formálnom vymedzení trestného činu, skôr sa ukazuje vhodnejšie formálno-materiálne vymedzenie.

Záver

Trestné právo, tak ako ostatné právne odvetvia, reagovalo na zmeny po druhej svetovej vojne: jednak bolo potrebné zabezpečiť potrestanie vojnových zločincov, zradcov, kolaborantov, ako i ochranu Československa. Zákony prijaté počas tzv. právnickej dvojročnice zmenili jednak charakter, ako i spoločenské zria-
denie ČSR. Boli to najmä Trestný zákon (zákon č. 86/1950 Zb.), Trestný poriadok (zákon č. 87/1950 Zb.), zákon č. 232/1948 Zb., ktorým bol zriadený Štátny súd, ako i zákon 319/1948 Zb. o zľudovení súdnictva.

Trestný zákon z roku 1950 zaviedol do československého právneho poriad-
ku okrem iných zmien i nový pojem (ponímanie) trestného činu a definuje nový
znak trestného činu, ako konanie nebezpečné pre spoločnosť, čím sa pojem materiál-
ne chápanie (ponímanie) trestného práva stáva jedným zo základných pojmov česko-
slovenského, teda aj slovenského trestného práva.

Použitá literatúra

- BALÁŽ, P.: *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava : Veda, 2005.
- BALÁŽ, P.: *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava : Iura Edition, 2001.
- BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dejín bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Medzinárodný polito-
logický ústav, 2009.
- CÍLEK, R.: *Hrobaři iluzií aneb kdo nepůjde s námi: 1948 – 1953*. Praha : Rodiče, 2003.
- CÍSAŘOVÁ, D.: *Trestní právo a trestní řízení na území nynější České republiky v letech 1945 – 1989*. In SOUKUP, L. (ed.): *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990*. Praha : Karolinum, 2002.
- FENYK, J.: *Tzv. materiální a formální pojetí trestného činu a rekodifikace trestního práva hmotného a procesního*. In ZÁHORA, J. (ed.): *Rekodifikácia trestného*

⁴⁹ BALÁŽ, P.: *Trestné právo hmotné. Všeobecná a osobitná časť*. Bratislava : Veda, 2005, s. 43.

- práva. Zborník príspevkov z celoštátnej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 17. mája 2004. Akadémia Policajného zboru v Bratislave. Bratislava : Tlačiarne MV SR, 2004.
- FILIPOVSKÝ, J. – TOLAR, J. – DOLENSKÝ, A.: *O obecné části trestného zákona*. Praha : Orbis, 1951.
- JIČÍNSKÝ, Z.: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha : Prospektum, 1992.
- KUKLÍK, J.: *Vývoj Česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2009.
- MADLIAK, J. – MADLIAK, A.: *Trestné právo hmotné – všeobecná časť I. Základy trestnoprávnej zodpovednosti*. Košice : ATOM computers, 2000.
- PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúra moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.
- SOLNAŘ, V.: *Základy trestní odpovědnosti*. Praha : Academia, 1972.
- SOLNAŘ, V. – FENYK, J. – CÍSAŘOVÁ, D.: *Systém českého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti*. Praha : Orac, 2003.
- ŠNAJDER, B.: *Proces proti dvanácti miliónům*. Praha : Delta, 1990.
- ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009.
- VLČEK, E.: *Dějiny trestního práva v Českých zemích a v Československu*. Brno : Masarykova univerzita, 2004.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : KEY Publishing, 2007.
- http://sk.wikipedia.org/wiki/Cesare_Lombroso

Resumé

Príspevok poukazuje na zmeny v oblasti trestného práva v rokoch 1948 až 1961, najmä na Trestný zákon z roku 1950, ktorý bol výsledkom právnickej dvojročnice. Československý zákon č. 86/1950 Zb. Trestný zákon zaviedol podľa sovietskeho vzoru do trestného práva materiálne chápanie trestného činu, ktorého definícia bola obsiahnutá v § 2. Podľa tohto paragrafu bolo trestným činom také pre spoločnosť nebezpečné konanie, ktorého výsledok uvedený v zákone páchatel' zavinil.

Summary

The article calls attention to the changes which occurred in the area of criminal law between 1948 and 1961, mostly by the enactment of Criminal Code from 1950 as a result of a two-year-plan in the legal sphere. The Czechoslovak Criminal Code no. 86/1950 Zb. had followed the Soviet pattern in introducing a materialist concept of criminal delict, as defined in the para. 2 – the criminal delict is such a conduct dangerous to the society, the result of which is recognized by law and was caused by the criminal.

ÚSTAVNOPRÁVNÁ ÚPRAVA NÁBOŽENSKEJ SLOBODY V ČESKOSLOVENSKU V ROKOCH 1948 – 1989

Doc. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

1. Spoločenské predpoklady slobody vyznania a postavenia cirkví a náboženských spoločností od roku 1948

Predpoklady, ktoré ovplyvňovali ako východiskové okolnosti legislatívu v oblasti právnej úpravy náboženskej slobody, t. j. podľa súčasnej terminológie oblasť konfesného práva, boli minimálne v tej istej miere alebo dokonca viac ako iné oblasti práva ovplyvnené politickými zmenami po februári 1948. Okolnosti vznikajúce a pôsobiace v tejto oblasti patria medzi najdôležitejšie materiálne pramene nielen konfesného práva, ale vlastne celého právneho poriadku formujúceho sa od roku 1948 v Československu. Monopol marxisticko-leninskej ideológie v oblasti výchovno-vzdelávacej a kultúrnej, zakotvený neskôr v Ústave ČSR z roku 1960¹ a prirodzená nezlučiteľnosť tejto ideológie s akýmkoľvek náboženstvom podmienovali celkovú politiku ľudovodemokratického, resp. socialistického, štátu v oblasti jeho postoja k významu náboženskej slobody a existencie a činnosti cirkví. Rôzne teórie, najmä o postupnom odumieraní náboženstva, ktoré predstavuje prostredníctvom inštitucionalizovaných cirkví vlastne jedinú, navyše legálne pôsobiacu platformu *de facto* opozičných a nepriateľských síl,² formovali tzv. cirkevnú politiku štátu. Táto politika, logicky vychádzajúca z predošlého, chápala konfesnoprávnu problematiku v legislatíve ako prechodnú, pretože v spoločnosti (niekedy v budúcnosti) nebudú už vlastne existovať vzťahy, ktoré by obsahovali nejaký náboženský rozmer.³ V konečnom dôsledku malo zaniknúť aj právo ako celok.

Okolnosťami, ktoré vytvárali podobu vzťahu štátu a cirkví v tomto období, však neboli len idealistické teórie. Od roku 1949 sa vo viacerých vlnách uskutočňovali s väčšou či menšou intenzitou politické prenasledovania prejavov náboženskej slobody, vrcholiace často v exemplárnych politických procesoch s vysokými cirkevnými predstaviteľmi, aby sa tak poukázalo na to, že údajná protispoločenská činnosť vychádzala z „centrál cirkví“, s ktorou „radoví veriaci“ nesúhlasili a nepodliehali sa na nej. Tieto procesy a rozsudky v nich vydané boli obvykle mohutne verejne prezentované a komentované vo vtedajších médiách (aspoň v prvej polovici päťdesiatych rokov) a od roku 1950 publikované aj v *Sbírke rozhodnutí českostvenských soudů*. Podľa predstáv mocenských orgánov sa tak mal dosiahnuť cieľ protináboženskej propagandy, ktorým bolo masívne ideologické ovplyvňovanie verejnosti v záujme toho, aby režim získal všeobecný súhlas s politickými proces-

¹ Článok 16 zákona č. 100/1960 Zb. Ústava ČSSR.

² Porovnaj ČEPLÍKOVÁ, M.: *Štát, právo a cirkvi na Slovensku*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2000, s. 65.

³ Porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní poměry cirkví a náboženských společností v letech 1948 – 1989. In *Komunistické právo v Československu, kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 771.

mi,⁴ prípadne aj zastrašil verejnosť, vo veľkej väčšine nábožensky založenej a tým odradil od prípadných prejavov nespokojnosti s cirkevnou politikou štátu alebo od bežných prejavov náboženskej slobody. Redukcia a trend konfesnoprávnej normatívnej bázy mali, samozrejme, svoj dôvod aj v podstatnej zmene vlastníckych vyťahov (znárodnenie, prvá a druhá pozemková reforma), v koncepcii jednotnej štátnej školskej sústavy, likvidujúcej cirkevné školy a monopolizácie vydavateľskej činnosti v rukách štátnej moci.

Z hľadiska prístupu k fenoménu katolíckej cirkvi a jej postaveniu v medzinárodných vzťahoch (medzinárodnoprávna subjektivita Svätej stolice) je dôležité upozorniť na to, že od roku 1948 redukciou až úplným zánikom diplomatických vzťahov so Svätou stolicou vyradila československá strana z tohto vzťahu tradičných rokovacích partnerov na úrovni výkonnej moci, ktorými sú ministerstvo zahraničia a pápežský diplomatický zástupca.⁵ Na rokovaníach sa zúčastňovali predstavitelia biskupského zboru a orgány Národného frontu ČSR.⁶ Tento stav trval približne až do novej fázy rokovaní v roku 1963, keď na strane štátu rokovalo ministerstvo školstva.

1. 1. Kauza exkomunikačných dekrétov Svätej stolice z roku 1949

Významným faktorom pre pôsobenie cirkví bolo aj začlenenie Československa do bloku socialistických krajín a vytvorenie „železnej opony“, čo počas sledovaného obdobia niekedy viac a niekedy menej znemožňovalo normálne vzťahy katolíckej cirkvi a jej hierarchie v Československu so Svätou stolicou,⁷ a obmedzovanie jurisdikcie Svätej stolice v kánonickoprávnych záležitostiach partikulárnych cirkví na našom území. Na tomto mieste je potrebné spomenúť aj kauzu exkomunikácie členov komunistickej strany z katolíckej cirkvi⁸ a exkomunikáciu

⁴ Porovnaj KINDL, V.: Judikatura československých súdů o církvích, náboženských společnostech a duchovenstvu publikovaná v letech 1948 – 1989. In *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Sborník příspěvků. Praha : Nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum, 2004, s. 569.

⁵ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu 1945 – 1989*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 21.

⁶ Porovnaj BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev...*, cit. dielo, s. 19. Na túto anomáliu upozorňoval ministerstvo zahraničia ČSR už v roku 1949 aj vtedajší *charge d'affaires* Svätej stolice G. Verolino; rozhodovať o podstatných záležitostiach (napr. ohľadne právneho statusu partikulárnej cirkvi v určitom štáte) nemohla miestna hierarchia a ani v súčasnosti nie je kompetentná (Porovnaj LETZ, Róbert: *Vzťahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938 – 2003*. In *Renovatio spiritualis – Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola*, Bratislava : Lúč, 2003, s. 143-144).

⁷ K tejto téme pozri napr.: KAPLAN, K.: *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963–1973*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001; CUHRA, J.: *Československo-vatikánská jednání 1968 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2001; CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti. Svatý stolec a komunistické země 1963 – 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2001.

⁸ *Dekrét Najvyššej Posvätnjej kongregácie svätého Oficia, ktorým sa odstraňujú pochybnosti o tých, ktorí vstúpili do komunistických strán alebo podporujú ich činnosť* (tzv. druhý dekrét o komunizme) z 1. júla 1949, publikovaný v AAS 41 (1949), s. 334; v tom čase platný Kódex kánonického práva (CIC 1917) netrestal osobitnou skutkovou podstatou katolíkov, ktorí vstúpili do komunistickej strany, obsahoval len cirkevný trest exkomunikácie latae sententiae pre tých, ktorí sa stali slobodomurármi (kán. 2335 CIC 1917). K uvedeným dvom dekrétom pribudli postupne ďalšie normy, ktorých úlohou bolo predovšetkým ukázať katolíkom cestu, resp. spôsob ako postupovať v niektorých konkrétnych prípadoch; ide o tieto kuriálne predpisy: *Normy Najvyššej Posvätnjej kongregácie svätého Oficia o tom, ako majú postupovať tí, ktorí z titulu svojho zamestnania majú povinnosť predávať alebo distribuovať*

tých duchovných alebo laikov, podporovateľov štátom organizovanej a chránenej Katolíckej akcie, ktorí *...dobrovoľne a vedome pristúpili alebo k nej v budúcnosti pristúpia a menovite jej zakladatelia a šíritelia, ako schizmatici a apostati od katolíckej Cirkvi.*⁹ Uvedené dva dekréty by za normálnych okolností pravdepodobne nespôsobili taký ohlas, konfrontačný aspekt získali vďaka reakcii štátnej moci, ktorá nemienila pripustiť, aby sa dekréty v Československu prakticky realizovali. Ohľadne dekrétu o Katolíckej akcii situáciu v podstate vyriešilo toto rozkolnícke hnutie samo, keďže sa postupne rozpadlo,¹⁰ inak to bolo v prípade dekrétu o komunizme. Štátna moc sa rozhodla uplatniť politiku konfrontácie a chránila každého, kto sa verejne vzoprel voči účinkom tohto dekrétu, na druhej strane však boli exemplárne odsúdení kňazi, ktorí sa pokúsili uplatniť dekréty o exkomunikácii členov tzv. Katolíckej akcie a komunistov.

Porušenia zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky sa kňazi mohli dopustiť tým spôsobom, že budú:

- odmietli vysluhovať sviatostné úkony členom komunistickej strany, čím podľa doktríny vtedajšieho politického režimu, pretavenej do odôvodnení rozsudkov, bránili katolíkom realizovať náboženskú slobodu a diskriminovali ich len na základe toho, že vyznávajú určitú (komunistickú) ideológiu,¹¹ alebo

- čítali v kostoloch pastierske listy, v ktorých biskupi oboznamovali veriacich s obsahom a účinkami vyššie spomenutých dekrétov Svätej stolice.

listy a periodické publikácie podporujúce komunistické hnutie z 2. augusta 1949 (In OCHOA, X.: *Leges Ecclesiasticae post Codicem iuris canonici editae*. Vol. II (1942 – 1958). Roma : Commentarium pro Religiosis, 1969, s. 2620; Deklarácia Posvätnej kongregácie svätého Ofícia o uzavieraní manželstva komunistami z 11. augusta 1949. In AAS 41 (1949), s. 427-428; *Monitum* Posvätnej kongregácie svätého Ofícia o niektorých komunistických zariadeniach pre výchovu chlapcov a dievčat z 28. júla 1950. In AAS 42 (1950), s. 553. Bližšie k téme cirkevnoprávných dokumentov o komunizme pozri napr.: HRDINA, A.: Kanonické právo a komunizmus. In *Katolícka cirkev a totalitarizmus v českých zemích*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 121-124.

⁹ Dekrét Najvyššej Posvätnej kongregácie svätého Ofícia, ktorým sa odsudzuje rozkolnícka Katolícka akcia v Československu (tzv. prvý dekrét o komunizme) z 20. júna 1949. In AAS 41 (1949), s. 333. Bližšie k téme exkomunikačných dekrétov pozri: RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety. In *Securitas imperii*. Praha : Ústav dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2005, s. 135-194. K téme tzv. Katolíckej akcie pozri: HALKO, J.: *Rozbiť cirkev: rozkolnícka Katolícka akcia*. Bratislava : Lúč, 2004.

¹⁰ Napriek tomu však za čítanie pastierskeho listu v kostoloch o exkomunikácii členov komunistickej strany boli odsúdení viacerí kňazi podľa zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky za naplnenie skutkovej podstaty šírenia poplašnej správy (§ 32 ods. 1 zákona), resp. poburovania (§ 3 ods. 1 zákona) alebo prečinu zneužitia úradu duchovného (§ 28). Porovnaj RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety..., cit. dielo, s. 157-158.

¹¹ Porovnaj RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety..., cit. dielo, s. 322-325; je tu publikovaný rozsudok Štátneho súdu v Prahe z roku 1949 za zločin velezrady podľa § 1 zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky nad katolíckym kaplánom Aloisom Fajstlom, ktorý, s odvolaním sa na exkomunikačný dekrét, odmietol udeliť spovedné rozhrešenie a posledné pomazanie Žofii Paclíkovej, ak pred ním nevyhlási, že vystupuje z komunistickej strany. V odôvodnení rozsudku sa uvádza aj to, že dekrét o komunizme „... stihá členy komunistické strany opovržením pro jejich politické přesvědčení a diskriminuje tak katolíky podle jejich politické příslušnosti“ (RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety..., cit. dielo, s. 324). V tomto prípade ale aj v ďalších, ktoré nasledovali išlo pravdepodobne o vopred pripravenú provokáciu, pretože „ťažko chorá“ Ž. Paclíková po zatknutí A. Fajstla onedlho vypovedala proti nemu v tomto procese – návšteva A. Fajstla u Ž. Paclíkovej sa uskutočnila 16. júla, zatknutý bol 28. júla a 3. augusta bol odsúdený. O viacerých prípadoch fingovaných spovedí, s cieľom vyprovokovať odvetné opatrenie voči duchovným, odmietajúcim dať spovedné rozhrešenie Porovnaj HALKO, J.: *Rozbiť cirkev...*, cit. dielo, s. 189-191.

Konanie kňazov bolo subsumované buď pod skutkovú podstatu šírenia poplašnej správy,¹² prípadne velezrady,¹³ prečinu poburovania alebo zločinu združovania proti štátu. V inštrukciách pre straníckych funkcionárov bolo ustanovené, že za zločin velezrady bude považované konanie kňaza, ktorý čítal pastiersky list biskupov z 15. júna 1949 tak, že ak „*věděl, četl nebo třeba i komentoval, na toho budiž podáno trestní oznámení.*“¹⁴

Prípady súvisiace s exkomunikačnými dekrétmi možno zhodnotiť tak, že štátna moc sa pokúsila zabrániť priamemu disciplinárnemu vplyvu Svätej stolice na partikulárnu cirkev v Československu a tým otestovať schopnosť realizovať svoje zámery, vyjadrené v *Návhrhu na řešení náboženských otázek v ČSR* z 30. augusta 1948.¹⁵ Konečným cieľom malo byť vytvorenie „národnej cirkvi“, na ktorú by Vatikán nemohol jurisdikčne vplývať v záležitostiach cirkevnej disciplíny, ale len vo vieroučných záležitostiach a na ktorej čele by boli duchovní, ktorí by pod tlakom politických podmienok boli pri plnení svojej funkcie viac alebo menej lojálni voči štátu. Vytvorením rozkolníckej Katolíckej akcie chcela štátna moc navyše vytvoriť inštitúciu, prostredníctvom ktorej izolujú cirkevnú hierarchiu od kňazov a veriacich a ktorá sa bude prezentovať ako jediná inštitúcia, ochotná konštruktívne rokovať o cirkevných záležitostiach so štátnymi orgánmi.¹⁶

2. Pramene právnej úpravy náboženskej slobody

Ak by sme mali sformulovať základné konfesnoprávne kategórie prameňov nielen právnej úpravy individuálnej a inštitucionálnej slobody, ale aj koncepcného a praktického vzťahu štátnej moci k cirkvám, k náboženskej ideológii a miestu náboženstva v spoločnosti, treba vychádzať nielen z normatívnoprávnej úpravy, ale aj z faktu, že každé právne vyjadrené pravidlo správania bolo najprv pripravené v politických štruktúrach komunistickej strany. Stranícke dokumenty a uznesenia v sledovanom období vždy určili vopred úlohy, ciele a riešenia v oblasti „cirkevnej politiky“ pre činnosť všetkých príslušných štátnych orgánov na každej úrovni.¹⁷ Cirkevnopolitické dokumenty rôznych straníckych orgánov (najmä Predsedníctva

¹² Paragraf 32 zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky.

¹³ Paragraf 1 zákona č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky. Podľa tohto paragrafu bol odsúdený v roku 1950 napr. páter Václav Alois Huťar na osem rokov ťažkého žalára a 100 000 Kč pokuty. Úplne symptomatická, vzhľadom na posudzovanie konania kňazov v uvedených kauzách je pasáž z rozsudku Štátneho súdu v Prahe nad ním: „... měl ponechati členům Sboru národní bezpečnosti, orgánům nad jiné povolaným, posouzení zakládá-li čtení listu trestní čin či nikoliv...“ (Porovnaj RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety..., cit. dielo, s. 185-186).

¹⁴ List ÚV KSČ z 22. 6. 1949, Národný archív Praha, f. ÚV KSČ, kancelária J. Franka, sv. 51, a. j. 554. (Porovnaj RÁZEK, A.: Exkomunikační dekrety..., cit. dielo, s. 158).

¹⁵ Ide o dokument z porady zástupcov Ústredného akčného výboru NF so zástupcami vedenia KSČ. V časti B. s názvom *Závěry a jejich provedení po etapách*, je v bode 4. uvedené: Nutnosť vyloučiť vliv Vatikánu z naší církevní politiky. (Porovnaj HRDINA, A.: *Texty ke studiu konfesního práva III.* Československo. Praha : Karolinum, 2006, s. 133-134).

¹⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953.* Bratislava : Veda, 1997, s. 67-68.

¹⁷ Jedným z prvých takýchto dokumentov je spomínaný *Návrh na řešení náboženských otázek v ČSR*, schválený 30. augusta 1948 na porade zástupcov cirkevnej komisie Ústredného akčného výboru NF so zástupcami vedenia KSČ. Formuluje ciele a úlohy cirkevnej politiky a navrhuje konkrétne riešenia, medzi ktorými nechýbajú zinscenované odhalenia a diskreditačné akcie voči cirkvám. (Porovnaj HRDINA, A.: *Texty ke studiu konfesního práva III.*..., cit. dielo, s. 131-137).

ÚV KSČ, cirkevnej komisie ÚV KSČ – tzv. cirkevnej šestky,¹⁸ v začiatočnom období aj ÚAV NF)¹⁹ predstavovali základné smernice pre legislatívnu prácu nielen na úrovni zákonodarcu, ale aj vlády a od roku 1949 pôsobiaceho Štátneho úradu pre veci cirkevné.²⁰

Z hľadiska určitej systemizácie prameňov právnej úpravy náboženskej slobody, resp. statusu cirkví, a praktického postupu orgánov štátnej moci je potrebné rozdeliť ich na štyri kategórie:

Ústavnoprávne pramene

Prvú kategóriu tvoria ústavnoprávne pramene s veľmi stručne deklarovanou a reštriktívne interpretovanou slobodou vyznania obmedzenou ústavne zakotvenou úlohou štátu šíriť prostredníctvom vzdelávacieho systému ateistický svetonázor.²¹

Zákony

Druhá kategória obsahuje zákonnú úpravu sústredenú v tzv. cirkevných zákonoch z roku 1949;²² v skutočnosti však aplikačný význam zákona č. 218/1949 Zb. vzhľadom na úzky rozsah okruhu upravovaných spoločenských vzťahov viedol k neskoršej rozsiahlej podzákonnej normotvorbe a k rozhodovacej činnosti Štátneho úradu pre veci cirkevné často bez zákonného podkladu.

Podzákonné predpisy

Do tretej kategórie patrí podzákonná normotvorba rôznych ústredných orgánov štátnej správy (vláda, ale predovšetkým Štátny úrad pre veci cirkevné, ministerstvo, resp. poverenie, školstva a kultúry, ministerstvo vnútra a ich vyhlášky, smernice, pokyny, opatrenia); napriek tomu, že v tejto kategórii rozhodovali administratívne orgány, ich opatrenia často obsahovali normatívnu úpravu, prípadne sa ich rozhodnutia veľmi problematicky odvolávajú na ustanovenia zákonov, umožňujúcich nejednoznačný výklad, prípadne tieto orgány interpretovali ustanovenia zákonov extenzívne.

¹⁸ K činnosti cirkevnej komisie ÚV KSČ pozri: BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K.: *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951 (edice dokumentů)*. I. Církevní komise ÚV KSČ („církevní šestka“), duben 1949 – březen 1950. Praha – Brno : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, 1994.

¹⁹ O stranícko-politickom aparáte pre mimoprávne riadenie cirkví pozri napr. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc...*, cit. dielo, s. 103-113; JÄGER, P.: *Svoboda vyznání a právní...*, cit. dielo, s. 780-783.

²⁰ Tento úrad bol zriadený zákonom č. 217/1949 Zb. ako ústredný orgán štátnej správy pre normotvornú, administratívnu a dozornú činnosť vo veciach cirkví a náboženských spoločností. Jeho pôsobnosť bola vymedzená zákonom č. 228/1949 Zb. a to veľmi široko (kompetencie sú vymenované demonštratívne). Úrad bol v roku 1956 zrušený, jeho kompetencie prešli na ministerstvo školstva a kultúry, v roku 1971 bol zriadený Sekretariát vlády ČSSR pre veci cirkevné s republikovými sekretariátmi.

²¹ Porovnaj JÄGER, P.: *Svoboda vyznání a právní...*, cit. dielo, s. 775.

²² Zákon. č. 217/1949 Zb. o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné a zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.

Mimoprávne pramene (pramene cirkevnej politiky)

Štvrtú kategóriu tvoria mimoprávne pramene, ktoré môžeme označiť aj pojmom „*pramene cirkevnej politiky*“.²³ Táto skupina zohráva v systéme najvýznamnejšiu úlohu, pretože obsahuje doktrínálny základ akejkoľvek normatívnej úpravy zákonodarných orgánov a rozhodovacej činnosti administratívnych orgánov.²⁴

Skutočný význam uvedených skupín prameňov sa však neodvíjal od ich právnej povahy, resp. od stupňa ich právnej sily a záväznosti, ale od začiatku sa vyvíjal v prospech rôznych smerníc a pokynov, vyplňujúcich medzeru v nekomplexnej zákonnej úprave.

3. Ústavné základy a princípy konfesnoprávnej úpravy podľa Ústavy z roku 1948

Redukcia úpravy konfesnoprávných vzťahov sa prejavila už v Ústave ČSR z roku 1948 – zákon č. 150/1948 Zb.

Medzi základné princípy a východiská ústavnoprávnej úpravy náboženskej slobody v Československu od roku 1948 je možné zaradiť doktrínu nie absolútnej povahy práva na náboženskú slobodu, ale výrazného obmedzenia tohto práva výkonom občianskych povinností uložených zákonom. Náboženská viera, garantovaná v § 16 ods. 1 ústavy, nesmela byť dôvodom na odmietnutie plnenia týchto povinností (§ 15 ods. 2 ústavy). Tento ústavný prvok je jedným z mnohých príznakov expanzie štátnej moci totalitného štátu do významnej zložky jeho súkromnej sféry, v ktorej sa navonok za normálnych okolností majú prejavovať morálne postoje jednotlivca v rôznych spoločenských vzťahoch.²⁵

V spojení s tým bol ďalším obmedzujúcim ustanovením aj § 17 ods. 1 ústavy, ktorý podmieňoval výkon práva na náboženské úkony ich súladom s verejným poriadkom a dobrými mravmi. V ústavnoprávnej oblasti nastal výrazný posun smerom od ochrany slobody náboženského vyznania k jej širšiemu chápaniu ako súčasť ochrany slobody svedomia, garantovanej v § 15 ods. 1 ústavy. V súlade s tým bolo prioritným cieľom zákonodarcu zlepšenie právneho statusu a ochrany osôb bez vyznania.²⁶

Azda najvýraznejším zásahom do výkonu práva na náboženskú slobodu bolo ustanovenie poslednej vety § 17 ods. 1, ktoré zakazovalo zneužívanie tohto práva na nenáboženské účely. Úplne sa tak znemožnilo prejavovať verejne najmä politické stanoviská vychádzajúce z náboženského presvedčenia a toto ustanovenie predsta-

²³ Výraz politické pramene práva sa objavil aj vo vede ústavného práva, pričom medzi ne boli zaradené základné politické dokumenty prijaté na úrovni ÚV KSČ, programové vyhlásenia vlád a významné politické dokumenty najvyšších orgánov Národného frontu (porovnaj ZDOBINSKÝ, S. – MATOUŠEK, S. a kol.: *Státní právo ČSSR*. Praha : Panorama, 1985, s. 13).

²⁴ V roku 1977 vydali Sekretariáty pre veci cirkevné Ministerstiev kultúry ČSR a SSR publikáciu s názvom *Právní poměry církví a náboženských společností a jejich hospodářské zabezpečení v ČSSR*. Obsahuje skompletizované konfesnoprávne predpisy vydané od roku 1948. Bez akejkoľvek opory v zákone sa však napr. v Úvode (s. 7) uvádza, že ... *praktickou náplní činnosti povolených církví je konání kultových shromáždění v církevních objektech a provádění příslušných liturgických obřadů*.“ Takto úzko vymedzený okruh oprávnení cirkví sa nenachádza v žiadnom právnom predpise.

²⁵ V tomto prípade ide v podstate o právne zakotvenú nemožnosť domáhať sa (v dnešnej terminológii) práva na výhradu svedomia a to z akýchkoľvek filozofických, morálnych alebo náboženských dôvodov.

²⁶ Porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 777.

vovalo zároveň právnu oporu pre politické a právne represívne zásahy voči verejným postojom najmä cirkevných predstaviteľov.²⁷ Trestnoprávne vyjadrenie tohto zákazu obsahoval zákon č. 231/1948 Zb. o ochrane ľudovodemokratickej republiky v § 28 s názvom zneužitie úradu duchovného alebo podobnej funkcie na vykonávanie vplyvu na veci politického života v smere nepriaznivom ľudovodemokratickému poriadku republiky.²⁸ Uvedenú skutkovú podstatu prevzal aj trestný zákon č. 86/1950 Zb. a obsahoval aj kvalifikovanú skutkovú podstatu, podľa ktorej mohol byť prísnejšie odsúdený páchatel', ktorý sa dopustil zneužitia úradu duchovného tým, že odoprel vykonať náboženský úkon. Štátna moc týmto vstúpila do vnútornej autonómie (kompetencie) cirkví, keďže ani v tom období žiaden právny predpis neupravoval právo na poskytnutie náboženského úkonu.²⁹

Ústavne zaručené právo na náboženskú slobodu a jeho verejný prejav boli v § 37 ods. 2 ústavy obmedzené zákazom zneužitia na šírenie náboženskej neznášanlivosti, vymedzenej zákonodarcom ako neoddeliteľná súčasť politického extrémizmu a postavenú do rovnakej pozície ako fašizmus, nacizmus a nacionálny šovinizmus.³⁰

Právna úprava korporatívnej (inštitucionálnej) náboženskej slobody, t. j. v otázke právneho statusu cirkví, ich oprávnení a povinností, v ústave z roku 1948 chýbala. Tento trend bol prejavom snahy štátnej moci odstrániť tradičné, históriou osvedčené oprávnenia uznaných cirkví v tých oblastiach verejnej sféry, v ktorých bola ich súčinnosť v celospoločenskom záujme prirodzená a akceptovaná (napr. vedenie matrík, kompetencie cirkvi v manželských záležitostiach, cirkevné školstvo) a celkovým vytláčaním nábožnества na okraj spoločenského diania. Právny poriadok oddelil moc štátnu od moci cirkevnej a spoločenské vzťahy sekularizoval.³¹ S touto situáciou úplne korešponduje v roku 1954 prijaté uznesenie vlády o zrušení eviden-

²⁷ Porovnaj ČEPLÍKOVÁ, M.: *Štát, právo a cirkvi...*, cit. dielo, s. 65-66.; JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 777-778.

²⁸ Takzvaný kazateľnicový paragraf, prijatý napr. v období „kultúrneho boja“ v Prusku (1871) s cieľom zabrániť zneužitiu kázní na politické účely.

²⁹ Trestný zákon č. 140/1961 Zb. zmenil pohnútku duchovného pri zneužití funkcie duchovného na všeobecne formulované „nepriateľstvo k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu“, umožňujúce takmer neobmedzený výklad a podľa dobového výkladu (BREIER, Š. – BURDA, A. – FARKAŠ, Z. a kol.: *Trestný zákon. Komentár*. Praha : Orbis, 1964, s. 273 a nasl.) posúdenie záporného vzťahu duchovného k určitej vlastnosti, resp. prvku socialistického zriadenia pri vyjadrovaní názoru čo i len voči jednému človeku, aj keď bezvýsledne ako trestné (Porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 798.). Táto skutková podstata bola zrušená až zákonom č. 159/1989 Zb. z 13. decembra 1989.

³⁰ V § 37 ods. 2 Ústavy z roku 1948 ide o tzv. antifašistickú bariéru, ako toto ustanovenie pomenoval známy právny historik Josef Tureček (porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 777-778).

³¹ Porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 778; ČEPLÍKOVÁ, M.: *Štát, právo a cirkvi...*, cit. dielo, s. 68; paradoxne, pri absencii ústavnoprávnej úpravy postavenia cirkví a ich oprávnení pri pochybnostiach aplikovala štátna moc obmedzujúce ustanovenia zákonov z čias Rakúsko-Uhorska (napr. pomocou širokej interpretácie § 60 zákona č. 50/1874 r. z. o vonkajších pomeroch cirkvi katolíckej boli v júni dosadení zmocnenci ministerstva školstva, vied a umení na biskupské úrady v Čechách a na Morave a pôsobili tam aj po nadobudnutí účinnosti zákona č. 218/1949 Zb., ktorý zrušil všetky dovtedajšie konfesnoprávne predpisy. Na Slovensku ustanovovanie vládnych zmocnencov nemalo žiaden právny základ (porovnaj PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc...*, cit. dielo, s. 112).

cie náboženského vyznania pre verejné účely, keďže podľa oficiálnej doktríny patrí náboženské vyznanie do sféry výlučne súkromnej.³²

Pôsobenie cirkví v spoločenských vzťahoch bolo od roku 1948 redukované na maximálnu možnú mieru. Ich oktrojované pôsobenie bolo navyše vo všetkých oblastiach nielen vonkajších, ale aj vnútrocirkevných vzťahov pod dozorom štátnych orgánov.

4. Ústava z roku 1960

Ústava z roku 1960 (zákon č. 100/1960 Zb.) nepredstavovala v oblasti právnej úpravy náboženskej slobody žiaden kvalitatívny posun. Pokračovala v ceste uprednostňovania slobody svedomia na úkor slobody náboženského vyznania, keďže sloboda svedomia podľa vtedajšej doktríny umožňovala stotožnenie sa s ateistickým presvedčením, resp. zvoliť si nenáboženské presvedčenie,³³ svojou hodnotou nezvratne prekonávajúcou náboženské presvedčenie. Slobodu vyznania zaručovala ústava v článku 32³⁴ s obmedzením, prevzatým z predchádzajúcej Ústavy, ktoré vyžadovalo súlad náboženského vyznania a jeho prejavov so zákonom. Výkon práva na náboženské vyznanie sa takto v rozpore s princípom hierarchie právnych predpisov, v ktorej má ústava najvyššie miesto, dostával do rozporu s ustanoveniami iných zákonov (napr. trestného zákona, zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností, zákona o rodine), ktoré ustanovovali pre duchovného povinnosti, ktorých plnenie bolo nadradené výkonu práva na náboženské vyznanie.

Vo svetle právnej úpravy a terminológie medzinárodných zmlúv o ľudských právach, podľa ktorej je toto právo, pokiaľ sa navonok nijako neobjektivizuje, chránené absolútne ako *forum internum*, bolo chápanie práva na náboženskú slobodu socialistickej právnej doktríny úplne cudzie. Vnútorne presvedčenie človeka, náboženské alebo iné, patrí k tomu, o čom platí: *de internis non iudicat praetor* a čo stojí mimo právnej reglementácie.³⁵ Zákon môže v určitých prípadoch upraviť, aj obmedzujúco, len vonkajšie prejavy náboženského presvedčenia (*forum externum*). Mal by sa pritom riadiť právami iných, prípadne potrebou chrániť verejný poriadok a mravnosť a inak obsahu prejavu náboženskej slobody neklásť prekážky a limity. Ústavnoprávna socialistickej doktrína, naopak, zdôrazňovala striktné a úzko vymedzený obsah práva na individuálnu náboženskú slobodu ako vec čisto súkromnej povahy s možnosťou jej verejného prejavu výlučne len na účely bohoslužby a rituálnych úkonov.

Ústava postavila bezkonfesijný status (právo byť bez náboženského vyznania) na úroveň konfesijného (práva mať náboženské vyznanie). Ústavodarca tým priznával obom situáciám rovnakú právnu ochranu, prípadne z dôvodu znenia vtedajšieho § 236 Trestného zákona (Obmedzovanie slobody vyznania) možno vyvodit', že

³² Oznámenie ministerstva vnútra v Úradnom liste z 31. augusta 1954, čiastka 107.

³³ KINDL, V.: K problematice vývoje právni úpravy svobody vyznání a svědomí u nás (ústavněprávní rovina). In *Čtyřicet let církevních zákonů v Československu*. Praha : Sekretariát vlády ČSR pro věci církevní, 1989, s. 29.

³⁴ V Druhej hlave Ústavy (Práva a povinnosti občanov) zaujímalo právo na náboženské vyznanie posledné miesto v systéme práv.

³⁵ Porovnaj HRDINA, Antonín: *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha : Eurolex Bohemia, 2004, s. 104.

na prvom mieste vyjadrenom v tomto paragrafe písmenom a) chránil osobu bez vyznania, ktorú niekto núti na účasť na náboženskom úkone. Ústavne garantované právo na bezkonfesijnosť je však ako určitý variant slobody vyznania tým, že v čl. 32 je súčasťou toho istého ustanovenia z legislatívno-technického hľadiska neopodstatnené superfluum.³⁶

Pri aplikácii práva súdmi v prípade konfliktu ústavného práva na náboženskú slobodu a povinnosť dodržiavať zákony najlepšie poslúži jeden judikát. Podľa rozsudku Najvyššieho súdu SSR z roku 1971³⁷ sa nebolo možné dovolávať slobody vyznania podľa čl. 32 ústavy v prípade, ak určité konanie (inak v súlade s týmto článkom ústavy!) bolo v rozpore s bežnými zákonmi, t. j. s predpismi nižšej právnej sily. V tomto prípade však podľa znenia rozsudku súd konštatoval marenie dozoru nad cirkvami konaním duchovného v rozpore s administratívnym opatrením síce formálne nenormatívnej povahy, ale v skutočnosti obsahujúce všeobecne záväzné pravidlá správania.³⁸ Súd takto celkom v súlade s dobovými politickými cieľmi povýšil dodržiavanie zákona a plnenie zákonných povinností nad právo garantovaného ústavou. Nepriamo takto okrem toho prispel k reštriktívnemu chápaniu ľudských (občianskych) práv vo vtedajšom spoločenskom systéme.

Formovanie nového človeka, zbaveného náboženských predsudkov,³⁹ prostredníctvom výchovy, vyučovania vzdelávania a kultúry našlo svoje vyjadrenie

³⁶ Porovnaj HRDINA, A.: *Náboženská svoboda...*, cit. dielo, s. 102. Rovnaká právna ochrana, vyplývajúca z nerozlišovania celkom zrejmych odlišných významov pojmov „náboženské presvedčenie“ a „nenáboženské presvedčenie“ sa však prejavila aj v súčasnosti na významnom súdnom fóre, ktorým je Európsky súd pre ľudské práva v kauze *Lautsiová versus Taliansko* z roku 2009.

³⁷ Spisová značka 4 Tz 48/81, publikované v *Právni poměry církví a náboženských společností a jejich hospodářské zabezpečení v ČSSR...*, cit. dielo, Doplněk I., s. 17-19.

³⁸ V tejto kauze išlo obvinenie duchovného z trestného činu marenia dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami (§ 173 trestného zákona č. 140/1961 Zb.) na základe toho, že na súkromnej chate vykonával náboženské úkony a v miestnom kostole slúžil omšu bez povolenia. Rozsudok sa odvoláva na zákon č. 218/1949 Zb., ktorý v § 7, ods. 1 ustanovil: „Duchovnú (kazateľskú a pod.) činnosť v cirkvách a náboženských spoločnostiach môžu vyvíjať len osoby, ktoré majú na to štátny súhlas.“ Ustanovenie duchovného spojené s udelením štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti sa však vždy viazalo na presne určené miesto a akýkoľvek náboženský úkon mimo teritória vymedzeného v udelení súhlasu bolo bez predchádzajúceho súhlasu príslušného ONV zakázané. Tento výklad citovaného ustanovenia § 7, ods. 1 zákona sa však nachádzal len v *Metodickom výklade Sekretariátu pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR z roku 1970* (č. 577/70) upravujúcom postup pri udeľovaní štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti (bod III, 1.) Rozsudok sa v podstate odvolával len na tento administratívny predpis orgánu výkonnej moci, ktorý nesmie ustanovovať práva a povinnosti, resp. nesmie interpretovať zákon tak, že konštituuje subjektívne práva alebo povinnosti. Udelenie štátneho súhlasu sa považovalo za priamy výkon štátnej moci a neexistoval naň právny nárok – žiaden zákon právo na výkon duchovenskej činnosti neobsahoval (Porovnaj *Právni poměry církví a náboženských společností a jejich hospodářské zabezpečení v ČSSR...*, cit. dielo, s. 105).

³⁹ Podľa výňatku z rozsudku Najvyššieho súdu ČSR z 19. decembra 1959 vo veci úpravy rodičovských práv „... může soud v zájmu pokrokové výchovy dítěte omezit (§ 60 zákona o právu rodinném) rodičovskou moc rodiče, do jehož výchovy dítě nebylo svěřeno, přerušením styku s dítětem. Také zásada, že rodič, jemuž nebylo dítě do výchovy a výživy svěřeno, má právo s dítětem se stýkat, musí být uplatňována v souladu se zájem dítěte a s prospěchem celé společnosti. Úpravou tohoto styku nesmí být narušena vedoucí zásada výchovy dítěte v uvědomělého a pokrokového člena naší společnosti. Styk rodiče s dítětem, které nebylo svěřeno do jeho výchovy, je součástí výkonu rodičovské moci a má umožnit rodiči, aby i on se mohl podílet na výchově, ovšem jen na takové výchově, které je zárukou, že dítěti bude vštěpán pokrokový světový názor. Pokud by rodič při styku s dítětem mohl jakkoliv ohrozit výchovný cíl, bylo by třeba z toho vyvodit, že neplní řádně své povinnosti plynoucí z rodičovské moci.

v čl. 16 ústavy. Ústavnoprávne bol takto garantovaný v každej oblasti spoločenských vzťahov výchovno-vzdelávací monopol marxisticko-leninskej ideológie, označenej priamo v spomenutom ustanovení ako vedecký svetonázor. V súvislosti s tým len ťažko možno hovoriť o ideovej (svetonázorovej) neutralite štátu s takto jednoznačne vyjadreným hodnotovým a filozofickým základom.⁴⁰ Korene tohto stavu je treba hľadať už v zákone č. 95/1948 Zb. o základnej úprave jednotného školstva.⁴¹ Školská sústava sa takto stala prostriedkom indoktrinácie žiakov ateistickou propagandou, pričom vyučovanie náboženstva podliehalo z hľadiska administratívy ministerstvu kultúry. Práve v tejto oblasti sa prejavil význam rozsiahlej podzákonnej úpravy často normatívnej povahy v rôznych smerniciach a výnosoch orgánov štátnej správy, sťažujúcich výučbu náboženstva na maximálnu možnú mieru. Postupným prehlbovaním dozoru nad výučbou náboženstva a administratívnymi prekážkami, ktoré kládli najmä obsahovo rozsiahle a často sa meniace *Smernice na vyučovanie náboženstva žiakov ZDŠ*, viedli k utlmeniu záujmu rodičov o výučbu náboženstva svojich detí. Analogická situácia bola aj v teologickom vzdelávaní, sústredenom po zrušení diecéznych seminárov⁴² v dvoch zariadeniach (Litoměřice a Bratislava). Teologické vzdelanie stratilo charakter univerzitného vzdelávania a laici k nemu nemali prístup. Normatívne predpisy v tejto oblasti mohol vydávať okrem vlády a ministerstva školstva aj Štátny úrad pre veci cirkevné, vykonávajúci od roku 1949 aj správu a štátny dozor na teologických fakultách.⁴³ Jeho rozhodnutia boli v určitom zmysle povahy *sui generis*, pretože nerozhodovali podľa predpisov o správnom konaní, prípadne podľa Zákonníka práce. Bol orgánom priameho riadenia cirkví výkonnou mocou (t. j. orgánom štátnej správy cirkví).⁴⁴ Po roku 1956 všetky kompetencie v tejto oblasti prešli na ministerstvá kultúry.

Resumé

Ústavnoprávna ochrana náboženskej slobody v bývalej Československej republike zaznamenala v roku 1948 kvalitatívnu zmenu. Pôvodne široko koncipovaná individuálna sloboda prejavu náboženského vyznania a konkrétne oprávnenia cirkví, odrážajúc ich prirodzené poslanie v spoločnosti boli obmedzené na oblasť vykonávania náboženských úkonov a navyše limitovaných liturgickými

Na takový prípad pamatuje zákon o právu rodinném v § 60, podle něhož soud učiní opatření poměrům přiměřená. V rámci těchto opatření lze omezit anebo i dočasně přerušit styk rodiče s dítětem, jakmile je toto opatření nutné proto, aby se předešlo nevhodnému působení na dítě rodičem, jenž jakkoli ohrožuje řádný duševní rozvoj dítěte ve směrech shora uvedených.“ [dostupné na: <http://spcp.prf.cuni.cz/judikat/ns-25-59.htm> (citované 1. 2. 2010)].

⁴⁰ Porovnaj JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní..., cit. dielo, s. 780.

⁴¹ Likvidácia cirkevného školstva a jeho zjednotenie sa však začalo na Slovensku už v roku 1944 počas SNP na základe nariadenia SNR č. 5/1944.

⁴² Nariadenie vlády č. 112/1950 Zb.

⁴³ Paragraf 2 písm. e) a f) vládneho nariadenia č. 228/1949 Zb. o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre veci cirkevné.

⁴⁴ Porovnaj *Právní poměry církví a náboženských společností a jejich hospodářské zabezpečení v ČSSR...*, cit. dielo, s. 105. V dôsledku toho nebolo možné podať opravný prostriedok voči akémukoľvek jeho rozhodnutiu, vráťanie rozhodnutia o udelení, resp. odňatí štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti. Rozhodnutia vo veciach správy a dozoru nad cirkvami vydané na úrovni Národných výborov mohli preskúmať ústredné orgány štátnej správy cirkví (ministerstvá kultúry, neskôr sekretariáty pre veci cirkevné).

objektmi. Ústava z roku 1948 a z roku 1960 uprednostňovala status bez vyznania ako spoločensky preferovaný a požívajúci najvyššiu úroveň právnej ochrany. Obe ústavy neposkytovali cirkvám žiadne oprávnenia bežné v demokratických štátoch – právo na výučbu náboženstva, právo ustanovovať svojich duchovných bez zasahovania štátu (ako súčasť vnútrocirkevnej autonómie), právo zriaďovať cirkevné školy, viesť ústavy pre výchovu duchovných. Osobitnú úlohu v riadení štátnej cirkevnej politiky má špeciálny orgán štátneho dozoru nad cirkvami. V štátnej cirkevnej politike dominuje administratívno-politický spôsob riadenia, zameraný predovšetkým na zaistenie všestrannej kontroly nad činnosťou cirkví. Právo na štátne uznanie cirkvi, resp. náboženskej spoločnosti ústava ani ostatné zákony neupravovali.

Summary

The Constitutional protection of the religious freedom in the former Czechoslovak republic remarked in the the year 1948 qualitative changes. Heretofore large-scale conceived individual freedom of expression of religion and specific rights of churches, reflecting their natural social functions have been restricted into the sphere of rituals, moreover, within sacral objects. Czechoslovak Constitution from the year 1948 and the next, from the year 1960 preferred the non-confessional status which has been protected by law at the highest level. Both Constitutions have not stated corporative religious freedom and rights of churches, which are standard in democratic countries (right to provide religious education, right to institute clerics without the interference of state institutions – as a part of internal church autonomy, right to establish church schools). The special function in the system of ruling the church policy of the State had belong to the special executive agency of the control of the churches. In the church policy of the State dominated administrative and political matters, especially orientated to the provision of the broadly control over the all church activities. The Constitution has not stated the right to approval for the churches.

K VÝVOJU LEGISLATÍVNEHO RÁMCA VZNIKU A PÔSOBENIA JEDNOTNÝCH ROĽNÍCKYCH DRUŽSTIEV

Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Autor neposkytol súhlas so zverejnením príspevku na webovej stránke PraF UK (s. 84 – 95).

PONÍMANIE VZŤAHU PRÁVA A MORÁLKY, ZÁKONNOSTI A KONCEPCIE PRÁVNEHO ŠTÁTU U NÁS V OBDOBÍ MINULÉHO REŽIMU

JUDr. Martin Turčan

Príspevok sa snaží recenznou formou poskytnúť orientáciu v otázkach práva a morálky, zákonnosti a právneho štátu u nás v období minulého režimu.

Právo a morálka

V právnickej odbornej literatúre z obdobia minulého režimu som nenašiel príliš veľa príspevkov venovaných podstate a vzájomnému vzťahu práva a morálky. Niekoľko autorov však publikovalo na túto tému a z ich slov sa môžeme snažiť zachytiť obraz o ponímaní spomínaných kategórií v období, ktoré bolo z hľadiska ideológie charakteristické najmä materializmom a kolektivismom. Niektorí z týchto autorov sú čitateľní, iní menej. V tejto práci som sa rozhodol prostredníctvom recenzií poskytnúť vzorku týchto príspevkov a načrtnúť tak smer, ktorým sa socialistické úvahy o práve a morálke uberali, a naznačiť aj niektoré otázky, v ktorých sa autori navzájom čiastočne rozchádzali.

Po prečítaní niekoľkých článkov z časopisu Právny obzor a učebníc teórie štátu a práva nadobúdam dojem, že pre autorov zaoberajúcich sa predmetnou problematikou je v sledovanom období najvyššou hodnotou záujem ľudu a pokrok spoločnosti. Pod záujmom ľudu však zjavne nerozumejú ideologické presvedčenie väčšiny jednotlivcov, to sa akoby predpokladá. Pri prijatí tejto hodnoty vychádzajú striktne z marxistickej filozofie, ktorá determinuje rozhodnutia jednotlivca jeho ekonomickými záujmami. Pre zástancov tejto filozofie je dôležité, aby malo čo najviac ľudí zabezpečené živobytie. Keď sa teda v jednotlivých článkoch uvádza, že komunistická morálka sleduje záujem ľudu, obvykle sa tým myslí, že prispieva k napĺňaniu potrieb čo najväčšieho počtu ľudí. V zmysle komunistickej morálky je teda morálne to, čo k takto vytýčenému cieľu smeruje. Autori v daných príspevkoch radi skúmajú vzťah komunistickej morálky a socialistického práva a nezriedka sa stretne s názorom, že je to práve komunistická morálka, ktorá pretrvá, a že vláda socialistického práva je azda len prechodným javom, ktorý je dôležitý v období socializmu, no nebude už nevyhnutným v období komunizmu. Všetky práce majú spoločného ducha, pokiaľ ide o vyzdvihovanie záujmu ľudu, pokroku spoločnosti, materialistického svetonázoru a presvedčenia, že socialistické právo dosiahlo spomedzi alternatív dostupných vo vtedajšom svete najvyšší stupeň vyspelosti a objektívnosti. Na druhej strane však nemožno povedať, že by autori so sebou navzájom vo všetkom súhlasili. Badať teda určitý vývin myslenia a tiež priestor na vlastný názor.

Články zaoberajúce sa vzťahom práva a morálky, ku ktorým som sa dostal, pochádzajú z obdobia šesťdesiatych rokov (a učebnice teórie práva zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov) – teda z obdobia budovania socializmu, ktoré bolo charakteristické snahou o prekonanie názorov panujúcich v období diktatúry proletariátu a tiež úvahami o blížiacom sa štádiu komunizmu. Práve toto finálne štádium malo byť totiž charakteristické odumretím štátu a tiež inštrumentov plniacich jeho mo-

censké funkcie. Autori sa zaoberajú aj určitým hodnotením socialistického práva a potýkajú sa s otázkou jeho budúcnosti.

Jan Tomeček vidí rozdiel v ponímaní morálky a jej vzťahu k právu v socialistickom štáte a v buržoáznom štáte (tam totiž existuje toľko morálok, koľko je tried). Uvádza, že „z nadstavbových zložiek najtesnejší vzťah k morálke má právo, tento vzťah vyplýva z niektorých spoločných znakov oboch týchto kategórií.“¹ Ďalej uvádza, že pre socialistickú spoločnosť je charakteristické, že socialistické právo i komunistická morálka zodpovedajú plne svojmu sociálnopolitickému obsahu. Socialistické právo je podľa neho dôsledne humanistické. Vidí úzku previazanosť medzi socialistickým právom a komunistickou morálkou. „Tie činy ktoré schvaľuje socialistické právo, schvaľuje i socialistická morálka – a naopak, veľkú časť činov, ktoré sú z hľadiska komunistickej morálky škodlivé a zavrhnutiahodné, považuje za škodlivé a zavrhnutiahodné aj socialistické právo a stíha ho svojimi sankciami. Tak komunistické právo vyjadruje tie isté zásady ako komunistická morálka a súčasne tak odráža názory ľudu o tom, čo je morálne a spravodlivé.“² Z uvedeného vyplýva, že socialistické právo považuje Tomeček za veľmi vyspelé, nie však dokonalé, keďže podľa neho nereflektuje úplne všetky požiadavky komunistickej morálky. Uvádza tiež, že aj v socialistickom štáte môže dôjsť ku kolíziám a rozporom medzi socialistickým právom a komunistickou morálkou, ktoré si budú vyžadovať riešenie. (Zdá sa, že autor používa termíny socialistické právo a komunistické právo ako zameniteľné; obdobné platí o pojmoch socialistická morálka a komunistická morálka.) Je teda zrejmé, že socialistické právo Tomeček úplne neidealizuje. Dôvod pripustenia tejto skutočnosti by azda mohol spočívať v základnom postuláte, z ktorého Tomeček vychádza, že pri dozretí spoločnosti do stavu komunizmu právo zanikne, no komunistická morálka bude naďalej existovať – teda že ho bude vždy v niečom presahovať. Zaujímavé však je, že socialistické právo Tomeček považuje za objektívne spravodlivé. Za objektívne spravodlivé ho považuje preto, lebo „zodpovedá materiálnym základom spoločnosti, jej pokrokovému vývoju a upevňovaniu komunistickej morálky.“³ Ak však má byť dôvodom objektívnej spravodlivosti socialistického práva upevňovanie komunistickej morálky, musí byť nevyhnutne objektívnou aj táto morálka. Tomeček akoby teda nepriamo uznával existenciu objektívnych morálnych hodnôt. Predporozumenie pojmu „objektívny“, ku ktorému sa ponúka aj známe marxistické východisko, že „pravda je objektívna realita“, nás nevyhnutne vedie k záveru, že Tomeček uznáva morálny objektivizmus. Takýto postoj je však z hľadiska dobovej filozofie pochybný. Tomeček ďalej uvádza, že dané hodnoty sú „vlastné celému ľudu, ktorý prevzal zásady robotníckej triedy – triedy uskutočňujúcej štátne riadenie spoločnosti na prospech všetkých.“⁴ Duch tejto vety už skôr naznačuje, že Tomeček považuje v danom kontexte za objektívne to, čo je blízke väčšine ľudu.

S Tomečkovým názorom, že socialistické právo je dôsledne humanistické, sa nestotožňuje Anton Zirin, ktorý uvádza, že „takýto záver by bol zrejme

¹ TOMEČEK, J.: Morálka, právo a politika v socialistickém státě. In *Právní obzor*, 46, 1963, č. 1, s. 28.

² TOMEČEK, J.: Morálka, právo..., cit. dielo, s. 30-31.

³ TOMEČEK, J.: Morálka, právo..., cit. dielo, s. 31.

⁴ Tamtiež.

splštením problematiky“.⁵ Ďalej uvádza: „Bol by v rozpore predovšetkým už s našimi doterajšími skúsenosťami. Bol by však v rozpore aj s dialektickým chápaním spoločenských vzťahov v ich historickom vývoji. Vývojom spoločnosti sa totiž stále vytvárajú podmienky aj pre plnšie uplatňovanie ľudskej dôstojnosti. V novej marxistickej literatúre sa preto už pripúšťajú možnosti ďalšieho rozvoja humanistických princípov a ich aplikácie aj v socialistických podmienkach.“⁶ Zirin v podstate zhodne s Tomečkom uvádza, že „rôznym poňatiam ľudskosti z hľadiska tried, ktoré sú ich nositeľmi, zodpovedajú aj rôzne poňatia humanizmu, ktoré tieto ideály uskutočňujú, a to i z hľadiska historického vývoja.“⁷ Ďalej uvádza, že marxistická teória vychádza z neuznávania nejakých trvalých, nemenných, spoločensky prirodzených mravných hodnôt a ich hierarchie a že neuznáva abstraktný buržoázny humanizmus. V Zirinovom článku cítiť jednak dôraz na zabezpečenie spokojného života pre každého, ako praktického cieľa socialistického humanizmu a komunistickej morálky, jednak tiež volanie po humanizácii a poľudšťovaní socializmu ako akejsi predzvesti onedlho prichádzajúcej „Pražskej jari“. Článok je aj kritikou minulých období, v ktorých podľa autora dochádzalo k deformáciám socialistických myšlienok a k nerešpektovaniu ľudskosti. Autor kritizuje najmä obdobie 50. rokov a tzv. kult osobnosti, počas ktorého boli podľa neho humanistické princípy uplatňované subjektivisticky, zatiaľ čo podľa materialistického svetonázoru ľudskosť a ideály ľudskosti vznikajú ako odraz materiálnej existencie určitých spoločenských vyťahov. Vyzdvihuje pozitívne zmeny, ktoré nastali v 60. rokoch. Opakovane naznačuje, že po období diktatúry proletariátu má nastúpiť obdobie budovania socializmu, ktoré je a má byť význačné humanizačnými tendenciami. Článok je aj výzvou adresovanou legislatívcom, ktorí si osobitne „musia byť vedomí úlohy ďalšej humanizácie nášho práva“.⁸

Libuša Ďurajová ponúka na danú problematiku o čosi filozofickejší pohľad než predchádzajúci autori a snaží sa o kritické znovuzhodnotenie niektorých doposiaľ akceptovaných názorov. Zhodne s predchádzajúcimi autormi uvádza, že v antagonistickej triednej spoločnosti nie je názor na to, čo je morálne, jednotný a existuje tu viacero morálok, v závislosti od danej triedy. Socialistická spoločnosť túto roztrieštenosť síce odstraňuje, no podľa autorky nemožno akceptovať tvrdenie, že „v socialistickej spoločnosti niet rozporu medzi ekonomickými a politickými cieľmi na strane jednej a mravnými cieľmi na strane druhej, medzi mravnými cieľmi a spoločenskou praxou“.⁹ Takéto ponímanie socialistickej spoločnosti považuje za príliš zjednodušené. Podľa jej názoru majú právo aj morálka historický charakter. „Toto tvrdenie do istej miery popiera všeobecne prijatý názor, podľa ktorého normy morálky boli až do vzniku práva jediným regulátorom života ľudskej spoločnosti a sú a budú regulátorom života ľudí i v komunistickej samospráve.“¹⁰ Autorka teda odmieta tvrdenie, že morálka tu vždy bola a vždy bude. Svoju polemiku o tom, či

⁵ ZIRIN, A.: Humanizácia nášho práva. In *Právny obzor*, 1967, č. 1, s. 21.

⁶ Tamtiež.

⁷ ZIRIN, A.: Humanizácia nášho práva..., cit. dielo, s. 23.

⁸ ZIRIN, A.: Humanizácia nášho práva..., cit. dielo, s. 34.

⁹ Popelová, citované podľa ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva a morálky. In *Právny obzor*, 1968, č. 6, s. 494.

¹⁰ ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva..., cit. dielo, s. 487.

komunistická spoločnosť bude fungovať bez práva na báze morálky dopĺňa slovami: „Názory teoretikov sa rovnako rozchádzajú i pokiaľ ide o existenciu morálky v komunistickej spoločnosti. Zdá sa nám, že pravdu majú autori, ktorí tvrdia, že to bude nový druh noriem novej kvality.“¹¹ Ďurajová neopomína ani kritiku 50. rokov ako obdobia, ktoré bolo charakteristické nemorálnymi tendenciami a činmi. Venuje priestor aj otázke vzájomnej nadriadenosti či podriadenosti práva a morálky, pričom prichádza k záveru, že takto postavená otázka je irelevantná a snaží sa vyhnúť akceptácii metafyzického chápania mravných hodnôt. „Jediné správne riešenie, podľa nášho názoru, je vychádzať predovšetkým zo spoločenskej podmienenosti práva i morálky, zdôrazniac pritom špecifickosť týchto normatívnych systémov.“¹² Podľa Ďurajovej je otázka protirečivosti práva a morálky iným problémom. Zjednotenie morálnych a právnych cieľov považuje v triednej spoločnosti za nemožné a riešenie podľa nej prináša socialistická spoločnosť, keďže tu dochádza k opätovnému obnovovaniu harmónie protirečivých záujmov jednotlivca, spoločenských skupín, tried a spoločnosti ako celku. „Rozhodujúce je, že morálka je i napriek existujúcej rozpornosti a nejednotnosti v podstate charakterizovaná jednotou.“¹³ „Ak právna norma stanoví to, čo je z hľadiska morálky nežiaduce, a zakazuje to, čo je z hľadiska morálky žiaduce, za predpokladu, že právo i morálka sú toho istého druhu, ide zrejme o rozpor, ktorý vzniká v procese odlišnej dynamiky vývoja práva a morálky. Rozhodujúce v tomto prípade bude, ktorá z hodnôt sprostredkovaných v oboch spoločenských javoch je kvalitatívne vyššia. V socialistickej spoločnosti posudzujeme túto skutočnosť predovšetkým z aspektu celospoločenského. Aj keď nás minulosť poučila, že kritérium „celospoločenského prospechu“ je veľmi nepresné a tomuto termínu možno pripisovať veľmi rozdielny obsah, niet, podľa nášho názoru, iného kritéria.“¹⁴

Problematike vzťahu práva a morálky a rozdielov medzi nimi venuje okrem časopisu Právny obzor určitý priestor aj učebnica Teórie štátu a práva od Jiřího Bogouszaka s kolektívom autorov. Prichádzajú s myšlienkou, že právo musí byť „vcelku menej prísne než morálka, pokiaľ ide o náročnosť požiadaviek kladených na ľudské chovanie“, pretože „býva prísnejšie než morálka, pokiaľ ide o následky porušenia pravidiel (vynútiteľnosť štátnou mocou a najmä právne sankcie)“.¹⁵ Uvádzajú tiež, že nie všetky právne normy majú zároveň povahu mravných noriem. Ako príklad ponúkajú zásadu *pacta sunt servanda*, ktorá má iný význam z hľadiska morálneho a iný z hľadiska právneho. Morálne totiž zaväzuje každá zmluva, zatiaľ čo právne nezaväzuje napríklad zmluva, ktorá nebola učinená písomne, hoci to zákon žiadal. Autori tiež vyjadrujú myšlienku, že právne regulovanie je najefektívnejšie vtedy, keď reguluje spoločenské vzťahy v smere určenom objektívnymi, predovšetkým ekonomickými, podmienkami, takže k chovaniu v súlade s právom beztak väčšina ľudí inklinuje pod tlakom objektívnych potrieb a vplyvom hmotných

¹¹ ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva..., cit. dielo, s. 488.

¹² ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva..., cit. dielo, s. 491.

¹³ ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva..., cit. dielo s. 492.

¹⁴ ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva..., cit. dielo s. 496-497.

¹⁵ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*. I. B. Práva. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969, s. 314.

a morálnych stimulov.¹⁶ Tým vlastne hovoria, že tvorba práva má byť ovplyvnená morálnymi normami. Prejavom morálneho a právneho vedomia je podľa nich verejná mienka, ktorú považujú za veľmi podstatnú, pokiaľ ide o vplyv na spoločenský život. Schvaľovanie či zavrhovanie nejakého chovania verejnosťou sa podľa nich môže „ukazovať ako mocnejšie, než hrozba tými či onými právnymi opatreniami štátneho donútenia“.¹⁷ „Pohana spočívajúca v organizovanom zverejnení deliktu a odsúdení previnilca môže potom mať trvalejší vplyv na jeho povest' a spoločenské postavenie, než aplikácia právnej sankcie, ktorá nie je sprevádzaná takým verejným potupením. Túto reláciu je nutné doceňovať a vážiť dôsledky zverejnenia.“¹⁸

V inej učebnici teórie štátu a práva sa Jiří Bogouszak s kolektívom autorov zaoberajú otázkou odumierania práva. Jednoznačne uvádzajú, že „za komunizmu právo odumrie“.¹⁹ Spoločnosť sa však podľa nich ani za komunizmu nezaobíde bez určitých noriem ľudského chovania. „V spojitosti s tým sa niekedy stretávame so zjednodušeným poňatím otázok organizácie spoločnosti za komunizmu a na prechode ku komunizmu. Tak napríklad sa problém odumretia práva redukuje na to, že odumrie potreba štátneho donútenia na zaisťovanie noriem, ktoré dnes majú povahu pravidiel právnych, pričom však v podstate sa budú spoločenské procesy regulovať normami obsahovo obdobnými dnešným právnym normám. Inokedy zase sa vyslovuje názor, že to budú len mravné obyčaje, ktoré postačia na regulovanie chovania ľudí za komunizmu. Niekedy sa má za to, že musí odumrieť akékoľvek regulovanie vzťahov pomocou normatívnych aktov spoločenských orgánov, keďže inak by sa na miesto štátu postavil kolektív spoločnosti, ktorý by ujarmil jednotlivca a znemožnil slobodu v spoločnosti. Stretávame sa tu s určitými krajnými poňatiami, koncepciami približujúcimi sa v podstate k akémusi etatistickému poňatiu komunitickej spoločnosti na jednej strane, alebo anarchistickému či anarchosyndikalistickému chápaniu na strane druhej.“²⁰ Ich odpoveďou je, že budú musieť existovať určité normy kvôli organizácii ekonomiky, kultúry, zdravotníctva, školstva, ale tieto normy už nebudú mať právny charakter, pretože ich nebude potrebné štátom vynucovať. Tiež pripúšťajú (a odvolávajú sa na Leninove vyjadrenia), že aj za komunizmu môže dochádzať k určitým pokusom o porušovanie pravidiel spoluzitia, no na zabezpečovanie týchto pravidiel už nebude potrebný štát, ale postačí sama spoločnosť so svojimi orgánmi.

Učebnica teórie štátu a práva z roku 1977 od autorského kolektívu pod vedením Pavla Dojčáka vychádza z definície, podľa ktorej sa morálkou rozumie „historicky utvorený a ekonomickými podmienkami života spoločnosti determinovaný súbor pravidiel správania, na základe ktorých sa hodnotí správanie ľudí k sebe navzájom, k spoločnosti, k štátu, organizáciám atď. ako dobré alebo zlé.“²¹ Zároveň sa tu jedným dychom uvádza, že „od morálky treba odlišovať morálnu doktrínu. Morálna doktrína je systematickým výkladom a zdôvodnením zásad konania, ktoré

¹⁶ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*. I..., cit. dielo, s. 314-315.

¹⁷ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*. I..., cit. dielo, s. 316.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II. Praha : Orbis, 1968, s. 315.

²⁰ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II..., cit. dielo, s. 316.

²¹ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu a práva*. Bratislava : Obzor, 1977, s. 210.

určitá spoločenská skupina pokladá za morálne, a zároveň je kritikou iných morálnych koncepcií.“²² Morálka je teda v danom kontexte v prvom rade historickou záležitosťou, čiže systémom, ktorý sa v priebehu dejín vyvíja a formuje, a tiež záležitosťou ekonomickou, čiže sú to práve ekonomické podmienky, ktoré majú na formovanie morálky ako historického javu rozhodujúci vplyv (čo je v súlade s tézou, ktorú som uviedol už na začiatku, že za morálne sa v danom období pokladá to, čo napomáha napĺňaniu čo najväčšieho počtu potrieb ľudí). Morálka je v zmysle vyššie uvedených citátov tiež javom spoločenským, čiže je veľmi úzko prepojená so skupinou a zdá sa, že nie je pripisovaná osamotenému jednotlivcovi. Autori učebnice výslovne uvádzajú, že „subjektom morálnych noriem sú spoločenské skupiny, či celá spoločnosť a ich zachovávanie je garantované verejnou mienkou a vnútorným presvedčením ľudí.“²³ Na otázku vzťahu práva a morálky odpovedá učebnica odmietaním jeho absolutizácie (či už ich úplného stotožňovania alebo radikálneho oddeľovania) a uvádza, že „nie je možné popierať úzky zväzok práva a morálky, že vyrastajú z toho istého ekonomického, politického a ideového základu, majú rovnakú triednu podstatu, základné úlohy a ciele. Právo i morálka sú súčasťou nadstavby ako odrazu jedinej spoločenskej základne. Obe sú hodnotené z toho istého zorného uhla, t. j. z hľadiska ich adekvátnosti potrebám spoločenského vývoja. Marxizmus však zároveň ukazuje, že ide o dva relatívne samostatné spoločenské javy, ktoré nijako nemožno stotožňovať a nerešpektovať rozdiely medzi nimi.“²⁴ Za podstatný rozdiel medzi právom a morálkou považujú autori v prvom rade ich historické trvanie. Morálka podľa nich vzniká so samým procesom práce, na základe vývoja predstáv o dobre a zle, zatiaľ čo právo sa vytvára až so vznikom súkromného vlastníctva, tried a štátu. Morálka bude podľa nich v komunistickej spoločnosti nadobúdať čoraz väčší význam a právo ako mocenský prostriedok bude postupne strácať svoje opodstatnenie. Morálka tu teda bola skôr a bude tu aj po zániku práva. Aj právo aj morálka majú podľa autorov triedny charakter, avšak u práva je to zreteľnejšie, pretože právo je výrazom spoločenských vzťahov, v ktorých má jedna trieda výraznejšie postavenie než iné. Morálka je podľa nich charakteristická skôr svojou všeludskosťou. Rozdiel medzi právom a morálkou vidia aj v tom, že zatiaľ čo právo je písané, morálka žije vo vedomí, v mienke ľudí. Právo je teda konkrétnejšie, precíznejšie a detailnejšie. Morálka však zas na druhej strane reguluje širší okruh vzťahov a vo svojich požiadavkách je náročnejšia než právo, pretože posudzuje aj názory a motívy. Autori uvádzajú, že „v socialistickej spoločnosti sa právo a morálka dostávajú do stále bližšieho zväzku“.²⁵ Vieru vo všeobecné prijatie a realizovanie komunitickej morálky odzrkadľuje aj tvrdenie, že „po konečnom víťazstve socializmu sa právo stane všeludovým, vyjadrujúcim vôľu celého národa“ a že „proces odumierania práva je procesom postupného rozvíjania socialistickej a komunistickej morálky“.²⁶

²² DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu*..., cit. dielo, s. 460.

²³ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu*..., cit. dielo, s. 210 a 211.

²⁴ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu*..., cit. dielo, s. 211.

²⁵ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu*..., cit. dielo, s. 212.

²⁶ Tamtiež.

Zákonnosť a právny štát

S problematikou práva a morálky súvisí aj problematika zákonnosti a právneho štátu. V článku z roku 1950 sa jej venuje Štefan Král', ktorý vidí rozdiel medzi meštianskou a socialistickou zákonnosťou, a to v tom, že meštianska zákonnosť podlieha záujmom buržoázie, prehliada rozdiel medzi bojujúcimi triedami a vedie k bezduchému formalizmu, zatiaľ čo socialistická zákonnosť venuje pozornosť spoločenskému účelu zákona a je prínosom pokroku. Opäť tu teda badať už zmienené hodnoty – záujmy spoločnosti a jej pokrok. Článok vyzdvihuje robotnícku a roľnícku triedu a pracujúci ľud vôbec a volá po odstránení zvyškov kapitalizmu. Autor podotýka, že každé súdne rozhodnutie je ovplyvnené vnútorným presvedčením sudcu, ktoré je vždy v organickom spojení s jeho svetonázorom a s jeho právnym vedomím, ovplyvneným spoločnosťou. Dôležitú úlohu tu teda hrá tzv. socialistické právne vedomie, „ktoré je časťou obecného socialistického svetového názoru, založeného na dialektickom materializme“. ²⁷ Socialistická zákonnosť je teda podľa autora prostriedkom na dosiahnutie pokroku a hájenie záujmov spoločnosti (môžeme si všimnúť, že sleduje rovnaké ciele ako komunistická morálka). Autor vyzýva celý ľud aby spolupracoval na správnom dodržiavaní zákonov s orgánmi štátu, aby ich sám dodržiaval a aby upozorňoval na ich porušenie inými. Zároveň uvádza, že „socialistická spoločnosť dôsledne stojí na presnom a správnom dodržiavaní svojich zákonov“. ²⁸ Autor vyzdvihuje už prebehnuté aj prebiehajúce kodifikačné práce, ktoré sú nevyhnutné na reflektovanie novej spoločenskej reality.

Problemátike zákonnosti venuje určitý priestor aj učebnica teórie štátu a práva od Jiřího Bogouszaka s kolektívom autorov. Autori chápu zákonnosť ako metódu vládnutia. „Je to metóda, pri ktorej sa funkcie štátu uskutočňujú prostredníctvom práva.“ ²⁹ Vymedzujú ju ako požiadavku tvorby práva štátom a ako požiadavku zachovávanía práva (ako štátom, tak aj občanmi). Odmietajú zúžené chápanie zákonnosti len ako požiadavky zachovávať právo. Autori vidia rozdiel medzi socialistickou zákonnosťou a zákonnosťou, ktorú využíva sociálnoprávny štát. „Buržoázny sociálny štát viac alebo menej dopĺňa tradičné slobody a práva uzákonením sociálnych práv, a tým len viac alebo menej zmierňuje sociálnu nerovnosť, resp. sociálne rozpory vlastné buržoáznej spoločnosti, bez toho aby ich vyriešil. Socialistický štát používa metódy zákonnosti na to, aby verejnoprávnymi zásahmi obmedzil súkromnoprávnú slobodu vlastníctva v záujme presadenia kvalitatívne nového stupňa sociálnej rovnosti – rovnosti v zmysle socializmu.“ ³⁰

V druhej spomínanej učebnici teórie štátu a práva Jiří Bogouszak s kolektívom uvádza, že „predpokladom toho, aby socialistická zákonnosť bola účelnou metódou, aby vskutku slúžila uskutočňovaniu funkcií socialistického štátu, je dobré právo – právo, ktoré svojím obsahom zodpovedá podmienkam a potrebám socialistickej výstavby“. ³¹ Zaoberajú sa tu aj hodnotením práva – problematikou právnej axiológie (tu vystupuje do popredia problematika občianskych práv a slobôd a povinností). Autori poukazujú na užitočnosť niektorých garancií zákonnosti obsah-

²⁷ KRÁL', Š.: K otázke socialistickej zákonnosti. In *Právny obzor*, 1950, č. 8, s. 453.

²⁸ KRÁL', Š.: K otázke socialistickej zákonnosti..., cit. dielo, s. 455.

²⁹ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*. I..., cit. dielo, s. 323.

³⁰ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*. I..., cit. dielo, 1969, s. 332.

³¹ BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II..., cit. dielo, s. 269.

nutých v buržoáznodemokratických systémoch, ktoré je vhodné využiť aj v socialistickom práve. Ide o „prvky deľby moci smerujúcich k zaisteniu právneho štátu: sudcovskej nezávislosti (inkompatibilita, spôsob ustanovovania sudcov a dĺžka ich funkčného obdobia, ich odvolávanie a vôbec nesúmerateľnosť postavenia sudcu s postavením poslanca), súdnej kontroly zákonnosti v exekutive, t. j. správneho súdnictva, ale i posilnenie kontroly bezpečnostných orgánov zo strany justície, t. j. znovuzavedenie inštitúcie vyšetrojúcich sudcov, poprípade potom i súdnej kontroly legislatívy, t. j. ústavného súdnictva. V celkovej skladbe socialistického práva sa oproti skoršiemu systému v rôznych smeroch príliš rozšírilo uváženie štátnych orgánov – najmä v úprave základných občianskych práv, teda i tam, kde už neznamená nevyhnutné zábrany juristického formalizmu, ale ohrozenie právnej istoty, a teda i samého sociálneho poslania práva (...).“³² Napokon dodávajú, že „problematika fungovania zákonnosti sa neobmedzuje na právne aspekty a záruky; toto fungovanie predpokladá predovšetkým rad záruk rýdzo politických.“³³

Už spomínaná učebnica teórie práva z roku 1977 od autorského kolektívu pod vedením Pavla Dojčáka venuje problematike socialistickej zákonnosti pomerne významnú pozornosť. Podobne ako ešte v päťdesiatych rokoch Štefan Král a v šesťdesiatych rokoch Jiří Bogouszak s kolektívom, aj títo autori rozlišujú medzi buržoáznou a socialistickou zákonnosťou. V zhode s Leninom chápu zákonnosť nielen ako kategóriu právnu, ale tiež politickú, ktorej, zdá sa, pripisujú zásadný význam. Socialistická zákonnosť je osobitá v niekoľkých ohľadoch. Uvádzajú, že „vychádzajúc z prevládajúcich názorov v socialistickej literatúre, možno stanoviť, že pod pojmom socialistická zákonnosť rozumieme metódu (režim) štátneho riadenia spoločenských vzťahov, ktorá sa uplatňuje v tvorbe práva a v jeho uskutočňovaní najmä prísny zachovávaním zákonov a iných právnych aktov, zameraných na dosiahnutie cieľov robotníckej triedy a celej socialistickej spoločnosti.“³⁴ Vyžaduje sa tu teda súlad práva so záujmami, či požiadavkami, robotníckej triedy. Socialistická zákonnosť je teda obsahovo podmienená. S fenoménom socialistickej zákonnosti je spojená požiadavka existencie socialistického práva, teda takého, ktoré bude vyjadrovať objektívne záujmy a potreby socialistickej spoločnosti. Autori však zdôrazňujú, že pod socialistickou zákonnosťou nerozumejú len metódu ochrany socialistického vlastníctva, ale aj „garancie ochrany práv a slobôd občanov a ich právnej istoty.“³⁵ K obsahovo-hodnotovej podstate a funkcii socialistickej zákonnosti autori uvádzajú citát Klementa Gottwalda: „Náš nový právny poriadok slúži záujmom pracujúceho ľudu. Nie je v rozpore, ale v súlade so záujmami ľudu, vyjadruje jeho vôľu, povýšenú na zákon. A bdieť nad tým, aby sa vôľa a záujem ľudu a jeho štátu, stelesnené v našich zákonoch, vždy a všade uplatňovali v plnej zhode ... s veľkými socialistickými cieľmi, v tom je podstata našej socialistickej zákonnosti.“³⁶ Autori vymedzujú šesť znakov socialistickej zákonnosti.

Základným znakom socialistickej zákonnosti je podľa nich jej triedny charakter. Základom je totiž socialistické právo, ktoré, ako už bolo uvedené, pred-

³² BOGOUZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II..., cit. dielo, s. 294-295.

³³ BOGOUZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II..., cit. dielo, s. 295.

³⁴ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu...*, cit. dielo, s. 224.

³⁵ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu...*, cit. dielo, s. 226.

³⁶ Gottwald, citované podľa DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu...*, cit. dielo, s. 228.

stavuje na zákon povýšenú vôľu vládnucej triedy. Triedny charakter práva sa prejavuje v jeho tvorbe, aj v jeho výklade a aplikácii. V súvislosti s triednym charakterom práva tu autori vyslovujú kritiku obdobia rokov 1968 a 1969, v ktorých podľa nich dochádzalo k prejavom teórií, ktoré boli „zamerané predovšetkým na odstránenie triedneho prístupu v otázkach socialistického práva a zákonnosti (...).“³⁷

Druhým základným znakom socialistickej zákonnosti je uplatňovanie vedúcej úlohy strany. Stranou sa tu myslí Komunistická strana Československa. Táto charakteristika v podstate súvisí s už spomínaným politickým charakterom socialistickej zákonnosti.

Tretou charakteristikou socialistickej zákonnosti je jej jednotnosť. Ide tu o princíp rovnakej záväznosti práva pre všetkých na celom území štátu. Jednotnosť je teda osobná a miestna.

Štvrtým znakom socialistickej zákonnosti je podľa autorov zásada zvrchovanosti zákona. Opierajú sa o princíp suverenity ľudu, prenesenej na zákonodarný zbor, ktorý tak vydáva právne akty najvyššej právnej sily.

Piatym znakom socialistickej zákonnosti je povinnosť bezvýhradného zachovávanía práva všetkými subjektmi práva. Ide tu jednak o vyjadrenie princípu rovnoprávnosti a v podstate o čiastočné zopakovanie tretieho znaku socialistickej zákonnosti – čiže jej osobnej jednotnosti.

Posledným znakom socialistickej zákonnosti, ktorý autori uvádzajú, je podľa nich jej demokratický a humanistický charakter. Autori uvádzajú, že utváranie právnej istoty občanov je „neoddeliteľne späté so zabezpečovaním sociálnych istôt občanov, čím sa zdôrazňuje socialistický obsah zákonnosti, spojený nielen s formálnou (ako je to v buržoáznej zákonnosti) rovnosťou a istotou, ale aj s jej materiálnou podmienenosťou, skutočným obsahom a socialistickým usporiadaním spoločenských vzťahov.“³⁸ Autori napokon dodávajú, že „z uvedeného vyplýva aj etická stránka socialistickej zákonnosti, jej spätosť so socialistickou morálkou, s pravidlami socialistického spoluzitia a významnou kultúrno-výchovnou funkciou“.³⁹

Pavlovi Dojčákovi vyšla v roku 1977 aj publikácia s názvom Právna veda, právo a zákonnosť. V stati venovanej socialistickej zákonnosti uvádza v podobnom duchu ako v učebnici teórie štátu a práva, že pojem zákonnosti je pomerne široký a mnohostranný a že nepredstavuje len kategóriu právnu, ale aj spoločenskú (metódu politického a štátneho regulovania spoločenských vzťahov pomocou práva). Zároveň dodáva, že socialistická zákonnosť nie je len metódou či princípom, ale aj konkrétnym výsledkom – stavom fungovania spoločnosti. Sám však upozorňuje, že takéto široké vymedzenie pojmu zákonnosti môže vyvolať problém jej odlišenia od pojmu právneho poriadku. V obsahu socialistickej zákonnosti sa podľa autora prelínajú dve základné stránky – normotvorná a realizačná. Súčasťou normotvornej stránky sú normatívne aspekty (formálnoprávne princípy, právomoc, kompetencia, hierarchia normatívnych aktov, princípy zákonodarného procesu atď.) a obsahovo-hodnotové aspekty (stabilita práva, spravodlivosť práva, triedno-hodnotový obsah

³⁷ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu...*, cit. dielo, s. 230.

³⁸ DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu...*, cit. dielo, s. 232.

³⁹ Tamtiež.

práva a pod.).⁴⁰ Realizačná stránka zahŕňa požiadavku rozhodovania štátnych orgánov podľa platného práva a požiadavku dodržiavania platného práva občanmi.⁴¹

Autor v tejto publikácii definuje znaky socialistickej zákonnosti tak, ako ich vymedzuje v učebnici teórie práva a zaoberá sa tiež otázkami zákonnosti v súvislosti s výskumom tvorby a realizácie práva a tiež výchovy občanov. Pozornosť venuje aj zárukám socialistickej zákonnosti, ktoré rozdeľuje na právne a mimoprávne (ekonomické, ideologické a politické záruky).

Jan Kovařík vo svojej publikácii s názvom *Základy marxisticko-leninské obecné teórie státu a práva* z roku 1982 chápe socialistickú zákonnosť ako „metódu štátneho riadenia, spočívajúcu na prísnom a presnom dodržiavaní zákonom stanovených normotvorných právomocí a pravidiel tvorby právnych noriem a na zachovávaní týchto noriem všetkými orgánmi, inštitúciami a organizáciami socialistického štátu, spoločenskými organizáciami a ich orgánmi a všetkými občanmi pri uskutočňovaní práva formou právnych vzťahov i jeho aplikácie.“⁴² Prvou základnou požiadavkou socialistickej zákonnosti je podľa Kovaříka požiadavka všeobecnosti práva a rovnosti všetkých občanov pred zákonom. Uvádza, že „v procese budovania socializmu sa vytvárajú také ekonomické, politické, sociálne a ideologické podmienky, ktoré umožňujú požiadavku rovnosti všetkých občanov pred zákonom nielen oficiálne vyhlásiť, ako v kapitalizme, ale reálne ju zabezpečiť.“⁴³ Za druhú základnú požiadavku zákonnosti považuje Kovařík požiadavku primárnosti zákonov v systéme prameňov práva. Podľa neho je zárukou (alebo odzrkadlením?) takéhoto postavenia zákona štátoprávna politika zabezpečujúca zvrchované postavenie najvyšších štátnych orgánov a tiež prísne presadzovanie požiadavky, aby všetky podzákonné normatívne právne akty boli v súlade s ústavou a ostatnými zákonmi.⁴⁴ Za tretiu základnú požiadavku socialistickej zákonnosti považuje Kovařík požiadavku, aby práva a slobody občanov boli nielen právne zakotvené, ale reálne garantované. Tvrdí, že jedine socialistické zriadenie vytvára potrebný komplex predpokladov a záruk práv a slobôd občanov a spája ich organicky s rovnakými povinnosťami a s rovnakou právnou zodpovednosťou v prípade ich porušenia.⁴⁵ Autor tvrdí, že význam socialistickej zákonnosti neustále vzrastá, a to z dvoch hlavných dôvodov. Prvým dôvodom je podľa neho plnenie stále náročnejších úloh na ceste budovania socializmu, ktoré si vyžaduje zdokonaľovanie vo všetkých oblastiach života spoločnosti, čím sa neustále zvyšuje význam socialistického práva ako jedného z nástrojov riadenia spoločnosti. Druhým dôvodom je podľa neho skutočnosť, že socialistická zákonnosť prispieva k rozvíjaniu socialistickej demokracie a pôsobí na právne vedomie ľudí. Cituje Zdeňka Češku a uvádza, že prísne dodržiavanie zákonov a ostatných právnych aktov sa stáva dôležitým „prostriedkom každodenného vedenia nás k socialistickému spôsobu života a tým podstatnou zložkou kultúry socialistickej spoločnosti.“⁴⁶ Kovařík sa zaoberá aj otázkami záruk socialistickej zákonnosti. Vy-

⁴⁰ DOJČÁK, P.: *Právna veda, právo a zákonnosť*. Bratislava : Veda, 1977, s. 171.

⁴¹ Tamtiež.

⁴² KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie státu a práva*. Praha : Svoboda, 1982, s. 290.

⁴³ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo, s. 291.

⁴⁴ Tamtiež.

⁴⁵ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo, s. 292.

⁴⁶ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo s. 293.

medzuje päť druhov takýchto záruk – ekonomické, politické, ústavné, právne a ideologické. V prvej kategórii považuje za významné materiálne fungovanie socialistickej spoločnosti a jej hospodársky systém, ktorý je založený na socialistickom vlastníctve a plánovitom hospodárstve. Za politickú záruku považuje vedúcu úlohu komunistickej strany, vedúce postavenie robotníckej triedy a tiež socialistickú demokraciu. Socialistická zákonnosť je podľa neho na jednej strane dôležitým prostriedkom zabezpečovania a rozvíjania socialistickej demokracie, na druhej strane podľa neho socialistická demokracia zabezpečuje širokým masám aktívnu účasť na kontrole dodržiavania socialistickej zákonnosti. Ústavné záruky Kovařík bližšie neopisuje. Za právne záruky považuje úpravu spôsobov zrušenia nezákonných normatívnych a individuálnych právnych aktov, stanovenie neplatnosti právnych úkonov, ktoré nespĺňajú predpísané obsahové alebo formálne náležitosti, úpravu vykonávania dozoru, dohľadu a kontroly nad dodržiavaním právnych predpisov, úpravu rozhodovania právnych sporov a úpravu spôsobov a proces uplatňovania štátneho donútenia ukladaním sankcií alebo priamym donútením k splneniu povinnosti. Za ideologickú záruku socialistickej zákonnosti považuje Kovařík marxisticko-leninskú revolučnú teóriu, ktorá „prehľbuje socialistické právne vedomie“, ⁴⁷ a tiež politickoprávnu výchovu.

Onedlho, v roku 1984, vychádza ďalšia učebnica (resp. skriptum) marxistickej teórie štátu a práva, tentoraz od Ladislava Křížkovského, ktorý v nej označuje socialistickú zákonnosť ako „metódu budovania a rozvíjania socializmu“. ⁴⁸ Podľa Křížkovského zahŕňa socialistická zákonnosť tri navzájom späté oblasti – tvorbu zákonov a ostatných právnych noriem, ich správne uplatňovanie v praxi a ich dodržiavanie všetkými občanmi, funkcionármi, orgánmi a organizáciami. ⁴⁹ Rovnako ako Kovařík poukazuje na primárne postavenie zákonov v socialistickom právnom poriadku a z toho vyplývajúcu požiadavku záväzného súladu nižších právnych aktov s ústavou a zákonmi. Tvrdí, že triednej podstate a funkcii socialistických zákonov musí zodpovedať aj ich forma – teda, že „musia byť vyjadrené stručne, zrozumiteľne a výstižne, aby im pracujúci ľudia rozumeli a mohli ich tvorivým spôsobom aplikovať v praxi“. ⁵⁰ Na rozdiel od Kovaříka rozdeľuje záruky socialistickej zákonnosti len do troch kategórií. Uvádza, že „socialistická spoločnosť zaisťuje uplatňovanie princípov zákonosti nielen politicky a právne ale aj materiálne.“ ⁵¹ Pod politickými zárukami rozumie vedúcu úlohu komunistickej strany, „dôsledne demokratickú povahu štátnych orgánov a inštitúcií, politicko-morálnu jednotu pracujúcich a výchovné a preventívne pôsobenie štátnych orgánov a spoločenských organizácií a cieľavedomé predchádzanie porušovania základných pravidiel socialistického spolužitia.“ ⁵² Právnymi zárukami rozumie pôsobnosť štátnych orgánov v administratívnych, civilných a trestných veciach, ukladanie sankcií a vykonávanie kontroly dozoru a dohľadu, zrušenie alebo neplatnosť nezákonných právnych no-

⁴⁷ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo, s. 295.

⁴⁸ KRÍŽKOVSKÝ, L.: *Marxisticko-leninská teorie státu a práva*. Praha : Univerzita Karlova, 1984, s. 134.

⁴⁹ Tamtiež.

⁵⁰ Tamtiež.

⁵¹ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo, s. 135.

⁵² Tamtiež.

riem alebo rozhodnutí a iné. Pod materiálnymi zárukami zákonnosti napokon rozumie sústavu socialistických výrobných vzťahov. Za najvýznamnejší činiteľ rozvíjania a ochrany zákonnosti označuje autor „socialistický štát, ktorý pod vedením komunistickej strany, pomocou práva organizuje a riadi vývojový pohyb celej socialistickej spoločnosti.“⁵³

Ľubica Koutná sa k úvahám o problematike zákonnosti pripája príspevkom *Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť*, uverejnenom v roku 1989 v časopise *Právny obzor*. Článok má značne teoretickoprávny ráz a autorka podopiera aktuálnosť problematiky zákonnosti poukazom na proces prestavby (spoločenského systému). Poukazuje na potrebu venovať v právnej vede v čase prestavby zvýšenú pozornosť jednotlivým inštitútom socialistickej zákonnosti. Pojem „prestavba“ sa v tomto období v politických a odborných kruhoch neskloňuje náhodou. Samotná autorka odkazuje na dielo Michaila Gorbačova *Prestavba* a nové myslenie pre našu krajinu a celý svet, ktoré bolo vyjadrením politického trendu v Sovietskom zväze v druhej polovici osemdesiatych rokov. Zdá sa, že príspevok v duchu perestrojky odobruje prvky „buržoáznej demokracie“, ako sú rovnosť občanov pred zákonom, demokratická forma vlády, demokratický štátny režim, no zároveň jedným dychom dodáva, že v buržoáznej spoločnosti možno hovoriť len o formálnych právnych zárukách zákonnosti a že socialistický politický systém zabezpečuje reálnosť výkonu práv prostredníctvom organickej jednoty právnych a mimoprávnych záruk. Koutná pod zárukami zákonnosti vo všeobecnosti rozumie „podmienky, v ktorých môže režim zákonnosti reálne existovať a rozvíjať sa, špeciálne mechanizmy, ktorých úlohou je podpora režimu zákonnosti.“⁵⁴ Pod pojmom právnych záruk rozumie „špeciálne právne prostriedky, vnútorné právne mechanizmy, slúžiace zaisteniu a naplneniu požiadavky zákonnosti.“⁵⁵ Uvádza, že „právne normy samy osebe nie sú schopné zabezpečiť zachovávanie práva, a preto sú potrebné nejaké ďalšie právne záruky, teda iné právne normy na to, aby mohli byť použité a realizované v praxi.“⁵⁶ Odkazuje na Prusákovu vymedzenie⁵⁷ právnych záruk zákonnosti, ktoré dopĺňa. Tvrdí, že právne záruky zákonnosti plnia sankčnú, represívnu a preventívnu funkciu a tiež regulujú alebo zabezpečujú odstránenie porušenia práva. Záruky socialistickej zákonnosti tiež rozdeľuje na záruky v užšom a v širšom zmysle (resp. hovorí o takomto rozdelení v právnej vede). Pod zárukami v užšom zmysle rozumie právne záruky. Pod zárukami v širšom zmysle rozumie súhrn právnych záruk s mimo-

⁵³ KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie...*, cit. dielo s. 136.

⁵⁴ Tamtiež.

⁵⁵ Tamtiež.

⁵⁶ KOUTNÁ, Ľ.: *Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť*. In *Právny obzor*, č. 4/1989, s. 308.

⁵⁷ Prusák vymedzil právnú záruku ako „štátom zabezpečené právo (oprávnenie) ochraňujúce subjekt pred neoprávnenými zásahmi zo strany jednotlivcov, organizácií a štátnych orgánov do právneho postavenia, právneho statusu občana, ktorému vždy zodpovedá právo a povinnosť štátnych orgánov, organizácií a jednotlivcov, aby ohrozenému a porušenému právu poskytli právnú ochranu“ (KOUTNÁ, Ľ.: *Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť...*, cit. dielo, s. 308-309). Koutná v článku odkazuje tiež na Prusákovu členenie prvkov právnych záruk socialistickej zákonnosti – suverenity ľudu, ústavnosť zákonov a zákonnosť odvodených normatívnych právnych aktov, zákonnosť individuálnych právnych aktov, procesné zásady konania štátnych orgánov, petičné právo, socialistický kontrolný systém a prokurátorský dozor (KOUTNÁ, Ľ.: *Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť*. In *Právny obzor*, č. 4/1989, s. 309).

právnymi zárukami (tu uvádza, že si pod nimi predstavuje už spomínané materiálno-ekonomické záruky, ale tiež politické a ideologické záruky, ktoré ďalej nešpecifikuje) vo vzájomnej jednote.⁵⁸ Mimoprávne záruky ako ekonomické, politické a ideologické vymedzil už Dojčák a tieto kategórie uvádzali aj Jan Kovařík a Ladislav Křížkovský. Ustavične sa teda opakujú. V nadväznosti na problematiku práva a morálky by sa možno dalo povedať, že v prípade mimoprávných záruk socialistickej zákonnosti vlastne ideovo ide o podčiarknutie základnej tézy o morálnosti naplňovania ľudských potrieb, a to zabezpečením materiálnej rovnosti členov spoločnosti – čiže o snahu o beztriednu spoločnosť. Zjavne tu teda nejde o chápanie zákonnosti len ako požiadavky dodržiavať zákon, ale o zasadzovanie sa za socialistickú zákonnosť, ktorá je charakteristická okrem iného aj svojím sociálnym prvkom a ten má napomôcť zabezpečenie nielen formálnej, ale aj materiálnej rovnosti.

O problematike právneho štátu sa toho až do roku 1989 veľa nedomyslíme. V závere osemdesiatych rokov zažíva socialistická spoločnosť snahu o prehodnocovanie minulosti a snahu o reformy, v dôsledku čoho sa čoraz viac začína skloňovať aj otázka viazanosti štátu právom a koncepcie právneho štátu ako takého. V tomto období publikuje svoj článok Ján Bakič, ktorý v ňom rozoberá otázky zákonnosti, socialistickej ústavnosti a socialistickeho právneho štátu. Autor si najprv kladie otázku, či je doterajšie chápanie socialistickej zákonnosti prekonané. Tu síce nedáva jednoznačnú odpoveď, no poukazuje na závery 19. všezväzovej konferencie KSSZ, ktorá sformulovala určité požiadavky na zákonnosť a právny štát. Ďalšou otázkou podľa autora je, v čom je potrebné socialistickú zákonnosť zlepšovať a obohatovať. Uvádza, že socialistická zákonnosť sa niekedy v socialistickej odbornej literatúre chápe ako metóda, niekedy ako princíp a inokedy ako režim. Sám venuje pozornosť chápaniu socialistickej zákonnosti ako metóde. Keďže úlohou metódy je pomôcť dospieť k určitým výsledkom, považuje v záujme želaného výsledku v spoločnosti za nevyhnutné vysloviť požiadavku striktného dodržiavania zákona štátom a uvádza, že je ešte dôležitejšie, než zachovávanie zákona občanmi, pretože jeho porušenia práva sú omnoho závažnejšie, čo ukazuje aj historická skúsenosť. Autor sa v daných intenciách zaoberá aj otázkou predchádzania rozporom medzi jednotlivými normatívnymi právnymi aktmi a tiež otázkou reformy systému ochrany a kontroly ústavnosti v ČSSR.

Približne v rovnakom období kritizuje ponímanie práva ako nástroja na zastrášenie Eduard Bárány. „Termín socialistická zákonnosť sa dlhé desaťročia používal na pomenovanie stavu vyznačujúceho sa používaním práva predovšetkým ako strašiaka a palice na občanov (čo je do určitej miery, žiaľ, nevyhnutné) a nedostatočnou právnou viazanosťou časti štátneho mechanizmu niektorých zložiek iných mocensky významných organizácií. Dodnes tlač v súlade s verejnou mienkou často informuje o zaujímavých kriminálnych prípadoch a o uložených trestoch, ale skoro nikdy neprináša správy o zriedkavom použití práva na ochranu občanov pred úradmi a organizáciami.“⁵⁹ Bárány prichádza s myšlienkou, že snaha o zmenu ponímania právneho štátu si vyžaduje aj zavedenie nového termínu, pričom za ideálny považuje termín „socialistický právny štát“. Na socialistický právny štát nemá byť podľa

⁵⁸ KOUTNÁ, I.: Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť..., cit. dielo, s. 310.

⁵⁹ BÁRÁNY, E.: Socialistický právny štát. In *Právny obzor*, 1989, č. 1, s. 63.

autora kladená len požiadavka dodržiavania práva občanmi, ale aj štátom a jeho orgánmi a organizáciami. Považuje právny štát za taký štát, ktorý je kombináciou usporiadania štátneho mechanizmu, politického systému a charakteru platného práva. Autor kladie tri zásadné otázky:

1. Aký má byť štátny mechanizmus a celý politický systém, aby bol štát právny?

2. Aké má byť objektívne právo, aby bol štát právny?

3. Aká má byť spoločnosť, aby bol štát právny?

Autor referuje, že v dobe napísania jeho článku sa najviac rozoberá prvá otázka, pričom sa často hovorí o potrebe reforiem (uvádza sa to aj v rezolúcii 19. všezvázovej konferencie KSSZ). Skloňuje sa dokonca aj otázka vzťahu vedúcej politickej strany k ostatným štátnym zložkám – voči súdom, prokuratúre a pod. Doposiaľ sa síce otázka deľby moci skôr zakrývala, no v závere 80. rokov dochádza k jej otvoreniu. Autor priamo uvádza, že „konceptia ani realita deľby moci nie sú v rozpore so suverénitou ľudu, ktorá je jedným z východísk ústav socialistických štátov“.⁶⁰ Pri hľadaní odpovede na otázku, aké má byť objektívne právo, sa autor dostáva k tomu, že na právo je potrebné klásť požiadavku normatívnosti a určitosti obsahu a dôležitá je tiež jasnosť hraníc medzi právom a ostatnými normatívnymi systémami. Rozoberá tiež otázku obsahu práva a požaduje určité historicky determinované minimum humanizmu a spravodlivosti. Zhŕňa, že „právny štát sa teda vyznačuje tým, že jeho mechanizmus pôsobí výlučne na základe a v rámci práva a zabezpečuje dodržiavanie práva ostatnými subjektmi práva a toto právo zodpovedá historicky determinovanému minimu humanizmu a spravodlivosti.“⁶¹ Autor naznačuje aj potrebu dostupnosti a poznateľnosti práva občanmi.

Tretiu otázku považuje autor za najzložitejšiu a tvrdí, že na jej správne zodpovedanie by bola potrebná analýza veľkých okruhov ekonomických a sociálnych spoločenských vzťahov. Za odpoveď považuje, že „bezprostrednou podmienkou existencie právneho štátu je, aby 1. spoločnosť, 2. ekonomicky panujúca a politicky vládnuca trieda (alebo triedy), 3. personálny substrát štátneho mechanizmu a ostatných mocenských subjektov aspoň tolerovali obsah platného práva, čiže aby v zásade pôsobili v jeho rámci.“⁶² Autor v článku tiež formuluje požiadavku právnej istoty (v rámci nej poukazuje na nedostatočnosť kontroly ústavnosti a zákonnosti normatívnych právnych aktov a činnosti štátnej správy v ČSSR a nedostatočné akceptovanie zásady, čo nie je občanom zakázané, je dovolené a pre štát naopak, zároveň vyzdvihuje kontradiktórnosť konania v trestnom procese a prezumpciu neviny, ktoré sú podľa neho u nás v tomto čase zabezpečené lepšie ako v ZSSR.

O tom, že téma právneho štátu začína v závere socializmu u nás ožívať, svedčí aj skutočnosť, že v roku 1989 sa na rozšírenom zasadnutí vedeckého kolégia SAV pre vedy o štáte a práve uskutočnila diskusia na tému Socialistický právny štát. Do tejto diskusie sa zapojili viacerí poprední teoretici a z obsahu možno vyvodit', že volanie po potrebe zachovávanía zákona, a to občanmi aj štátom bolo citelné. Ukazuje sa teda, že problematika právneho štátu začala byť na výslnÍ najmä na konci

⁶⁰ BĀRĀNY, E.: Socialistický právny štát..., cit. dielo, s. 69.

⁶¹ BĀRĀNY, E.: Socialistický právny štát..., cit. dielo, s. 72.

⁶² BĀRĀNY, E.: Socialistický právny štát..., cit. dielo, s. 73.

osemdesiatych rokov, a to zrejme v dôsledku praxou overenej historickej skúsenosti a určitého uvoľňovania spoločenského života, pričom netreba opomenúť skutočnosť, že trendom nebolo prijímanie „buržoáznej“ koncepcie právneho štátu, ale snaha o realizovanie tzv. socialistického právneho štátu, ktorému zodpovedá princíp tzv. socialistickej zákonnosti.

Záver

Týmto príspevkom som sa pokúsil nazrieť do ponímania vzťahu práva a morálky a tiež problematiky zákonnosti a koncepcie právneho štátu (keďže uvedené okruhy do určitej miery spolu vždy súviseli) u nás v období minulého režimu. Príspevok odhaľuje ducha doby a sčasti tiež proces, akým bol formovaný, keďže názory skúmaných autorov v priebehu času neznali dôsledne unisono. Je možné vidieť tu určitú bádateľskú autonómiu, tá však, zdá sa, neprekračuje limity stanovené dobovým myslením.

Použitá literatúra

- BAKIČA, J.: Socialistická zákonnosť v súčasných podmienkach. In *Právny obzor*, 1989, roč. 72, č. 2.
- BÁRÁNY, E.: Socialistický právny štát. In *Právny obzor*, 1989, roč. 72, č. 1.
- BOGOUSZAK, Jiří a kol.: *Teorie státu a práva* I. B. Práva. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969.
- BOGOUSZAK, J. a kol.: *Teorie státu a práva*, díl II. Praha : Orbis, 1968.
- DOJČÁK, P. a kol.: *Teória štátu a práva*. Bratislava : Obzor, 1977.
- DOJČÁK, P.: *Právna veda, právo a zákonnosť*. Bratislava : Veda, 1977.
- ĎURAJOVÁ, L.: O vzťahu práva a morálky. In *Právny obzor*, 1968, roč. 51, č. 6.
- KOUTNÁ, L.: Právne záruky socialistickej zákonnosti a právna zodpovednosť. In *Právny obzor*, 1989, roč. 72, č. 4.
- KOVAŘÍK, J.: *Základy marxisticko-leninské teorie státu a práva*. Praha : Svoboda, 1982
- KRÁL, Š.: K otázke socialistickej zákonnosti. In *Právny obzor*, 1950, roč. 33, č. 8.
- KŘÍŽKOVSKÝ, L.: *Marxisticko-leninská teorie státu a práva*. Praha : Univerzita Karlova, 1984
- TOMEČEK, J.: Morálka, právo a politika v socialistickém státě. In *Právny obzor*, 1963, roč. 46, č. 1.
- ZIRIN, A.: Humanizácia nášho práva. In *Právny obzor*, 1967, roč. 50, č. 1.

Resumé

Autor v predloženom príspevku ponúka náhľad na vnímanie problematiky vzťahu práva a morálky a otázok zákonnosti a právneho štátu v Československu v období socialistického režimu. Skúma názory niektorých autorov, ktorí v tomto období k danej problematike publikovali. Ich názory sú poznačené dobou, no badať v nich aj určité rozdiely. V otázke vzťahu práva a morálky sa stretávame najmä s myšlienkou, že po prechode od socializmu ku komunizmu dôjde k odumretiu

práva a jeho nahradeniu komunistickou morálkou. V otázkach zákonnosti a právneho štátu sa autori snažia diferencovať medzi tzv. socialistickou a buržoáznou verziou, ktoré sú podľa nich postavené na rozdielnych princípoch.

Summary

In this paper the author offers an outlook on understanding of the issue of relation between law and morality and the issues of legality and rule of law in Czechoslovakia in the time of socialist regime. He focuses on opinions of authors who published their contributions dedicated to these issues in that time. Their views are influenced by contemporary thinking, but we can also see some differences among them. Regarding the issue of law and morality we meet mainly with position that after passing from socialism to communism, law will be substituted by communist morality. Regarding the issue of legality and rule of law the authors emphasise the difference between socialist and capitalist versions of them, as they are, in their opinion, based on different principles.

SYMPÓZIÁ, KOLOKVIÁ, KONFERENCIE

Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989

Grantová úloha VEGA č. 1/4620/07

Zborník z teoretického seminára konaného 26. novembra 2009 v Bratislave

Redakčne upravila: Mgr. Eva Vlková

Vydala: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

I. vydanie. Bratislava 2009

Počet strán: 111

Tlač: Polygrafické stredisko Univerzity Komenského v Bratislave

ISBN 978-80-7160-294-1